

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΘΕΣΜΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ (1910-1930),
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ

ΌΝΟΜΑ : ΗΛΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ – ΜΙΣΣΕΛ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : κ. ΚΟΡΜΑ ΕΛΕΝΗ

ΚΕΡΚΥΡΑ 2014

*Αφιερώνεται στους γονείς μου,
Μαρία και Σωτήρη*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
1 ^ο ΜΕΡΟΣ : ΤΟ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.1 Η ιστορία του Αρμενικού λαού.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.2 Η φυγή προς την Ελλάδα.....	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.3 Οι Αρμένιοι στην Ελλάδα.....	24
2 ^ο ΜΕΡΟΣ : Η ΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ ΣΤΗ ΚΕΡΚΥΡΑ.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.1 Η υποδοχή των Αρμενίων.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.2 Η αποκατάσταση των Αρμενίων προσφύγων.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.3 Το επεισόδιο Τελίνι και η ανάμειξη των Αρμενίων.....	51
3 ^ο ΜΕΡΟΣ : ΟΙ ΑΡΜΕΝΙΟΙ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ: ΘΕΣΜΟΙ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.1 Η εγκατάσταση των Αρμενίων : το παράδειγμα των χωριών Αρμενάδες και Ραχτάδες.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.2 Η θρησκευτική οργάνωση των προσφύγων, η Εκκλησία.....	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.3 Η επαγγελματική δραστηριότητα.....	63
4 ^ο ΜΕΡΟΣ : ΟΙ ΑΡΜΕΝΙΟΙ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ, ΘΕΣΜΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ.....	68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.1 Η συλλογική τους δράση, η πολιτιστική ανάπτυξη...68	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.2 Ζητήματα ταυτότητας και μνήμης στην πρώτη και δεύτερη γενιά.....	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.3 Η ενσωμάτωση και η αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία.....	76
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	78
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	83

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα μελέτη πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της διπλωματικής εργασίας του Μεταπτυχιακού « Νομικός Πολιτισμός » του τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου πανεπιστημίου. Σε αυτήν πρόκειται να παρουσιαστούν διάφορες θεσμικές μορφές των προσφυγικών κοινοτήτων της Κέρκυρας κατά τη περίοδο 1910-1930, και ειδικότερα η περίπτωση του αρμενικού στοιχείου στο νησί.

Στο πρώτο μέρος αναλύονται ορισμένοι παράγοντες, οι οποίοι οδήγησαν στην ανάπτυξη του Αρμενικού ζητήματος. Παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη του αρμενικού λαού που καταλήγει στον εκπατρισμό και στην διασπορά μεγάλου αριθμού προσφύγων προς την Ελλάδα, η οποία καλέστηκε να ανταποκριθεί άμεσα στις νέες συνθήκες.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται μια άγνωστη πτυχή του προσφυγικού ζητήματος στην Ελλάδα, το νησί της Κέρκυρας που αναδείχτηκε σε μια από της σημαντικότερες προσφυγικές επισταθμίες. Ειδικότερα, αναλύονται όλα τα μέτρα και οι ενέργειες που ελήφθησαν για την υποδοχή και την αποκατάσταση των προσφύγων, ενώ στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο επεισόδιο Τελλίνι και στην εμπλοκή του προσφυγικού στοιχείου, το οποίο περιθαλπόταν στο νησί κατά την συγκεκριμένη περίοδο.

Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται θεσμικά ζητήματα του αρμενικού στοιχείου στην Κέρκυρα που έχουν σχέση με τους τομείς της θρησκευτικής οργάνωσης και της επαγγελματικής ενασχόλησης των προσφύγων. Έχει, ήδη, προηγηθεί η περιγραφή των χωριών Αρμενάδων και Ραχτάδων, χωριών στα οποία είχαν εγκατασταθεί Αρμένιοι πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή. Σε αυτά διατηρούνταν η αρμενική καταγωγή και συνείδηση του αρμενικού στοιχείου που προϋπήρχε στο νησί.

Τέλος, στο τέταρτο μέρος αναφερόμαστε στους θεσμούς πολιτιστικής συγκρότησης, κυρίως στη συλλογική δράση που ανέπτυξαν οι Αρμένιοι, έχοντας πλέον εγκατασταθεί στο νησί. Αναφορά γίνεται, επίσης, και στις μνήμες της δεύτερης και τρίτης γενιάς, όπως προέκυψαν από τις διάφορες προσωπικές μαρτυρίες. Η έρευνα ολοκληρώνεται με την εξέταση της ενσωμάτωσης και τις αλληλεπιδράσεις του αρμενικού πληθυσμού με την τοπική κοινωνία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μπορεί ο αιώνας που διανύθηκε να μας κληροδότησε νέα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα που έθεσαν νέα θεμέλια στην ζωή του ανθρώπου, ωστόσο, στο ίδιο αντίβαρο στέκονται πράξεις και γεγονότα που στιγμάτισαν την ιστορία του ανθρώπινου γένους, αποκαλύπτοντας και ξεδιπλώνοντας μια άλλη πτυχή της θηριωδίας και της κτηνωδίας. Μια πλευρά που προκαλεί μέχρι σήμερα έντονους προβληματισμούς για το σημεία που μπορεί το ανθρώπινο γένος να φτάσει. Πίσω, λοιπόν, από όλες τις αδιαμφισβήτητα καινοτομίες που μας προσέφερε ο εικοστός αιώνας, εισήχθησαν νέοι όροι στο πεδίο των εγκλημάτων πολέμου, τακτικές και έννοιες πρωτόγνωρες που από το 1915, έλαχε να λάβουν χώρα στην περιοχή της Μικράς Ασίας και εν συνεχεία να υιοθετηθούν αργότερα κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και να επιβιώνουν μέχρι σήμερα.

Το νησί της Κέρκυρας αναδείχθηκε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή σε μια από της σημαντικότερες προσφυγικές επισταθμίες. Ωστόσο, στην περιοχή είχαν ήδη αναζητήσει καταφύγιο διάφορες ομάδες πληθυσμών σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της.

Συγκεκριμένα, κατά την Ενετική περίοδο παρόλο που η Κέρκυρα βρισκόταν υπό κατοχή και παρά το Καθολικό δόγμα των Ενετών κατακτητών με τις διάφορες καταπιέσεις εις βάρος της Ορθόδοξης Εκκλησίας, το νησί αποτέλεσε την μόνη λύση διάσωσης για τους Έλληνες και γενικότερα, τους Χριστιανούς, όπου διώκονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι καθ' όλη την διάρκεια της Τουρκοκρατίας, αλλά και μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους παρατηρούμε να καταφθάνουν στην Κέρκυρα πρόσφυγες από όλο τον ευρύτερο ελληνικό χώρο.

Για παράδειγμα, μετά την πώληση της Πάργας στις 17/5/1817, η οποία αποτελούσε τμήμα της Ιονίου Πολιτείας¹, από τον Άγγλο αρμοστή Θωμά Μάιτλαντ

¹ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ Νίκου Κ., *Η εκπαίδευση στην Κέρκυρα κατά τη διάρκεια της Βρετανικής Προστασίας (1816-1864)*, Αθήνα, Εκδόσεις Ατσαπέπας Στέλιος, 2002, σελ. 56-58.

Η επίσημη ονομασία της Ιονίου Πολιτείας ήταν το Ηνωμένο Κράτος των Ιονίων νήσων αλλιώς αναφέρεται και ως Επτανησιακή Πολιτεία. Μετά την αποχώρηση των Ενετών από το νησί η διοίκηση των νησιών του Ιονίου μεταβιβάστηκε στους Ρώσους και Τούρκους. Με τη συνθήκη της 9/21 Μαρτίου τα νησιά αναγνωρίστηκαν ως ομοσπονδιακή δημοκρατία με την ονομασία « Δημοκρατία των Επτά Ηνωμένων Νησιών » ή « Επτάνησος Πολιτεία », με την εγγύηση του Τσάρου και την επικυριαρχία του Σουλτάνου στον οποίο κατέβαλαν φόρο υποτελείας. Η Ιόνιος Πολιτεία διέθετε σύνταγμα, σημαία, στρατό και διπλωματική εκπροσώπηση. Στις 23 Νοεμβρίου / 5 Δεκεμβρίου 1803 η συντακτική συνέλευση ψήφισε Νέο Σύνταγμα που καθόρισε την ενότητα του Κράτους, το

στον Αλή Πάσα, κατέφθασε στην Κέρκυρα μεγάλος αριθμός προσφύγων, μέρος των οποίων εγκαταστάθηκε στην Βόρεια Κέρκυρα, όπου υπάρχει και το επώνυμο «Παργινός»². Αναφέρουμε ακόμη ότι μετά την Σφαγή του Σουλίου, οι λίγες οικογένειες που διασώθηκαν εγκαταστάθηκαν στην Κέρκυρα. Επίθετα που σχετίζονται με το συγκεκριμένο γεγονός είναι και τα «Τσιώλης», «Ζερβός», «Φαγογένης».

Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι Ηπειρώτες πρόσφυγες ίδρυσαν στην πόλη της νήσου, την εκκλησία της Παναγίας των Ξένων. Ενώ τα θρησκευτικά κειμήλια της Πάργας που διέσωσαν στην Κέρκυρα οι Παργιανοί πρόσφυγες επεστράφησαν στην Πάργα μετά πολλών τιμών και σεβασμού στις 22/5/1930.

Εκτός, όμως, από τους Έλληνες και γενικότερα τους Χριστιανούς πρόσφυγες που έφθασαν ανά διάφορες χρονικές περιόδους στο νησί, στην Κέρκυρα εγκαταστάθηκαν και αλλοεθνείς που εγκαταστάθηκαν ως διοικητικοί υπάλληλοι των εκάστοτε κατακτητών: μισθοφόροι, «ευγενείς» κτλ. Για παράδειγμα, επί αγγλοκρατίας έφτασαν στην Κέρκυρα είτε ως μισθοφορικός στρατός είτε ως οικονομικοί μετανάστες περίπου 1.500 Μαλτέζοι, οι οποίοι δημιούργησαν την δική τους συνοικία «Τα Μαλτέζικα». Ενώ αντίστοιχο παράδειγμα εγκατάστασης αλλόθρησκων αποτελεί η Εβραϊκή συνοικία.

Ωστόσο, αποτελούσε ένα άγνωστο στοιχείο της νεώτερης ιστορίας της Ελλάδας ότι το νησί υποδέχτηκε ένα τεράστιο αριθμό προσφύγων μετά τα γεγονότα της Μικρασιατικής Καταστροφής. Στην Κέρκυρα, όπως και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, δημιουργήθηκαν χώροι υποδοχής των προσφύγων. Στο νησί των Φαιάκων έφτασαν Έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο, καθώς επίσης και ένας σημαντικός αριθμός Αρμενίων προσφύγων. Η έλευση του αρμενικού στοιχείου και η ενσωμάτωση του στη περιοχή της Κέρκυρας αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

Η πραγματοποίηση της αντιμετώπισε δυσκολίες με την απουσία βιβλιογραφικού υλικού, γεγονός που απαιτούσε χρόνο για την ανεύρεση και συλλογή υλικού που δεν είχε καταγραφεί. Σαφώς στα πλαίσια της παρούσας εργασίας ήταν αδύνατο να ερευνηθεί όλο το αρχειακό υλικό που εκτιμάται ότι υπάρχει ακόμα στο

αριστοκρατικό πολίτευμα και την αναγνώριση της Ορθόδοξης Χριστιανικής θρησκείας. Η Επτάνησος Πολιτεία διαλύθηκε με τη συνθήκη του Τιλσίτ 26 Ιουνίου / 7 Ιουλίου 1807, όπου τα γαλλικά αυτοκρατορικά στρατεύματα αφίχθηκαν στο νησί.

² ΚΑΠΑΔΟΧΟΣ Δημήτρης Χρ., *Αφιέρωμα στην ιστορία της Κέρκυρας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ο.ΚΕ.Σ.Α., 2002, σελ. 107-108.

νησί. Ωστόσο κατόπιν τις ιδιαίτερης προθυμίας και βοήθειας της Αρμενικής Εθνικής Επιτροπής Ελλάδος και ειδικά του κ.Αγκόπ Κ. Αβακιάν και της κ. Κεβορκιάν μου δόθηκαν κατευθύνσεις σχετικά με τους Αρμένιους που υπάρχουν σήμερα στο νησί. Θέλω, επίσης, να ευχαριστήσω την κ. Νουνιά Γεραμιάν, τη κ. Hambarcumyan Susanna Agram και τον Grigoryan Martin για την ιδιαίτερη προθυμία τους στις συζητήσεις που διεξήχθησαν. Ακόμα, είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στους υπαλλήλους στα Γενικά Αρχεία του Κράτους για τη παροχή του αρχαιακού υλικού καθώς και στους διάφορους ανθρώπους από τον εκκλησιαστικό χώρο, τα ονόματα των οποίων δεν επιθυμούσαν να δημοσιευτούν. Χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον κ. Παργινό Κωνσταντίνο και στον κ. Κουτσούρη Σπύρο, κατοίκων του νησιού για τα διάφορα στοιχεία που μου έδωσαν ύστερα από τυχαίες και φιλικές συζητήσεις που προέκυψαν. Επιπλέον, θεωρώ απαραίτητο να αναφέρω ότι κατά την έναρξη της εγγραφής της εργασίας μου είχα συνομιλήσει με τον κ. Παύλο, που είναι το μόνο προσωπικό στοιχείο που γνωρίζω, κάτοικο του νησιού με αρμενική καταγωγή, ο οποίος μου έδωσε αρκετά σημαντικά στοιχεία, ωστόσο διάφορες συνθήκες δεν μου επέτρεψαν να καταγράψω τις προσωπικές του πληροφορίες. Επιπλέον, στην προσωπική μου φίλη Eva Gregoryan, επιστήμονα με αρμενική καταγωγή για τη βοήθεια της στις μεταφράσεις που έγιναν στα πλαίσια των συνεντεύξεων οφείλω πολλά. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους επιβλέποντες καθηγητές μου κ. Κορμά και κ. Περεντίδη δίχως τη βοήθεια και τη συμπαράσταση των οποίων δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί η παρούσα εργασία.

ΜΕΡΟΣ 1^ο ΤΟ ΑΡΜΕΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.1

Η ιστορία του αρμένικου λαού

Η ιστορία της Αρμενίας ξετυλίγεται μέσα στους αιώνες. Η ιστορική Αρμενία αποτελούσε την περιοχή που περιτριγυρίζεται από τις οροσειρές του Καύκασου και του Ταύρου και εκτείνεται από το βορειότερα σύνορα του Ιράκ και του Ιράν μέχρι την σημερινή βορειοανατολική Τουρκία περιλαμβάνοντας τμήματα των περιοχών του Αζερμπαϊτζάν, της Δημοκρατίας της Αρμενίας και της Γεωργίας.

Οι Αρμένιοι θεωρείται ότι κατάγονται από τα θρακο-φρυγικά φύλλα που μετακινήθηκαν το 1200 π.Χ. στη Μικρά Ασία και το 600 π.Χ. στο Ουρατρού, το σημερινό Αραράτ. Στην Παλαιά Διαθήκη συναντάμε αναφορές ότι στην περιοχή της Αρμενίας και ειδικότερα στο όρος Αραράτ θεωρείται ότι πρόσκρουσε η κιβωτός του Νώε μετά τον κατακλυσμό. Ο Ξενοφώντας και ο Ηρόδοτος αναφέρουν το όνομα Αρμενία για να προσδιορίσουν την εν λόγω περιοχή. Σύμφωνα με τον ιστορικό Ηρόδοτο, οι Αρμένιοι ζούσαν μαζί με τους Ουρατρού υπό καθεστώς υποτελείας στους Πέρσες, όπου αργότερα κατελήφθησαν από τους Χαγιασά. Διάφορες εκδοχές θεωρούν τους Αρμένιους ως προγόνους των Χαγιασά, όπου στην αρμενική γλώσσα το Χαί και Χαγιαστάν σημαίνει Αρμένιος και Αρμενία, αντίστοιχα. Η παράδοση τους, εμφανίζει ότι το Χαί προέρχεται από τον ήρωα Χαίκ που κίνησε το Τιτάνα Μπέλ σε μια μάχη κοντά στη λίμνη Βαν. Στην περιοχή κάτω από διάφορες συγκρούσεις συμβίωσαν μαζί με άλλους λαούς όπως οι Μήδιοι, οι Πέρσες και οι Ασσύριοι – Χαλδαίοι. Τον 6ο και 5ο π.Χ αιώνα, οι Αρμένιοι ζούσαν υπό την εξουσία των Μηδών και αργότερα των Περσών μέχρι τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπου η περιοχή απελευθερώθηκε και δημιουργήθηκαν τα πρώτα ανεξάρτητα αρμενικά βασίλεια, με την εγκατάσταση στις περιοχές της Μεγάλης και της Μικρής Αρμενίας. Έπειτα, οι περιοχές αυτές κατακτήθηκαν από τους Σελευκίδες μέχρι το 190 π.Χ., οι οποίες πέρασαν στην εξουσία των Ρωμαίων. Την περίοδο εκείνη στην περιοχή

υπήρχε άλλη μια δύναμη η Πορθία, όπου παράλληλα με τη Ρώμη, εναλλάσσονταν στην κυριαρχία της περιοχής.

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο βασιλείας Τιγράνης θα κατακτήσει την Αρμενία και θα προσθέσει σε αυτή την Κιλικία, τη βόρεια Συρία, τη Μεσοποταμία και τη Φοινίκη, φτάνοντας από την Κασπία θάλασσα έως τη Μεσόγειο. Κατά το 99-55 π.Χ, η περιοχή θα γνωρίσει ιδιαίτερη ακμή και θα αναδειχθεί σε ένα ισχυρό κράτος, στο οποίο για πρώτη φορά περιλαμβάνονταν όλα τα μέρη στα οποία ζούσαν Αρμένιοι. Στο κράτος αυτό, επικρατούσαν ελληνικά στοιχεία σε όλους τους τομείς όπως η οικονομία, ο πολιτισμός, η εκπαίδευση, η θρησκεία.³ Το 66 π.Χ, η εξουσία περιήλθε και πάλι στα χέρια των Ρωμαίων όπου για τα επόμενα 350 χρόνια ήταν εμπλεκόμενη σε αναταραχές και μάχες. Το 387 μ.Χ., το μεγαλύτερο τμήμα της χώρας διεκδικήθηκε και καταλήφθηκε από τους Πέρσες.⁴

Ως γηγενής λαός οι Αρμένιοι άρχισαν να αναπτύσσουν το πολιτισμό τους στα 405 με τη δημιουργία του αρμενικού αλφαβήτου από τον Άγιο Μεσρόπ Μαστρότς, όπου ξεκίνησαν και οι πρώτες μεταφράσεις των ελληνικών θεολογικών και κοσμικών έργων και, ουσιαστικά, από αυτό το σημείο τέθηκε το θεμέλιο της εθνικής αρμενικής γλώσσας. Το αλφάβητο των Αρμενίων παραμένει το ίδιο μέχρι σήμερα με χαρακτηριστικό τη γραφή από τα αριστερά προς τα δεξιά. Η επιβίωση του αλφαβήτου θεωρείται ότι συντέλεσε και στην επιβίωση του αρμενικού πολιτισμού και γενικότερα, του λαού και του έθνους των Αρμενίων.

Η εκκλησιαστική τους πορεία είναι αντίστοιχη με την εξέλιξη της ελληνικής έως το 451, όπου έγινε ο διαχωρισμός της αρμενικής αποστολικής και της ελληνορθόδοξης εκκλησίας.⁵ Σημαντικό ρόλο στον αρμενικό λαό κατέχει ο ρόλος της αρμενικής εκκλησίας. Σύμφωνα με τη χριστιανική παράδοση, η διάδοση του χριστιανισμού στην Αρμενία αποδίδεται στους Αποστόλους Θαδδαίο ή Λεββαίο. Εκείνος όμως που όρισε το μέλλον της αρμενικής εκκλησίας⁶ ήταν ο Γρηγόριος Λουσαβορίτζ (ο Φωτιστής). Μετά την χειροτόνηση του ως

³ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 29.

⁴ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 30.

⁵ <http://wwk.kathimerini.gr/kath/7days/1995/02/05021995.pdf>, 22/2/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

⁶ <http://wwk.kathimerini.gr/kath/7days/1995/02/05021995.pdf>, 22/2/2014 (ημερομηνία τελευταίας ημερομηνία πρόσβασης).

Επίσκοπος εγκαταστάθηκε μαζί με άλλους κληρικούς στην πόλη Αστισάτ όπου οργάνωσε και ίδρυσε την Αρμενική Εκκλησία.

Το γεγονός, όμως, που σημάδεψε και καθόρισε την ιστορία και το μέλλον του αρμενικού λαού ήταν η περίοδος που ακολούθησε μετά την ανάδυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το Αρμενικό ζήτημα με αποκορύφωμα τις βιαιοπραγίες που συντελέστηκαν και με καθοριστικό αποτέλεσμα το ξεριζωμό ενός ολόκληρου λαού, στιγμάτισε ολόκληρη την ανθρωπότητα. Ο όρος ζήτημα κατά τη διπλωματική γλώσσα εκφράζεται ως η ιδέα ότι η Οθωμανική αυτοκρατορία βρισκόνταν σε συνεχείς συγκρούσεις με τις εθνότητες που εμπερικλείονταν μέσα στα όρια της⁷.

Οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν την αρμενική γενοκτονία ως αποτέλεσμα και έκταση της τουρκο-αρμενικής σύγκρουσης που ξεκίνησε το 1878 και κορυφώθηκε τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα. Αυτή η σύγκρουση αναφέρεται με τον όρο Αρμενικό ζήτημα. Ειδικότερα, σύμφωνα με το συγγραφέα Νταντριάν Βαχάκν *«η αρμενική γενοκτονία θεωρείται η εκδήλωση ενός ιστορικού φαινομένου στο οποίο τα προβλήματα του Ανατολικού ζητήματος και του Αρμενικού ζητήματος συγκλίνουν και αλληλοσυνδέονται»*⁸. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η τουρκο-αρμενική σύγκρουση ήταν πανομοιότυπη με τις συγκρούσεις που πραγματοποιηθήκαν ανάμεσα στους Οθωμανούς Τούρκους και τους Έλληνες, τους Βούλγαρους και τους Σέρβους στα Βαλκάνια. Οι συγκρούσεις αυτές εκφράστηκαν με το γενικό όρο Ανατολικό ζήτημα. Οι Οθωμανοί είχαν επιδιώξει να διευρύνουν την αυτοκρατορία τους στα Βαλκάνια, στην περιοχή όπου ζούσαν διάφορες εθνότητες, οι οποίες αντιστέκονταν και συγκρούονταν με τους κατακτητές τους. Αρκετές ήταν οι διπλωματικές προσπάθειες που επιδίωκαν την ανακούφιση των υπόδουλων λαών από την σκληρή φορολογία και τη μεταχείριση των διοικούντων, οι οποίες όμως αποβήκαν μάταιες. Επακόλουθο αυτών των αποτυχημένων ενεργειών σε συνδυασμό με την ανάδυση των Εθνών – Κρατών στον ευρωπαϊκό χώρο, ήταν οι διαρκείς συγκρούσεις που οδήγησαν στην απελευθέρωση των υπόδουλων εθνοτήτων και το περιορισμό των έκτασης της τουρκικής αυτοκρατορίας. Παράλληλα, στην Ανατολική Τουρκία οι διπλωματικές προσπάθειες των Ευρωπαίων συνεχίστηκαν ως προς όφελος των

⁷NTANTPIAN Βαχάκν, *Η ιστορία της Αρμενικής γενοκτονίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Σύγχρονη Σκέψη-Στοχαστής, 2002, σελ.13.

⁸NTANTPIAN Β., *ό.π.*, σελ.55.

Αρμενίων αυτή τη φορά. Αντίστοιχα με τα Βαλκάνια, ο υπόδουλος αρμενικός λαός αποζητούσε διεκδικήσεις μεταρρυθμιστικού τύπου που θα βελτίωναν τη θέση του μέσα στην αυτοκρατορία. Οι ενέργειες αυτές ώθησαν την ανάδυση εθνικιστικών αντιλήψεων και ιδεών που οδήγησαν στη λήψη βίαιων τακτικών εις βάρος των κατακτημένων. Όπως αναφέρει ο Νταντριάν, οι Οθωμανοί δεν είχαν σε καμία περίπτωση τη διάθεση να εφαρμόσουν τέτοιου τύπου μεταρρυθμίσεις που θα παραχωρούσαν στη πράξη δικαιώματα στους υποτελείς λαούς.⁹ Ωστόσο, όσον αφορά τις ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν αρκεστεί στο γεγονός ότι οι μεταρρυθμίσεις τους είχαν επικρατήσει στη τυπική τους μορφή. Κάτω υπό αυτές τις συνθήκες άρχισε το Αρμενικό ζήτημα να ξεπροβάλλει.

Η γεωγραφική θέση της Αρμενίας θεωρείται ότι υπήρξε ένας βασικός παράγοντας που συνέβαλλε στην δημιουργία έντονων προβλημάτων. Ο λαός αυτός εγκατεστημένος σε μια θέση που χαρακτηρίζεται ως πέρασμα και περιτριγυρισμένος ανάμεσα σε άλλα κράτη με διαφορετικά πολιτιστικά, θρησκευτικά και εθνολογικά στοιχεία κατέστη ανήμπορος δέσμιος της μοίρας που του επιφύλασσε η ιστορία. Σε όλη τη διάρκεια των αιώνων συχνές εντάσεις επικρατούσαν ανάμεσα στα γειτονικά κράτη. Από το 16^ο αιώνα οι Αρμένιοι διοικούνταν ως μιλλέτ, ¹⁰ ένας διοικητικός θεσμός που εφαρμοζόταν για τις διαφορετικές εθνότητες που ζούσαν μέσα στα όρια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι Αρμένιοι παρόλο που αντιμετώπιζονταν ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας είχαν κατορθώσει να κατέχουν εξαιρετικές θέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία. Η ενασχόληση τους με τα οικονομικά και η μορφωτική εξέλιξη που επεδίωκαν, σπουδάζοντας σε πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής, δημιούργησε νέες πεποιθήσεις και επιδιώξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η

⁹NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ.59.

¹⁰<http://asiaminor.ehw.gr/>, 22/5/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης). Μέχρι το 1831 υπήρχαν τρία μιλλέτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στα οποία εντάσσονταν οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί της, ανάλογα με τα εθνοθρησκευτικά χαρακτηριστικά τους: το μιλλέτ των ορθόδοξων Ελλήνων, αυτό των Αρμενίων και το μιλλέτ των Εβραίων. Μετά το 1831 έγιναν τέσσερα, καθώς σχηματίστηκε επίσημα μια καθολική κοινότητα, και μετά το 1850, με τη δημιουργία της προτεσταντικής κοινότητας, έγιναν πέντε. Έχοντας την επίσημη αναγνώριση των οθωμανικών αρχών, οι πέντε αυτές κοινότητες συνιστούσαν ένα πραγματικό κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο για τους μη μουσουλμάνους Οθωμανούς υπηκόους, χάρη στο σημαντικότατο ρόλο που διαδραμάτιζαν στην καθημερινή ζωή τους. Οι κοινότητες αυτές καθόριζαν το καθεστώς διαβίωσης των ατόμων και σχετιζονταν με την εκπαίδευσή τους και τις βασικές τομές της ζωής τους (γεννήσεις, γάμους, θανάτους). Είχαν ευρύ φάσμα εξουσιών σε θέματα οικονομικής και δικαστικής δικαιοδοσίας. Χάρη στις διομολογήσεις και στα συνακόλουθα προνόμια που είχαν αποσπάσει από το σουλτάνο, οι ευρωπαϊκές «παροικίες» έπαιζαν το ρόλο παραγόντων ενσωμάτωσης, ρόλο που διαδραμάτιζαν τα μιλλέτ σε ότι αφορά τους ομοεθνείς τους.

υποδεέστερη θέση αναλύεται στη καθημερινή ζωή των Αρμενίων ως έλλειψη νομικών δικαιωμάτων και επιβολή φορολογίας έναντι των Τούρκων κατοίκων.

Το Αρμενικό ζήτημα θεωρείται από πολλούς μελετητές ότι οξύνθηκε με την έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου πόλεμου και της πολιτικής στάσης που επέλεξε η Οθωμανική αυτοκρατορία. Η επιβολή των Τούρκων, ύστερα από την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας που επισφραγίστηκε με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, έθεσε στο επίκεντρο των νέων κατακτητών αφενός την ένωση των τουρκικών λαών του Καυκάσου και της Ασιατικής Ρωσίας και αφετέρου την επέκταση της αυτοκρατορίας. Ένα σχέδιο το οποίο προκειμένου να επιτευχθεί, απαιτούσε την υποταγή των υπόλοιπων εθνοτήτων που ζούσαν εντός των Οθωμανικών περιοχών. Οι κατακτητές επηρεασμένοι από την θεοκρατική αντίληψη του ισλαμικού νόμου (τζιχάτ) κατά των απίστων, αισθάνονταν απειλούμενοι από τις υπόλοιπες εθνότητες.¹¹ Στο κύριο στόχαστρο τους ήταν οι Αρμένιοι και οι Έλληνες της Μικράς Ασίας.

Αρχικά, οι Οθωμανοί αρκέστηκαν στο να επιβάλλουν φόρο υποτέλειας στους χριστιανικούς πληθυσμούς μέσω του θεσμού των μιλλέτ¹², παραχωρώντας τους μια σχετική αυτονομία. Ειδικότερα, οι Αρμένιοι αποκαλούνταν ως «μιλλέτ σαντκά»¹³, το πιστό και υπάκουο έθνος από τους Τούρκους, γεγονός που τους εξασφάλισε τη δυνατότητα να ανελιχθούν και να κατέχουν υψηλές θέσεις στο διοικητικό μηχανισμό της αυτοκρατορίας¹⁴. Μη πλέον πρόθυμοι να δεχτούν την πολιτική και οικονομική καταπίεση, ξεκίνησαν να ασκούν πιέσεις στους Σουλτάνους προς την παραχώρηση περισσότερων δικαιωμάτων, που δημιούργησαν ακόμα μεγαλύτερη ανασφάλεια και απειλή στους κατακτητές, οι οποίοι θεωρούσαν πιο αναγκαίο από ποτέ την λήψη νέων αυστηρότερων τακτικών. Με το διάταγμα του Χαττί Χουμαγιούν το 1856 και τα δικαιώματα που παραχωρούνταν υπέρ των εθνοτήτων δημιουργήθηκε ένα ακόμα μεγαλύτερο αίσθημα ανασφάλειας προς το τουρκικό λαό.

Οι σχέσεις αρμενισμού και μουσουλμανισμού οξύνθηκαν, δίνοντας το έναυσμα της επέκτασης της μουσουλμανικής θρησκευτικής ιδέας για την απόλυτη υπεροχή έναντι των υπόλοιπων εθνοτήτων. Η ένοπλη βία αποτελούσε πλέον την αποτελεσματικότερη λύση για τον κατευνασμό των πολιτικών

¹¹ NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ.16.

¹² NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ.16.

¹³ NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ.17.

¹⁴ NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ.18

διεκδικήσεων των Αρμενίων από τους ηγέτες των Οθωμανών. Εξτρεμιστικές ιδέες για την εξόντωση του Αρμενικού στοιχείου εξαπλώνονταν όλο και περισσότερο στους χώρους των κυβερνητικών στελεχών. Προς αυτή την κατεύθυνση, στράφηκε ο Σουλτάνος Χαμίτ δημιουργώντας τα τάγματα ιππικού Χαμιντιέ που ανέρχονταν σε 40-50.000 άνδρες χωρισμένους σε 36 ομάδες με 1.210 άνδρες το καθένα. Τα τάγματα φαινομενικά είχαν στόχο να κατευνάσουν τον αρμενικό εθνικισμό, στη συνέχεια, όμως, εξελίχθηκαν σε βάρβαρες ομάδες που επιδίωκαν τον αποδεκατισμό και την εξόντωση κάθε Αρμενίου. Η αφετηρία των μεγάλων σφαγών θεωρείται αυτή στην περιοχή του Σασούν το 1894.¹⁵ Ο πληθυσμός εξεγέρθηκε ανήμπορος να υποστεί τις επιβαρύνσεις και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άμεση αντίδραση του Σουλτάνου που διέταξε την εξόντωση των εξεγερθέντων. Τον επόμενο χρόνο διαπράχθηκαν μεγάλες σφαγές, τα θύματα των οποίων υπολογίζονται πολύ περισσότερα από 200.000. Η πολιτική των διωγμών και σφαγών είχε πλέον εδραιωθεί.¹⁶

Οι Μεγάλες Δυνάμεις θεωρείται ότι όζυναν το Αρμενικό Ζήτημα, προκαλώντας επιπλέον προβλήματα ανάμεσα στις σχέσεις των δύο λαών. Ειδικότερα, η επιδίωξη τους να εφαρμόσουν το άρθρο 61 της συνθήκης του Βερολίνου και να ανακουφίσουν τους Αρμένιους από τη καταπίεση των διοικούντων, όχι μόνο απέτυχαν αλλά δημιούργησαν περαιτέρω δεινά για τις υπόδουλες εθνότητες της περιοχής. Το κίνητρο για να κατευνάσει τους διαμαρτυρούμενους και απελπισμένους λαούς, οι οποίοι διεκδικούσαν τα δικαιώματά τους, είχε δοθεί πλέον στην τουρκική κυβέρνηση, υιοθετώντας ακόμα σκληρότερα μέτρα. Το 1878 οι Δυνάμεις προσπάθησαν να εφαρμόσουν μεταρρυθμίσεις, οι οποίες προβλέπονταν από τους όρους της συνθήκης, δίχως, όμως, επιτυχία, ωθώντας σε απόγνωση και απελπισμένες πράξεις τους Αρμένιους. Εξαιτίας αυτών, γεννήθηκαν επαναστατικές ομάδες, μέσα και έξω από τα σύνορα της αυτοκρατορίας, οι οποίες διεκδικούσαν με μαχητικό τρόπο τα δικαιώματά τους. Αποκορύφωμα της αποτυχίας εφαρμογής των μέτρων των Δυνάμεων ήταν το επεισόδιο που τελέστηκε στις 14/26 Αυγούστου 1896 από μέλη της Αρμενικής Επαναστατικής Ομοσπονδίας εναντίον της σπουδαιότερης Οθωμανικής τράπεζας, η οποία κατείχε ρόλο μονοπωλίου σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Η επίθεση αυτή είχε ως στόχο να παροτρύνει τις Μεγάλες

¹⁵NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 21.

¹⁶NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 22.

Δυνάμεις να στραφούν κατά του Σουλτάνου, καθώς η τράπεζα αυτή εξυπηρετούσε βρετανικά και γαλλικά συμφέροντα. Η συγκεκριμένη ενέργεια προκάλεσε την τριήμερη σφαγή στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης με περίπου 6.000 θύματα Αρμενίων.

Παράλληλα, οι ηγέτες του επαναστατικού κινήματος που βρίσκονταν στα ευρωπαϊκά κράτη αναζήτησαν σύμμαχους σε μερίδα των Τούρκων διαφωνούντων με τη πολιτική του Αβδούλ Χαμίτ. Η τουρκική αντιπολιτευτική κίνηση τάσσονταν εναντίον του χαμιτικού δεσποτισμού και θεωρούσε ότι οι μεταρρυθμίσεις θα έπρεπε να είναι προς όφελος του συνόλου της οθωμανικής κοινότητας. Δημιουργήθηκε, επομένως, ένα τουρκο-αρμενικό μέτωπο, που επεδίωκε την ελευθερία για όλους τους πολίτες αυτοκρατορίας. Ωστόσο, μετά την εκθρόνιση του Χαμίτ το αρμενικό ζήτημα έλαβε νέα έκταση, καθώς οι νέοι πλέον ηγέτες που είχαν σταθεί μέχρι τότε στο πλευρό των διεκδικήσεων των Αρμενίων, αρνούνταν κατηγορηματικά να εφαρμόσουν οποιαδήποτε μεταρρύθμιση σχετικά με αυτές που προβλεπόταν στους όρους του άρθρου 61 της συνθήκης του Βερολίνου. Παρά τις πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων για να συμπεριληφθούν στο πρόγραμμα οι δεσμεύσεις του άρθρου, η στάση των Νεότουρκων φάνηκε ότι θα ταυτιζόνταν αργότερα με τη στάση και την πολιτική του Σουλτάνου.

Κατά άλλους μελετητές, κρίνεται ότι το Αρμενικό ζήτημα γεννήθηκε σε μία σύνοδο της πρώτης οθωμανικής Βουλής το 1877-78 ενόψει του Ρωσοτουρκικού πολέμου. Στη συζήτηση αυτή, εκφράστηκε για πρώτη φορά εκπρόσωπος των υποτελών λαών και διεκδικήθηκαν οι λεγόμενες αρμενικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες αφορούσαν τις άδικες φορολογίες του αρμενικού λαού από τις κουρδικές φυλές, η ατιμωρησία αυτών των πράξεων και η συνοχή ανάμεσα στις τοπικές και κεντρικές αρχές. Οι Τούρκοι ηγέτες αρνούνταν να υποστηρίξουν τους Αρμένιους και με την αδρανή τους στάση τάσσονταν σιωπηρά υπέρ των ομόθρησκων τους μουσουλμάνων Κούρδων. Ουσιαστικά η τουρκική κυβέρνηση αρνούταν το δικαίωμα στους Αρμένιους να φέρουν όπλα στερώντας τους, έτσι, την άμυνα απέναντι στις κουρδικές ομάδες, οι οποίες λεηλατούσαν και επιτίθονταν στον εν λόγω πληθυσμό. Η αποκατάσταση των ζημιών που επιζητούσαν οι Αρμένιοι ήταν αποτυχημένες με αποτέλεσμα να

δημιουργείται ένα μεγαλύτερο χάσμα ανάμεσα στη σχέση των τουρκο-αρμενίων, η οποία προμήνυε τα γεγονότα και τη σύγκρουση που θα ακολουθούσε.¹⁷

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η επιδίωξη των Αρμενίων για εφαρμογή των νομικών τους δικαιωμάτων ήρθε σε σύγκρουση με τα δικαιώματα της μουσουλμανικής θρησκείας που υποδείκνυε σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής. Στη βάση αυτή ακολούθησαν πολιτικές απεριόριστης καταστολής που κατέληξαν σε μια σειρά από σφαγές προς τον αρμενικό πληθυσμό. Χρονικά αυτές οι σφαγές ξεκίνησαν με την εξέγερση στο Σασούν¹⁸, όπως προαναφέρθηκε. Το 1894 στην περιοχή του Σασούν οι αγρότες αντέδρασαν στο σύστημα διπλής φορολογίας που τους είχε επιβληθεί. Οι Αρμένιοι ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν φόρους τόσο στους κυβερνητικούς αξιωματούχους όσο και στους Κούρδους ηγέτες της περιοχής με αποτέλεσμα την εξέγερση των καταπιεζομένων. Επί είκοσι ημέρες ακολούθησαν σφαγές και βιαιοπραγίες εναντίον του αρμενικού λαού (από 18 Αυγούστου μέχρι 10 Σεπτεμβρίου 1894).¹⁹ Οι Κούρδοι κάτω από τις εντολές και τη συνεργασία με τους Τούρκους ηγέτες ήταν οι ιθύνοντες των πράξεων αυτών. Η τουρκική κυβέρνηση αρνήθηκε τη διάπραξη εγκλημάτων και ισχυρίστηκε την ενοχή των Αρμενίων, ότι δηλαδή οι τελευταίοι άσκησαν μια αδικαιολόγητη και επικίνδυνη βία κατά της κυβέρνησης και των αθώων μουσουλμανικών πληθυσμών. Οι σφαγές και τα επεισόδια βίας μεταφέρθηκαν από τη περιοχή του Σασούν στη πρωτεύουσα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στις 19 Σεπτεμβρίου/ 1 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε διαδήλωση από τους ηγέτες του κόμματος Χιντσάκ²⁰ προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για τα γεγονότα του Σασούν και τις λεηλασίες των Κούρδων, καθώς και για να διεκδικήσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα του αρμενικού λαού.²¹ Η διαμαρτυρία αυτή αποτέλεσε την πρώτη αντίδραση που είχε πραγματοποιήσει μια μειονότητα εναντίον της κυβέρνησης της αυτοκρατορίας.

Πέντε χρόνια αργότερα, στις 15/27 Ιουλίου του 1890 Αρμένιοι από τις επαρχίες θέλησαν να διαδηλώσουν εναντίον του παλατιού του Γιλντίζ. Ωστόσο, η

¹⁷NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 121-132.

¹⁸NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 229-236.

¹⁹NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 233.

²⁰NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 237-239. Το Χιντσάκ αποτελούσε αρμενικό πολιτικό κόμμα, όπου στη παρούσα κατάσταση συνεργάστηκε με το πολιτικό κόμμα Αρμεναγκάν προκειμένου να οργανώσουν τη διαδήλωση, διεκδικώντας τα δικαιώματα του λαού τους για δίκαιη φορολογία και μεταχείριση, την προστασία της περιουσίας τους και το δικαίωμα τους στη ζωή.

²¹NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 237.

αστυνομία εμπόδισε και ακύρωσε την διαδήλωση και ακολούθησε μεγάλη σφαγή και αιματηρές συμπλοκές. Ο χαρακτήρας των σφαγών αυτών θεωρήθηκε ως προμελετημένος και συνέβη με την παρουσία εκατοντάδων Ευρωπαίων διπλωματών και ξένων.²² Τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης, ως η φυσική συνέχεια των βιαιοπραγιών του Σασούν, αποτελούσαν την αρχή των βιαιοπραγιών που θα ακολουθούσαν. Οι τουρκικές αρχές σε καμία περίπτωση, ούτε τότε ούτε ακόμα μέχρι σήμερα, αποδέχονται το χαρακτήρα του εγκλήματος αλλά περιγράφουν τα γεγονότα ως εκρήξεις βίας που κυριεύει το μουσουλμανικό λαό εναντίον των ταραχοποιών και απείθαρχων Αρμενίων.

Ολόκληρη τη περίοδο μετά τη σφαγή στο Σασούν ακολούθησαν εξεγέρσεις τόσο από τον αρμένικο πληθυσμό όσο και από Έλληνες και Βούλγαρους αντάρτες. Το κόμμα Χιντσάκ προσπάθησε να πραγματοποιήσει άλλες δύο διαδηλώσεις, οι οποίες είχαν την ίδια έκβαση με τη πρώτη. Ωστόσο, η Τρίτη εξέγερση στο Ζειτούν το 1895-96 θεωρήθηκε ιδιαίτερα σημαντική, εξαιτίας της αξιοσημείωτης αντίστασης και άμυνας που επέδειξαν οι κάτοικοι της περιοχής. Οι εξεγερθέντες ήταν αποφασισμένοι να αντισταθούν στο άδικο καθεστώς της κυβέρνησης και θα το έπρατταν με κάθε κόστος. Ακολούθησαν άγριες μάχες και χιλιάδες θύματα, ωστόσο η κυβέρνηση δεν κατάφερε να νικήσει τους χίλιους πεντακόσιους επαναστάτες. Κάτω από άθλιες συνθήκες επιβίωσης, οι οποίες είχαν εξαντλήσει και τα δύο αντιμαχόμενα μέρη, οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Ρωσία, Γαλλία, Ιταλία, Αυστρία, Μεγάλη Βρετανία και Γερμανία) αναγκάστηκαν να μεσολαβήσουν για να επιφέρουν την ειρήνη. Έτσι, στις 2 Φεβρουαρίου επετεύχθη μια συμφωνία με την οποία παραχωρούνταν η μείωση των φόρων, επιτρεπόταν ο διορισμός σε δημόσιες θέσεις των κατοίκων του Ζειτούν καθώς και η θέση του καϊμακάμη²³ σε ένα χριστιανό. Η αναταραχή δεν άργησε να εξαπολυθεί στην πόλη του Βαν που θεωρούταν το κέντρο του αρμενικού πολιτισμού.

Στην περίπτωση της εξέγερσης στο Βαν τα τρία αρμενικά κόμματα Χιντσάκ, Ντασνάκ και Αρμεναγκάν συνεργάστηκαν και ενώθηκαν σε ένα κοινό μέτωπο. Οι συγκρούσεις διήρκεσαν εννιά μέρες και οι βιαιοπραγίες που συντελέστηκαν ήταν και σε αυτή τη περίπτωση αμέτρητες. Η κατάληψη της

²²NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 238.

²³NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 253. Ο καϊκάμης αποτελούσε διοικητική θέση στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Οθωμανικής τράπεζας από επαναστάτες αποδείχτηκε καταστροφική για τον αθώο αρμενικό λαό και πυροδότησε ακόμα χειρότερα την κατάσταση. Η πόλη της Κωνσταντινούπολης γέμισε από αθώα θύματα που δολοφονήθηκαν με ρόπαλα από τον τουρκικό όχλο. Όπως αναφέρει ο Γάλλος πολιτικός επιστήμων Μπεράρ, ο οποίος διερεύνησε τη μελέτη στην περιοχή, όλα είχαν προσχεδιαστεί πριν από την κατάληψη της τράπεζας για τα βίαια γεγονότα που θα ακλουθούσαν. Ο τουρκικός λαός είχε εφοδιαστεί με ρόπαλα νωρίτερα.²⁴

Η περίοδος από το 1894 μέχρι το 1896 χαρακτηρίζεται από το πλήθος σφαγών που έλαβαν δράση. Παρά τις επεμβάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, που με τη μεσολάβηση τους κατόρθωναν να διακόπτουν κατά διαστήματα τις αναταραχές στην περιοχή, η τακτική των σφαγών ήταν μη ανατρέψιμη. Η εποχή της ηγεσίας του Αβδούλ Χαμίτ προμήνυε τα γεγονότα και το μέγεθος της καταστροφής του αρμενικού πληθυσμού που θα συνέβαιναν τα επόμενα χρόνια. Οι συγκρούσεις οξύνθηκαν τις δεκαετίες που προηγήθηκαν μέχρι το Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι υλικές και οι ανθρώπινες καταστροφές είναι δύσκολο να υπολογιστούν, καθώς τα δύο αντιμαχόμενα μέρη φέρουν διαφορετικές απόψεις. Ωστόσο, ύστερα από έρευνες και τις αναφορές που έδωσαν οι Ευρωπαίοι διπλωμάτες, το μέγεθος της καταστροφής ήταν πολύ μεγαλύτερο από αυτό που ισχυρίζονταν οι τουρκικές αρχές. Τους Βαλκανικούς πολέμους ακολούθησε μια παρόμοια κατάσταση με αυτή της περιόδου 1894-96. Όλες οι δεσμεύσεις που είχε λάβει η τουρκική κυβέρνηση για μεταρρυθμίσεις ακυρώθηκαν. Η Κεντρική επιτροπή του κόμματος Ιτιχάντ και οι στρατιωτικές αρχές αποφάσισαν την εκκένωση από τον αρμενικό πληθυσμό των ανατολικών και νοτιο-ανατολικών επαρχιών της αυτοκρατορίας. Η εκτόπιση συντελέστηκε με την κήρυξη της γενικής επιστράτευσης στις 2-3 Αυγούστου του 1914²⁵. Τον ίδιο μήνα ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Στις 2 Νοεμβρίου, η Τουρκία εισήλθε επίσημα στο πόλεμο, στο πλευρό της Γερμανίας και των Δυνάμεων του Άξονα. Η Ρωσία είχε παραταχθεί με τις Δυνάμεις της Αντάντ. Στο ετήσιο συνέδριο του κόμματος Τασνάκ οι Νεότουρκοι πρότειναν στους Αρμένιους να διενεργήσουν επιχειρήσεις αντιπερισπασμού στην Υπερκαυκάσια περιοχή με αντάλλαγμα να τους παραχωρηθούν περισσότερα εδάφη μετά την ήττα της Ρωσίας. Οι Αρμένιοι προτίμησαν να κρατήσουν στάση ουδετερότητας καθώς ήταν αδύνατο να

²⁴ NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 277.

²⁵ NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 389-400.

στραφούν κατά της Ρωσίας, όπου ζούσαν αρκετοί ομοεθνείς τους αφού ένα μεγάλο τμήμα της ιστορικής Αρμενίας άνηκε στην περιοχή της. Οι Νεότουρκοι έλαβαν την απάντηση τους ως προδοτική, διακηρύσσοντας ότι οι Αρμένιοι θα συμμαχούσαν με το Ρωσικό Στρατό. Όπως προαναφέρθηκε αρκετοί Αρμένιοι είχαν ήδη στρατολογηθεί και υπολογίζεται ότι κλήθηκαν στα όπλα 250.000 άτομα. Άλλοι στάλθηκαν στα τάγματα εργασίας για την κατασκευή δρόμων ενώ άλλοι χρησιμοποιήθηκαν για τη μεταφορά πολεμοφοδίων. Επίσης οι Τούρκοι είχαν διατάξει τους Αρμένιους τη συγκέντρωση ορισμένου αριθμού όπλων. Οι τοπικοί ηγέτες διατάχθηκαν να παρουσιαστούν στα τοπικά κυβερνητικά γραφεία, οι οποίοι αργότερα θα φυλακίζονταν χωρίς δίκη. Στις 8 Απριλίου 1915 εκτοπίστηκαν οι Αρμένιοι του Ζειτούν και στις 24 Απριλίου (σήμερα παγκόσμια ημέρα μνήμης της Γενοκτονίας των Αρμενίων) συνελήφθησαν και μερικές εκατοντάδες Αρμένιοι διανοούμενοι, θρησκευτικοί και πολιτικοί ηγέτες της Κωνσταντινούπολης²⁶. Τις επόμενες ημέρες περισσότεροι από 600 Αρμένιοι που ζούσαν στην πόλη της Κωνσταντινούπολης εκτοπίστηκαν. Παράλληλα, στις 27 Μαΐου του 1915 εκδόθηκε ο Προσωρινός Νόμος Εκτόπισης, ο οποίος έδινε το δικαίωμα στις αρχές να διατάζουν εκτόπιση μεγάλων ομάδων πληθυσμού για λόγους εθνικής ασφάλειας.²⁷ Όλες αυτές οι ενέργειες σε συνδυασμό με τις σφαγές συνετέλεσαν στο έγκλημα της γενοκτονίας. Μια ενδεχόμενη αντίσταση στα γεγονότα του 1915 ήταν αδύνατη, όλα τα μέτρα αποσκοπούσαν στον αφοπλισμό του αρμενικού λαού.

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Σύμμαχοι είχαν δεσμευτεί να αποδώσουν δικαιοσύνη για τα δεινά που υπέστη ο αρμενικός λαός. Έτσι, λοιπόν, στις 10 Αυγούστου του 1920, σύμφωνα με τη Συνθήκη των Σεβρών, παραχωρούνταν στην Αρμενία η δυνατότητα να επεκταθεί και στην Ανατολική Τουρκία και Καύκασο. Στα τέλη του Νοεμβρίου δημιουργήθηκε η μεγάλη Αρμενία που περιελάμβανε τις επαρχίες του Ερζερούμ, του Ερζιντάν και το λιμάνι της Τραπεζούντας στη Μαύρη θάλασσα. Το αρμενικό ζήτημα πυροδοτήθηκε και πάλι καθώς η κεμαλική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να δεχτεί τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης Μεγάλης Αρμενίας. Η εισβολή του στρατηγού Καραμπεκίρ, υπό τις διαταγές και τη συμφωνία του Κεμάλ στην

²⁶ MILLER Donald E. – MILLER Lorna Touryan, *Survivors: an oral history of the Armenian genocide*, United States of America, University of California Press, 1993, σελ. 50-55.

²⁷ NTANTPIAN B., *ό.π.*, σελ. 393.

περιοχή του Ερζερούμ, θα είχε καταλήξει σε μια τεράστια μεγέθους γενοκτονία για τον εναπομείναντα αρμενικό λαό, αν δεν τον είχε αποτρέψει ο Κόκκινος Στρατός. Ωστόσο, τα θύματα και οι απώλειες ήταν και σε αυτή τη περίπτωση ολέθριες. Οι δεσμεύσεις που είχαν λάβει οι Σύμμαχοι ως προς τους Αρμένιους ακυρώθηκαν και αντικαταστάθηκαν με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης το 1923.

Μέχρι σήμερα, η Τουρκία αρνείται την αναγνώριση των εγκλημάτων που συντελέστηκαν προς τον αρμενικό λαό. Ωστόσο, ύστερα από αγώνες του αρμενικού έθνους για τη παραδοχή από τη διεθνή κοινότητα του μεγέθους της καταστροφής που υπέστη ο λαός του, η γενοκτονία έχει αναγνωριστεί πλέον επίσημα. Τον Αύγουστο του 1985 η υποεπιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του Ανθρώπου έκανε δεκτό ένα ψήφισμα με δεκατέσσερις ψήφους υπέρ και έναντι μιας κατά και τεσσάρων αποχών, το ιστορικό γεγονός που συνιστά την αρμενική γενοκτονία. Τον επόμενο χρόνο, η απόφαση επικυρώθηκε από το θεσμό της προστασίας, την επιτροπή των Ηνωμένων εθνών για τα δικαιώματα του Ανθρώπου. Επίσης, τον Ιούνιο του 1987 το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο διακήρυξε ότι οι σφαγές που έγιναν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου συνιστούν το έγκλημα της γενοκτονίας με βάση τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών. Η άρνηση της Τουρκίας στο να αποδεχτεί την γενοκτονία αποτέλεσε εμπόδιο της εισόδου της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Σύμφωνα με ανακοινώσεις και δημοσιεύματα του υπουργού Εξωτερικών του Ισραήλ Γιόσι Μπειλίν αναγνωρίζεται και αποδέχεται ότι οι σφαγές αποτέλεσαν γενοκτονία.

Σήμερα, η εναπομείνασα Δημοκρατία της Αρμενίας αποτελεί το 1/10 της ιστορικής Αρμενίας. Ο αρμενικός πληθυσμός υπολογίζεται στα 6.500.000 εκατομμύρια από τους οποίους τα 3.000.000 ζουν στην Δημοκρατία της Αρμενίας ενώ 3.500.000 είναι διασκορπισμένοι ανά τον κόσμο. Θεωρείται ότι πριν τη περίοδο του 1915 ζούσαν στη Τουρκία 2.000.000 Αρμένιοι, ενώ ο σημερινός εναπομείναντας πληθυσμός δεν ξεπερνά τους 60.000 κατοίκους, ένας αριθμός που μαρτυρεί και το μέγεθος της καταστροφής των γεγονότων που έλαβαν χώρα.²⁸ Η Αρμενία αποτέλεσε τμήμα της πρώην Σοβιετικής ένωσης και στη σύγχρονη εποχή είναι μέλος του NATO, των Ηνωμένων Εθνών και του

²⁸ MILLER D.E.. – MILLER L. T. ,ο.π. , σελ. 40-41.

Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ συμμετέχει σε πάνω από 40 διεθνείς οργανισμούς. Πρωτεύουσα της σύγχρονης Αρμενίας είναι το Ερεβάν ή Γιερεβάν που αποτελεί και τη μεγαλύτερη πόλη της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.2 Η ΦΥΓΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στον ευρύτερο ελληνικό χώρο είχαν εγκατασταθεί αρμένικοι πληθυσμοί, οι οποίοι εξελίχθηκαν σε οργανωμένες κοινότητες σε διάφορες χρονικές περιόδους. Σύμφωνα με τον κ.Χασιώτη Ιωάννη, η αρμενική μετοικεσία στην Ελλάδα χωρίζεται σε δύο χρονικές περιόδους. Η πρώτη περιλαμβάνει τους τέσσερις πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας και η δεύτερη ξεκινάει από το τελευταίο τέταρτο του 19 αιώνα μέχρι σήμερα²⁹. Η δεύτερη χρονική περίοδος διακρίνεται σε τρεις φάσεις α) από το 1870 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή β) αρχίζει από την εισροή Αρμενίων από τις περιοχές της Κιλικίας, Ανατολικής Θράκης και Ιωνίας μέχρι το 1948 και γ) ξεκίνησε μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και συνεχίζεται έως σήμερα. Η περίοδος, λοιπόν, που μας ενδιαφέρει και θα εξετάσουμε στην παρούσα εργασία αφορά κυρίως τη πρώτη φάση της δεύτερης κατηγορίας, δηλαδή από το 1870 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή. Είναι αναμφίβολο ότι η παρουσία των Αρμενίων στη χώρα μας χρονολογείται αρκετούς αιώνες πριν τα γεγονότα που συνέβησαν στη Μικρά Ασία. Ακόμα και τα λατρευτικά κτίρια στην περιοχή μας μαρτυρούν τη παρουσία τους από το 1669.³⁰ Ωστόσο, το μεγαλύτερο ρεύμα προσφύγων παρατηρήθηκε την περίοδο 1921-23.

Ειδικότερα στην Ελλάδα, όπως και στον ευρωπαϊκό χώρο, είχαν εγκατασταθεί αρκετοί Αρμένιοι έμποροι και βιοτέχνες. Η δημιουργία, όμως, οργανωμένων κοινοτήτων χρονολογείται στο τέλος του 1870 και στις αρχές του 1880 στη πόλη της Θεσσαλονίκης. Στην περίπτωση αυτή, διάφορες αρμενικές οικογένειες παρέμειναν στην περιοχή αφού εργάζονταν ως διοικητικοί υπάλληλοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επίσης, δημιουργήθηκαν παραιοκίες στην

²⁹ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ιωάννης Κ., «Οι Αρμένιοι της Ελλάδας», *ΙΣΤΩΡ*, 8/1995, σελ. 107.

³⁰ ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.* Η αρμενική εκκλησία στο Ηράκλειο, στο Διδυμότειχο από το 1735 και τη Κομοτηνή στα 1834.

Αλεξανδρούπολη και στο Λουτράκι, όπου εκατοντάδες Αρμένιοι εργάστηκαν για την κατασκευή μεγάλων έργων.³¹

Όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, η περίοδος της ηγεσίας της οθωμανικής αυτοκρατορίας από τον Αβδούλ Χαμίτ χαρακτηρίζεται ως αρκετά σκληρή για την αρμενική μειονότητα και με το αποτέλεσμα των δραματικών γεγονότων που εξελίχθηκαν. Εξαιτίας αυτών, παρατηρήθηκε στη χώρα μας ένα μεγάλο κύμα προσφύγων το 1890 και ιδιαίτερα με τις σφαγές του 1894-96. Αρμένικος πληθυσμός εγκαταστάθηκε τη περίοδο αυτή στην Αθήνα, τον Πειραιά και την Κρήτη. Αρκετοί ήταν, επίσης, οι πολιτικοί πρόσφυγες και επαναστάτες, οι οποίοι κατέφυγαν στα νησιά του Αιγαίου και τον Πειραιά.³² Μετά την κατάληψη της Οθωμανικής Τράπεζας από Αρμένιους διαμαρτυρούμενους το 1896, η τουρκική κυβέρνηση εξαπόλυσε δίωξη κατά των εξεγερθέντων. Οι διωκόμενοι αναζήτησαν καταφύγιο στην Ελλάδα. Έτσι λοιπόν η κυβέρνηση του Θεόδωρου Δεληγιάννη υποδέχτηκε τους Αρμένιους πρόσφυγες.

Όπως δημοσιεύτηκε σε εφημερίδες από τα γεγονότα του 1896 Αρμένιοι πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα με ατμόπλοια που αναχώρησαν από την Κωνσταντινούπολη προς το λιμάνι του Πειραιά.³³ Τα ευρωπαϊκά πλοία βοήθησαν

³¹ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.* Στην Αλεξανδρούπολη απασχολούνταν δεκάδες Αρμένιοι για τα έργα επέκτασης της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινούπολης, ενώ στο Λουτράκι εργάζονταν για τη διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου .

³²ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*

³³ Ακρόπολις, 3 Σεπτεμβρίου 1896. <http://www.armenika.gr/>, 7/4/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης), «Καθ' εκάστην εκ Κωνσταντινουπόλεως ατμόπλοια μεταφέρουσιν εις Πειραιά εκατοντάδες Αρμενίων, το πλείστον πτωχούς και έχοντας ανάγκην εργασίας.

Η φιλανθρωπία των Αθηναίων δεσποινίδων θα εξεδηλούτο λίαν καταλλήλως, δια της παροχής μικρών βοηθημάτων, ιδίως εις τους ασθενείς, τους γέροντας, τας άνευ προστασίας γυναίκας και τα μικρά παιδιά.

Τι ευαγγελικώτερον και αγνότερον της φιλανθρωπίας τούτης; Εάν συνεκροτείτο μια επιτροπή προς τον σκοπόν τούτον, όλοι προθύμως θα έδιδον τον οβολόν των».

Εφημερίς, 5 Σεπτεμβρίου 1896.

Τι αφηγούνται περί της καταστάσεως εν Κων/πολει. Μέτρα των Ελλήνων.

«Επί του διελθόντος χθες εκ Πειραιώς γαλλικού ατμοπλοίου της εταιρίας Φραιοισινέ, επέβαιναν πολλοί Αρμένιοι, προερχόμενοι εκ Κων/πόλεως και μεταβαίνοντες εις Μασσαλίαν, όπου προτίθενται να εγκατασταθώσιν. Κατά τας πληροφορίας των Αρμενίων τούτων, η εν Κων/πόλει κατάστασις φαίνεται βελτιωμένη, ουχ' ήττον ο πανικός εξακολουθεί να κατέχη τους κατοίκους και ιδία τους Αρμενίους φοβούμενους νέαν συμφοράν. Δια τον λόγον δε τούτον, καθ' εκάστην κατά εκατοντάδες σχεδόν, εκδιώκονται εκείθεν οι μη οικογενειάρχες Αρμένιοι, επιβιβαζόμενοι επί των ευρωπαϊκών ατμοπλοίων, αλλά και οι έρουναι εις τας οικίας αυτών και οι συλλήψεις δεν έπαυσαν εισέτι εκ μέρους των τουρκικών αρχών, αίτινες εσχάτως ήρχισαν να δεικνύουν μέγα ενδιαφέρον προς αποκατάστασιν της τάξεως και προς πρόληψιν ενδεχομένων ταραχών.

Και οι ημέτεροι όμως ομογενείς, κατά τα βεβαιώσεις Ελλήνων επιβατών, δεν μένουσιν απαθείς και αδρανείς απέναντι της τοιαύτης εν Κων/πόλει καταστάσεως και ετοιμάζονται εν τυχούση περιστάσει, να αμυνθώσιν υπέρ της ζωής και της παρουσίας των, απειλουμένων υπό του αγρίου φανατισμού του τουρκικού όχλου.

Οι εν Φάληρω Αρμένιοι

τους εκδιωγμένους να επιβιβασθούν και να μεταφερθούν ασφαλείς στο νέο τους τόπο. Στη Θεσσαλονίκη αναζήτησαν καταφύγιο Αρμένιοι, κυρίως, μετά τη γενοκτονία του 1915, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων³⁴ και μετά την Οκτωβριανή επανάσταση.³⁵ Ωστόσο, αρκετοί από αυτούς είτε επέστρεψαν στις γενέτειρες περιοχές τους είτε μετακινήθηκαν προς την Δυτική Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Το μεγαλύτερο, όμως, σε μέγεθος κύμα ήταν αυτό που πραγματοποιήθηκε λίγο πριν και, κυρίως, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή το 1921-1922. Ο αριθμός των Αρμενίων προσφύγων ξεπέρασε τότε τους 80.000 ανθρώπους. Η δημογραφική εξέλιξη των αρμενικών παροικιών στην Ελλάδα υπολογίζεται ύστερα από αλληπάλληλες διαφοροποιήσεις κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα στα 350-400 άτομα, την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων στα 600, ενώ στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στα 1500³⁶. Το 1920-1923 κατέφυγαν 80.000 άτομα και 7.800 ορφανά Αρμενόπουλα από διάφορα αρμενικά ορφανοτροφεία και ιδρύματα. Ωστόσο, ο αριθμός των μελών που περιθάλφθηκαν στον ελληνικό χώρο περιορίστηκε σε 55.000 πρόσφυγες, καθώς οι υπόλοιποι μεταφέρθηκαν υπό το Lord Mayors Fund σε άλλες χώρες. Από το 1924 και μετά έγιναν αρκετές προσπάθειες από την ελληνική κυβέρνηση με τη βοήθεια της Κοινωνίας των Εθνών για τον επαναπατρισμό των Αρμενίων. Ο αριθμός των ανθρώπων που μετεγκαταστάθηκαν στη σοβιετοποιημένη μικρή Αρμενική Δημοκρατία υπολογίζεται στους 8-10.000.³⁷ Αρκετοί από τους πρόσφυγες που βρέθηκαν στην Ελλάδα μετανάστευσαν τα επόμενα χρόνια προς τη Δύση και, κυρίως, προς τη Γαλλία. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με την πρώτη απογραφή που πραγματοποιήθηκε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή ο αριθμός του αρμενικού στοιχείου που καταγράφηκε στην Ελλάδα το 1928 ήταν 33.634 άτομα, ενώ στην απογραφή του

«Ουδόλως είναι ευχάριστος η θέσις των εν Φαλήρω κατασκηνοούντων Αρμενίων. Αι σκηναί αυτών ένεκα της προχθεσινής βροχής είναι εις ελεεινήν κατάστασιν. Ως δε να μη ήρκει τούτο οι πρόσφυγες δεν έχουν ούτε τροφήν ικανήν. Ένεκα τούτου παρίσταται ανάγκη αρωγής αυτών, προς τούτο δε πρόκειται εντός της εβδομάδος ταύτης, να δοθή παράστασις ευεργετική, ης αι εισπράξεις θα διατεθώσιν υπέρ της διατροφής τούτων. Ελπίζεται ότι ο κόσμος θα συρρεύση υποστηρίζων τους δυστυχείς πρόσφυγας».

³⁴ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.* Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων περίπου 700-800 Αρμένιοι αιχμάλωτοι, τραυματίες και λιποτάκτες του βουλγαρικού και οθωμανικού στρατού κατέφυγαν στην Ελλάδα.

³⁵ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.* Μετά την Οκτωβριανή επανάσταση Αρμένιοι οπλίτες του εκστρατευτικού σώματος στο Μακεδονικό Μέτωπο κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη.

³⁶ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 89. Τον Νοέμβριο του 1918 υπολογίζεται ότι στη Θεσσαλονίκη είχαν εγκατασταθεί 500-600 πρόσφυγες, στην Αθήνα και στον Πειραιά 300, στην Κρήτη 100 και οι υπόλοιποι στα νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου, στη νότια Ελλάδα και τη Μακεδονία .

³⁷ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 90-91.

1938 ο εγκατεστημένος πληθυσμός υπολογίστηκε στους 27.080 Αρμενίους.³⁸ Κατά την περίοδο της Κατοχής μέσα στα θύματα υπολογίστηκαν και 2000 Αρμένιοι. Στη συνέχεια, το 1946-47 επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί ένα σχέδιο για την παλιννόστηση των Αρμενίων της διασποράς στη Σοβιετική Αρμενία.³⁹ Η επιχείρηση του επαναπατρισμού πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια της Αρμενικής Επιτροπής Παλιννόστησης και μετανάστευσαν από την Ελλάδα προς τη Σοβιετική Αρμενία 18.000 άτομα.⁴⁰ Ύστερα από αυτές τις αλληπάλληλες μετακινήσεις ο αρμενικός πληθυσμός που παρέμεινε στη χώρα μας υπολογίζεται στους 9-9.500 ανθρώπους.⁴¹

Τα δραματικά γεγονότα που συνέβησαν στον αρμενικό πληθυσμό από το 1890 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, ακολούθησε η ανάγκη της μετανάστευσης ολόκληρων πληθυσμών προς άλλες χώρες. Η φυγή προς την Ελλάδα είχε την αντίστοιχη δραματική πορεία των γεγονότων που είχαν προηγηθεί. Υπό το ψυχολογικό βάρος των βιαιοπραγιών, των απωλειών και των άθλιων συνθηκών που επικρατούσαν, αρκετοί Αρμένιοι αναζήτησαν τη σωτηρία τους σε άλλες χώρες.

Ο αριθμός των Αρμενίων που ήταν εγκατεστημένοι στην Ελλάδα ανέρχεται πριν το 1920 από 1000 έως 6.800.⁴² Εξαιτίας των διωγμών του 1915 αρκετοί Αρμένιοι είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή της Κιλικίας, όπου τελούσε υπό την εποπτεία της γαλλικής κυβέρνησης. Το 1920 οι Γάλλοι δεν μπορούσαν πλέον να εγγυηθούν τη προστασία των Αρμενίων από τους Τούρκους, γεγονός που οδήγησε στη σφαγή 300.000 Αρμενίων των περιοχών Χατζέρν και Μαράς. Υπό αυτές της συνθήκες 80.000 Αρμένιοι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν με προορισμό κυρίως τη Συρία, ενώ ένα μικρό μέρος αυτών έφτασε στην Ελλάδα μέσω του πλοίου του Ερυθρού σταυρού που είχε αποστείλει ο βασιλιάς Κωνσταντίνος.⁴³

Η μερίδα αυτή των ανθρώπων αποτέλεσε και το πρώτο κύμα προσφύγων που έφτασαν στην Ελλάδα και όπου θα προμήνυε την έλευση μεγάλου αριθμού προσφύγων που θα ακολουθούσε λίγα χρόνια αργότερα ως αποτέλεσμα της

³⁸ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 91.

³⁹ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 93. Η παναρμενική εκστρατεία ονομάστηκε *perkaght* και αποσκοπούσε στην αναθεώρηση της συνθήκης του Montreux του 1936 και των κεμαλικών συνθηκών του 1921. Σε όλες τις ευρωπαϊκές πόλεις είχε ξεκινήσει μια εκστρατεία ώστε να πεισθούν οι Αρμένιοι να επαναπατριστούν.

⁴⁰ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 93.

⁴¹ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 94.

⁴²ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 69.

⁴³ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 70.

Μικρασιατικής Καταστροφής. Τα γεγονότα του 1922 οδήγησαν σε ένα τεράστιο αριθμό προσφύγων που αναζήτησαν τη σωτηρία τους στον ελληνικό χώρο. Οι Αρμένιοι ακολούθησαν την ίδια πορεία με τους Έλληνες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Το 1923 υπολογίζονται 785.000 Μικρασιάτες πρόσφυγες, ενώ το αρμενικό στοιχείο εκτιμάται σε πολύ μικρότερο αριθμό από 45.000 έως 80.000.⁴⁴ Σύμφωνα με διάφορες πηγές υπολογίζεται ότι αναγκάστηκαν να μετοικήσουν 100.000 Αρμένιοι προς τις περιοχές της Ελλάδας, της Βουλγαρίας, στην Κωνσταντινούπολη και τη Ρώσικη Αρμενία .

Την περίοδο μετά τη καταστροφή της Σμύρνης, οι Αρμένιοι φυγαδεύτηκαν στην Ελλάδα μέσω ιταλικών, αγγλικών και γαλλικών πλοίων. Αρχικοί και προσωρινοί προορισμοί αποβίβασης υπήρξαν τα ελληνικά νησιά του Αιγαίου (Χίος, Μυτιλήνη και Κρήτη). Αργότερα, όμως, οι περισσότεροι πρόσφυγες κατευθύνθηκαν, κυρίως, προς την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και τον Πειραιά, όπου δημιούργησαν και τους πρώτους συνοικισμούς.⁴⁵ Όπως παρουσιάζεται μέσα από τον ελληνικό τύπο της εποχής, οι δυνάμεις του ελληνικού στρατού ήταν αυτοί που ανάλαβαν αρχικά την υποδοχή και την εγκατάσταση των προσφύγων, η οποία έγινε με ιδιαίτερη προθυμία παρά τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν. Ο γιγενής πληθυσμός συνέτρεξε αμέσως να προσφέρει τη βοήθεια του στους δεινοπαθόντες

46 .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.3

Οι Αρμένιοι στην Ελλάδα

Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες. Το ελληνικό κράτος ήρθε αντιμέτωπο με μια απρόσμενη κατάσταση που απαιτούσε άμεσες και αποτελεσματικές ενέργειες. Η κυβέρνηση υπό το κόστος του πολέμου και ζημιωμένη τόσο πολιτικά, γεωγραφικά

⁴⁴ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 71.

⁴⁵ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 72.

⁴⁶ «...Αισθάνεται τις ανακούφιση βλέπων ότι τα ατυχή ταύτα θύματα, τα πανταχόθεν απωθούμενα, ευρίσκουσιν ασυλίαν εις την μικρήν ταύτην ελευθέραν γωνίαν της Ευρώπης, όπου πάντοτε σχεδόν εύρον φιλοξενίαν οι υπό διαφόρων ειδών τυράννων καταδιωχθέντες.

Δεν αρκεί όμως το ολίγον ελεύθερον χώμα το οποίον τοις εδώκαμεν και αι στρατιωτικάί σκηναί, τας οποίας χάριν αυτών, έπηξαν οι στρατιώται μας. Οι άνθρωποι αυτοί στερούνται και άρτου. Ουδέ είνε δυνατόν να μένωσι πάντοτε υπό σκηνοπηγίαν. Είναι ανάγκη να ληφθούν συστηματικότερα υπέρ αυτών μέτρα. Είναι και αυτοί χριστιανοί. Είναι και αυτοί αδελφοί εν τη δουλεία, συνδεόμενοι και νυν δια πολλών δεσμών αλληλεγγύης μετά των εν Τουρκία ομαιμόνων μας...».

Εστία, 3 Σεπτεμβρίου 1896. <http://www.armenika.gr/>, 7/4/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

όσο και στρατιωτικά έπρεπε τώρα να υποδεχτεί ένα τεράστιο αριθμό προσφύγων σε σχέση με το μέγεθος της χώρας. Οι καταστροφές και οι απώλειες που είχε υποστεί το κράτος μας ήταν ανεπανόρθωτες, δημιουργώντας νέες συνθήκες για τους κατατρεγμένους πρόσφυγες και για το γηγενή πληθυσμό του τόπου.

Οι Αρμένιοι έφτασαν στην Ελλάδα μαζί με ένα τεράστιο αριθμό Ελλήνων προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Η κυβέρνηση επιδίωξε να εφαρμόσει ένα κοινό σύστημα πολιτικής αποκατάστασης που θα συμπεριελάμβανε όλους τους πρόσφυγες ανεξάρτητα από την εθνότητα τους. Όμως, παρά τη πρόθεση αυτή των Ελλήνων διοικούντων οι συνθήκες φάνηκαν αδύνατες για μια τέτοια εφαρμογή. Προέκυψε ένα υπέρογκο πρόβλημα που έδειχνε αδύνατον να κατορθώσει να υλοποιήσει ένα σύστημα αποκατάστασης ολόκληρου του πληθυσμού που εκδιώχτηκε από τη Μικρά Ασία. Το κράτος δε διέθετε ούτε τα οικονομικά ούτε τα υλικά μέσα που θα επέτρεπαν κάτι τέτοιο. Αυτό οδήγησε στο να δημιουργηθεί η πεποίθηση ότι ο αρμενικός πληθυσμός θα παρέμενε προσωρινά στην Ελλάδα και θα αποτελούσε ένα σταθμό υποδοχής⁴⁷, με απώτερο σκοπό τη μετατόπιση των προσφύγων σε άλλες χώρες. Η χώρα μας, λοιπόν, θα ήταν απλά το μέσο για να καταφύγουν οι Αρμένιοι σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη.

Η προσωρινότητα ως τόπου εγκατάστασης των Αρμενίων η Ελλάδα διαψεύστηκε από την ίδια τη πραγματικότητα. Μολονότι η Κοινωνία των Εθνών κράτησε την ίδια στάση απέναντι στη κατάσταση, όλα τα σχέδια αντιμετώπισης που επιδίωκε για τα αρμενικό ζήτημα φάνηκαν αδύνατο για εφαρμογή. Ειδικότερα, σε αντίθεση με τον ελληνικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας, οι Αρμένιοι δεν συμπεριλήφθηκαν στη συνθήκη της Λωζάννης και ούτε επετεύχθη κάποια συμφωνία με τη Τουρκία, γεγονός που καθιστούσε αδύνατη την άμεση επιστροφή στο τόπο τους. Οι Αρμένιοι ήταν απάτριδες, ενώ η Ελλάδα αποτελούσε πλέον το επίσημο εθνικό κράτος των Ελλήνων προσφύγων. Επιπλέον, οι επιδιώξεις και τα σχέδια για μετεγκατάσταση στην Σοβιετική Αρμενία κρίθηκαν και σε αυτή τη περίπτωση αντίστοιχα με τα παραπάνω ως αδύνατα εφαρμογής.⁴⁸ Η θέση του εκδιωγμένου πληθυσμού έλαχε να αντιμετωπίζει ένα επιπλέον πρόβλημα. Έτσι, ο αρμενικός πληθυσμός παρά τις δυσκολίες, αντιμετωπίστηκε και συμπεριλήφθηκε στο πρόγραμμα και την πολιτική αποκατάστασης των προσφύγων.

⁴⁷ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 74.

⁴⁸ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 75.

Για τη βοήθεια και την προστασία των προσφύγων δημιουργήθηκαν διάφοροι οργανισμοί από τις κυβερνήσεις των κρατών που τους υποδέχονταν. Οι οργανισμοί αυτοί στηρίζονταν συνήθως από πλούσιους Αρμένιους της διασποράς. Η σημαντικότερη οργάνωση που ιδρύθηκε το 1915 ήταν η Αρμενική Επιτροπή Βοηθείας (Near East Relief, NER). Η συγκεκριμένη επιτροπή ήταν μια αμερικανική φιλανθρωπική οργάνωση⁴⁹ που δημιουργήθηκε με σκοπό τη βοήθεια και τη σωτηρία του αρμενικού λαού που υπέστη τις σφαγές και τις βιαιοπραγίες το 1915. Ύστερα από τις ενέργειες του πρέσβη Henry Morgenthau, η ΗΠΑ προέβησαν στη αρωγή των πληγέντων. Έτσι, συγκεντρώθηκαν εκατομμύρια για τη στήριξη και τη βοήθεια των προσφύγων σε συνεργασία με διάφορα ιδρύματα και εκκλησίες. Ο Ερυθρός Σταύρος και οι ιεραποστολικές οργανώσεις στην Αμερική υποβοηθούσαν το έργο της επιτροπής. Μέχρι το 1930, η Επιτροπή είχε κατορθώσει να αποστείλει ρουχισμό, τρόφιμα, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, να ιδρύσει σχολεία και χώρους αποκατάστασης στα διάφορα μέρη, όπου είχαν εγκατασταθεί οι πρόσφυγες.⁵⁰

Οι ομάδες που είχαν προτεραιότητα για άμεση αποκατάσταση και περίθαλψη ήταν οι γυναίκες και τα χιλιάδες ορφανά. Μετά την καταστροφή της Σμύρνης έφτασαν στην Ελλάδα 7.000 ορφανά αρμενόπουλα, τα οποία συγκεντρώθηκαν σε ορφανοτροφεία στη Κόρινθο, τη Χαλκίδα, τη Σύρο και τον Ωρωπό, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Η ελληνική κυβέρνηση προέβη στην εξεύρεση κατάλληλων κτιρίων, τα οποία όπου θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ορφανοτροφεία.⁵¹ Τα ορφανά αποτελούσαν μια πληγέντα ομάδα που απαιτούσε ιδιαίτερη μεταχείριση για αυτό αρκετές ήταν οι οργανώσεις και οι ιδιώτες που συνέτρεξαν να τη βοηθήσουν. Το Ζάππειο στην Αθήνα και το Αχιλλείο στη Κέρκυρα χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι περίθαλψης των ορφανών.⁵² Στα ορφανά παρέχονταν εκπαίδευση, διδασκαλία κάποιας τέχνης και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, καθώς αρκετά από τα παιδιά αντιμετώπιζαν σοβαρές ασθένειες της εποχής. Τα συγκεκριμένα ορφανοτροφεία στην Ελλάδα λειτούργησαν έως το 1930.⁵³

⁴⁹ <http://www.armenian-genocide.org/ner.html>, 24/2/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

⁵⁰ <http://www.armenian-genocide.org/ner.html>, 24/ 2/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

⁵¹ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 76.

⁵² ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.* σελ. 76.

⁵³ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π., *ό.π.*, σελ. 72.

Οι Αρμένιοι στην Ελλάδα οργανώθηκαν σε ένα σύστημα που υποβάλλονταν από το λεγόμενο Αρμενικό Εθνικό Σύνταγμα. Αυτό αποτελούσε ένα εθνικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσονταν όλοι οι Αρμένιοι της Διασποράς. Η πρώτη οργάνωση στην Ελλάδα ήταν αυτή της Θεσσαλονίκης το 1880.⁵⁴ Το Αρμενικό Εθνικό Σύνταγμα ανάθετε ως σημαντικότερες προτεραιότητες τη λειτουργία σχολείων, οικοτροφείων και οργανισμών κοινής ωφέλειας. Υπό το υπόβαθρο αυτό, οργανώθηκαν και λειτούργησαν τα αρμενικά σχολεία στην Ελλάδα τόσο πριν το 1920 -22 όσο και μετά με τη μαζικότερη έλευση των προσφύγων. Το 1920 υπήρχαν στην Ελλάδα τουλάχιστον 10 σχολεία πλήρους εκπαίδευσης, νηπιαγωγεία, δημοτικά και τεχνικές σχολές, στα οποία διδάσκονταν χιλιάδες μαθητές. Αντίθετα σήμερα, υπάρχουν μόνο 400 μαθητές και λειτουργούν 1 νηπιαγωγείο, 3 δημοτικά και 1 γυμνάσιο στην Αττική και ένα στη Θεσσαλονίκη.⁵⁵

Έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το αρμενικό στοιχείο που ζούσε στην Θεσσαλονίκη άνηκε στην πιο ευκατάστατη κοινωνική ομάδα. Οι περισσότεροι Αρμένιοι ασκούσαν τα επαγγέλματα των μηχανικών, αρχιτεκτόνων, ανώτερων διοικητικών υπάλληλων, εμπόρων, βιοτεχνών, γιατρών. Συνήθεια του λαού τους ήταν η ασχολία με την χρυσοχοΐα και την αργυροχοΐα.⁵⁶ Πρόκειται για μια περίοδο ιδιαίτερης οικονομικής και κοινωνικής άνθησης για τους Αρμένιους που ζούσαν στην Ελλάδα. Αυτή η κατάσταση δεν θα παρέμενε η ίδια για τα χρόνια που θα ακολουθούσαν. Οι Αρμένιοι πρόσφυγες του 1920-23 ακολούθησαν την ίδια μοίρα με τους Έλληνες. Αφού η ελληνική κυβέρνηση τους εγκατέστησε στα αστικά κέντρα θεωρώντας τους ως προσωρινούς κατοίκους, τους απέκλεισε έτσι τη δυνατότητα να ασκήσουν γεωργικά επαγγέλματα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη πεποίθηση της ελληνικής κυβέρνησης και της Κοινωνίας των Εθνών για τη προσωρινότητα της διαμονής του αρμενικού πληθυσμού στην Ελλάδα, οδήγησε στην αναγκαστική αστικοποίηση αυτών των ανθρώπων. Οι Αρμένιοι και οι Έλληνες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε κοινά παραπήγματα αντιμετωπίζοντας τις ίδιες άθλιες συνθήκες επιβίωσης. Το ελληνικό κράτος παραχώρησε κτίρια σε φτωχικές συνοικίες των μεγαλουπόλεων, όπου αργότερα χάρη σ' αυτούς θα ακολουθούσε μια πορεία ανάπτυξης για αυτές τις περιοχές.

⁵⁴ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 94.

⁵⁵ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 97.

⁵⁶ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 97.

Οι προσφυγικοί πληθυσμοί αποτέλεσαν τη ζωή και την ακμή των υποβαθμισμένων μέχρι τότε συνοικιών. Χαρακτηριστικά, δημιουργήθηκαν στις περιφέρειες των μεγαλουπόλεων νέες κοινότητες όπως στη Λάρισα, στο Βόλο (περιοχή της Νέας Ιωνίας), στην Καλαμάτα (Παραπήγματα), στη Θεσσαλονίκη (συνοικίες στη Κάτω Τούμπα, Καλαμαριά, Χαριλάου, Αγία Παρασκευή, Χαρμανκιοί, Ελευθεριών και των Συκιών), στην Αττική (Δουργούτι, Καισαριανή, Περιστερί, Κοκκινιά, Αγ. Διονύσιο και Λίπασμα). Σε ορισμένες από αυτές τις συνοικίες, δόθηκαν και τα αντίστοιχα προσωνύμια που εμφάνιζαν τη παρουσία του αρμενικού στοιχείου στις εν λόγω περιοχές (Αρμεναχώρι για τις Συκίες Θεσσαλονίκης και Αρμεναίικα για το Δουργούτι της Αθήνας).⁵⁷ Σε αυτές τις συνοικίες, οι Αρμένιοι οργανώθηκαν και έθεσαν τα θεμέλια της νέας τους πλέον ζωής. Ιδρύθηκαν σχολεία, εκκλησίες, καφενεία και σύλλογοι, στους οποίους συμμετείχαν κατεξοχήν Αρμένιοι, συμβάλλοντας στην κοινωνικοποίηση και στην ένταξη τους στους νέους τόπους εγκατάστασης. Η ζωή είχε αρχίσει να ξεδιπλώνεται για το κατατρεγμένο προσφυγικό πληθυσμό. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο ποιητής Νικηφόρος Βρεττάκος για τις περιοχές αυτές ήταν οι «συνοικίες των φτωχών αγέλων».

Το 1946-47, όμως, αρκετοί από τους Αρμένιους που ζούσαν εκεί μετεγκαταστάθηκαν στη Σοβιετική Αρμενία μειώνοντας σημαντικά τα δημογραφικά στοιχεία της παρουσίας τους στην Ελλάδα.⁵⁸ Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και μετά οι Αρμένιοι ως πλέον κάτοικοι της Ελλάδας, άρχισαν να προσαρμόζονται και να εξομοιώνονται με το γηγενή πληθυσμό, αποβάλλοντας τα μέχρι τότε προσφυγικά χαρακτηριστικά. Οι Αρμένιοι ήταν μόνιμοι κάτοικοι και πολίτες του ελληνικού κράτους, κατορθώνοντας να εναρμονιστούν με το ντόπιο πληθυσμό. Τα κτίρια των εκκλησιών και των σχολείων είχαν παραμείνει για να θυμίζουν την αρμενική ταυτότητα των προσφύγων, καθώς οι παραγκούπολεις αποτελούσαν πλέον παρελθόν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των Αρμενίων που είχαν εγκατασταθεί στο Νέο Κόσμο και είχαν υπολογιστεί το 1923 στους 7.000 ανθρώπους, σε αντίθεση με τη σημερινή εποχή που απαριθμούνται μόλις 450 άτομα.⁵⁹

⁵⁷ ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 97-98.

⁵⁸ ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 99.

⁵⁹ ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 100.

Ο ιδεολογικός και πολιτικός προσανατολισμός των Αρμενίων που ήταν στην Ελλάδα δεν ακολούθησε έντονες διαφοροποιήσεις. Ωστόσο, τα απρόσμενα και δυσμενή γεγονότα που υπέστη ο αρμενικός λαός καθόρισαν και τη στάση των αντίστοιχων πολιτικών ομάδων. Μέχρι το 1920, κατά την πρώτη κατηγορία της περιόδου που εξετάζουμε υπήρχαν δύο αρμενικά πολιτικά κόμματα το Hinchak και το Dashnaktsutiun.⁶⁰ Στην Αθήνα το 1890 συγκεντρώθηκαν υποστηρικτές του κόμματος Hinchak το οποίο είχε κατηγορηθεί για την πυρκαγιά και τα γεγονότα που είχαν συμβεί στη Κωνσταντινούπολη. Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, παρατηρήθηκε έντονη δράση των μελών των τριών βασικών αρμενικών κοινοτήτων της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και της Κρήτης. Οι Αρμένιοι που ζούσαν ήδη στην Ελλάδα προέβησαν σε πρωτοβουλίες, ώστε να αντιδράσουν αρχικά στις πολιτικές που συνέβαιναν στην Οθωμανική αυτοκρατορία και αργότερα να συμπαρασταθούν και να βοηθήσουν τους συμπατριώτες τους στη μετοικεσία τους στην Ελλάδα.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, εμφανίστηκαν και άλλοι ιδεολογικοί προσανατολισμοί. Οι εξελίξεις ήταν αναμενόμενο ότι θα επηρέαζαν τη ζωή των Αρμενίων σε ολόκληρη την κοινωνική δομή. Με βάση τα νέα δεδομένα, οι πολιτικές ομάδες συγχωνεύτηκαν προκειμένου να αντιμετωπίσουν από κοινού τα νέα προβλήματα που είχαν προκύψει. Χαρακτηριστικά θα αναφέρουμε τη συνένωση του ριζοσπαστικού χιντσακινού κόμματος με το αρμενικό κομμουνιστικό κόμμα. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, της Κατοχής, της Αντίστασης, των Δεκεμβριανών αλλά και στις ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν για την υλοποίηση του σχεδίου της παλιννόστησης,⁶¹ αρκετοί ήταν οι Αρμένιοι που συνεργάστηκαν με το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα. Στην περίπτωση του σχεδίου για τον επαναπατρισμό των Αρμενίων στη σοβιετική Αρμενία, το πολιτικό κόμμα Dashnaktsagan αντέδρασε έντονα καταγγέλλοντας τη προσπάθεια αυτή ως εγκατάλειψη των εθνικών δικαιωμάτων των Δυτικών Αρμενίων, απάρνηση της συνθήκης των Σεβρών και αποδοχή των σοβιετοτουρκικών συνόρων.⁶² Η μετεγκατάσταση των 18.500 Αρμενίων στη σοβιετική Αρμενία επανέφερε τις ιδεολογικές και πολιτικές πεποιθήσεις των Αρμενίων στο προπολεμικό προσανατολισμό. Ο προσφυγικός πληθυσμός ενσωματώθηκε πλήρως με τον

⁶⁰ ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 101.

⁶¹ ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 102-103, 107.

⁶² ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 103.

ελληνικό, με την απόδοση ελληνικής ιθαγένειας το 1968. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, παρατηρήθηκε σε ολόκληρο τον αρμενικό κόσμο της διασποράς μια ιδεολογική ανανέωση που εκτεινόταν από τη μία στην έξοδο από την ενδοκοινοτική εσωστρέφεια και από την άλλη στην αναθέρμανση του αρμενικού χαρακτήρα των κοινοτήτων.

Οι νέες γενιές Αρμενίων ήταν απαλλαγμένοι από τις κακουχίες και τα βάρη που είχαν αντιμετωπίσει οι συγγενείς τους και μπορούσαν τώρα ελεύθερα να διεκδικήσουν την αποκατάσταση της ιστορίας του λαού τους. Παρατηρήθηκε τόσο στον ελληνικό χώρο όσο και στις υπόλοιπες χώρες, όπου βρίσκονταν αρμένικοι πληθυσμοί, η τάση της προβολής του Αρμενικού ζητήματος και της Γενοκτονίας. Διάφορες κινητοποιήσεις πραγματοποιήθηκαν στον ελληνικό χώρο, με την άμεση ανταπόκριση των Ελλήνων πολιτών στις ενέργειες αυτές. Έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι ελληνικές κυβερνήσεις αντιμετώπιζαν με επιφυλάξεις τις αρμενικές παροικίες, καθώς τα πολιτικά γεγονότα δεν τους το επέτρεπαν (ενδεχομένως πολιτικός κίνδυνος με τη τουρκική κυβέρνηση και σχέσεων των Αρμενίων με τους Βούλγαρους). Τα ιστορικά γεγονότα και οι εξελίξεις διαμόρφωσαν αντίστοιχα και τη διάθεση του ελληνικού κράτους. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποκαταστάθηκε απόλυτα η σχέση των δύο λαών. Αυτή τη στάση ενίσχυσε το γεγονός ότι ο αρμενικός λαός, όπως και ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας, αντιμετώπιζε τον ίδιο κίνδυνο. Μετά την εκστρατεία στη Μικρά Ασία και κατά τη διάρκεια της έλευσης του μεγάλου κύματος προσφύγων αναπτύχθηκε μια δυνατή φιλοαρμενική σχέση. Την ίδια περίοδο, ένας Αρμένιος βουλευτής είχε εκλεγεί στο ελληνικό Κοινοβούλιο, ο Ρεδαιστου Κεβορκ Παπαζιαν, ενώ υπήρχε επίσημη διπλωματική αντιπροσωπεία του Ερεβάν και δύο αρμενικά προξενεία, ένα στην Αθήνα και ένα στη Θεσσαλονίκη. Ο Βενιζέλος το 1923 παραχώρησε την ελληνική υπηκοότητα σε όλους τους Αρμένιους πρόσφυγες, αρκετοί από τους οποίους, όμως, κράτησαν την τουρκική. Θεωρούσαν ότι, έτσι, θα διατηρήσουν τους δεσμούς με τη πατρίδα τους και θα έχουν τη δυνατότητα αργότερα να επιστρέψουν στα εδάφη τους. Οι Αρμένιοι χαρακτηρίστηκαν ως προσωρινοί πρόσφυγες, γεγονός που θα δυσχέραινε αργότερα τη δυνατότητα απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας. Ωστόσο, ήδη από το 1927 ελληνική υπηκοότητα παραχωρήθηκε στα παιδιά των Αρμενίων, όπου θα γεννιούνταν στην Ελλάδα.

Οι ελληνοαρμενικές σχέσεις έτυχε να κλονιστούν το διάστημα, κατά το οποίο γίνονταν οι διαπραγματεύσεις στη Λωζάνη, όταν συνέβησαν επεισόδια στη Δυτική Θράκη ανάμεσα σε μουσουλμάνους κατοίκους της περιοχής και Αρμένιους πρόσφυγες που είχαν διωχτεί από την Ανατολική Θράκη. Εξαιτίας αυτών η κυβέρνηση Παπαναστασίου προχώρησε στη μετακίνηση 5000 αρμενίων προσφύγων της Θράκης και της Ανατολικής Μακεδονίας στην περιοχή της Πελοποννήσου. Οι μετατοπίσεις σταμάτησαν σύντομα, ωστόσο είχε δυσχεράνει τη σχέση των ελληνικών αρχών με τους πρόσφυγες, οι οποίοι χάρη σε αυτό εντάχθηκαν στο σχέδιο της παλιννόστησης.⁶³ Επιπλέον, ένα άλλο περιστατικό συνέβαλλε στο κλονισμό των σχέσεων, την περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, επειδή κάποιοι Αρμένιοι συνεργάστηκαν με τις γερμανικές και βουλγαρικές αρχές. Ύστερα από την απελευθέρωση της Μακεδονίας και της Θράκης, το ελληνικό κράτος απέλασε όλους τους αρμένιους πρόσφυγες που είχαν βουλγαρική υπηκοότητα.

Τα χρόνια μετά τον Ψυχρό Πόλεμο οι σχέσεις αποκαταστάθηκαν και ο προσφυγικός πληθυσμός άρχισε να αφομοιώνεται στους νέους τόπους κατοικίας. Ξεκίνησαν να γίνονται μικτοί γάμοι ανάμεσα σε Αρμένιους και Έλληνες. Ο αρμενικός πληθυσμός στην Ελλάδα παρατήρησε μείωση τα επόμενα χρόνια. Όσον αφορά τη πολιτική στάση της ελληνικής κυβέρνησης μπορεί να κριθεί ως συγκρατημένη. Παρά τη συνεργασία των Ελλήνων με τους Αρμένιους σε διάφορες κινητοποιήσεις για το αρμενικό ζήτημα, οι σχέσεις τους περιορίστηκαν σε καθαρά ακαδημαϊκό επίπεδο. Ωστόσο, η κυπριακή βουλή εξέδωσε επίσημα ψήφισμα για την Γενοκτονία των Αρμενίων.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, οι πρόσφυγες που έφτασαν στη χώρα μας μετά την Καταστροφή της Σμύρνης, αποβιβάστηκαν αρχικά στα νησιά του Αιγαίου και αργότερα κατευθύνθηκαν προς την Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη. Αρχικά για την εγκατάσταση των προσφύγων χρησιμοποιήθηκαν αποθήκες, σχολεία, θέατρα, εργοστάσια και εκκλησίες ως προσωρινοί καταυλισμοί. Οι συνθήκες ζωής ήταν άθλιες και οι περισσότεροι πρόσφυγες εξαντλημένοι και υπό το ψυχολογικό βάρος των γεγονότων υπέφεραν από ασιτία και ασθένειες. Οι πιο φτωχοί συνήθως Αρμένιοι ζούσαν μέσα σε διάφορες παραγκουπόλεις

⁶³ ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., *ό.π.*, σελ. 107.

κατασκευασμένες από πλίθες, ξύλο ή κονσερβοκούτια.⁶⁴ Οι συνθήκες ήταν απόλυτα ανθυγιεινές. Υπό αυτές τις καταστάσεις ξεκίνησαν να δημιουργούνται σιγά-σιγά οι πρώτες οργανωμένες αρμενικές κοινότητες στις περιοχές της Καισαριανής, το Περιστέρι, Λιπάσματα, Δρογούνη και στον Πειραιά στην Κοκκινιά, Νίκαια και Τσουβαλάδικα.

Οι Αρμένιοι παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι προέρχονταν από αγροτικές περιοχές, δεν εγκαταστάθηκαν στην ελληνική επαρχία γιατί εκεί είχαν ήδη τοποθετηθεί οι Έλληνες πρόσφυγες.

⁶⁴ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π, *ό.π.*, σελ. 72.

ΜΕΡΟΣ 2^ο

Η ΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ ΣΤΗ ΚΕΡΚΥΡΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.1

Η υποδοχή των Αρμενίων

Ανατρέχοντας στα άδυτα της ελληνικής μυθολογίας θα συναντήσουμε τη Σχερία το περίφημο νησί των Φαιάκων, το οποίο δημιουργήθηκε ύστερα από τη παράκληση της θεάς Δήμητρας προς τον Ποσειδώνα ώστε να σταματήσει τις λάσπες ενός ποταμού για να μην ενωθούν οι ηπειρωτικές ακτές με τη Κέρκυρα. Οι Φαίακες ήταν ένας λαός που προέρχονταν από το Ναυσίθοο, γιο του Ποσειδώνα, ο οποίος εγκαταστάθηκε από την Υπερεία στη Σχερία και στην οποία δημιούργησε ένα λαμπρό πολιτισμό. Η κόρη του Αρήτη, γνωστή για την ομορφιά και τη σοφία της, παντρεύτηκε τον ξακουστό βασιλιά Αλκίνοο και απέκτησαν μαζί έξι παιδιά, ανάμεσα τους και την Ναυσικά που υποδέχτηκε τον κατατρεγμένο Οδυσσέα.

Από τον αρχαίο κόσμο το νησί ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με το όνομα του Οδυσσέα, ο οποίος βρήκε καταφύγιο στο βασίλειο του Αλκίνοου μετά τη δεκαετή περιπλάνηση του από την επιστροφή του Τρωικού πόλεμου. Πριν τον πολυμήχανο ήρωα, είχαν φιλοξενηθεί στο νησί ο Ιάσωνας με τη Μήδεια που είχαν καταδιωχθεί από το Κόλγιο βασιλιά Αιήτη⁶⁵. Στο νησί σύμφωνα με τη παράδοση θεωρείται ότι έγινε ο γάμος τους.

Η Κορυφώ, το νησί των Φαιάκων ή αλλιώς η Σχερία, όπως κατά την αρχαιότητα αποτέλεσε το καταφύγιο του Ιάσωνα και του Οδυσσέα, από τον 19^ο αιώνα και μετά, αποτέλεσε σταθμό αναζήτησης σωτηρίας για χιλιάδες Έλληνες και Αρμένιους πρόσφυγες. Άλλωστε σε όλη τη διάρκεια των αιώνων ήταν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των Κερκυραίων η φιλοξενία!

Η Κέρκυρα βρίσκεται στο στόμιο του Αδριατικού κόλπου, στη δυτικότερη πλευρά της Ελλάδας. Το νησί διακρίνεται για την ομορφιά και τη πλούσια ιστορία του. Εξέχουσες είναι οι προσωπικότητες που έχουν επηρεάσει ιδιαίτερα το πολιτισμό και την κουλτούρα της Ελλάδας.

⁶⁵ΙΔΡΩΜΕΝΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Μ., *Συνοπτική ιστορία της Κέρκυρας*, Κέρκυρα, Εκδόσεις α'πόστροφος, 1999 σελ.12-15.

Από τα ευρήματα που έχουν ανασκαφεί υπολογίζεται ότι η ιστορία του νησιού ανέρχεται στη παλαιολιθική περίοδο. Η Κέρκυρα κατοικείται από το 2500 π.Χ.⁶⁶ Θεωρείται από διάφορους φιλόλογους, ότι το 2000 π.Χ κατοικούσαν στο νησί Λιβυρνοί και Λαβυρνοί, ωστόσο τα τοπωνύμια και αρκετά αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν την προελληνική καταγωγή των κατοίκων. Στην πασίγνωστη Οδύσσεια του Ομήρου συναντάμε την αναφορά στο νησί των Φαίακων⁶⁷. Η Φαίακία σημαίνει χώρα φαιή, μουντή, μαύρη και οι Φαίακες είναι οι μουντοί άνθρωποι, οι πεθαμένοι. Σύμφωνα με τις δοξασίες, συνδέεται με χώρα του άλλου κόσμου, του Άδη. Οι Φαίακες διακρίνονταν για τις ναυτικές τους ικανότητες και τα καράβια τους θεωρούνταν τα πιο γρήγορα και ευέλικτα κατά την αρχαιότητα. Το 750 π.Χ αποίκησαν το νησί Ευβοείς δηλαδή οι κάτοικοι της Ερέτριας. Αργότερα έφτασαν στο νησί Κορίνθιοι, οι οποίοι επέφεραν αλλαγές στη θρησκεία των Κερκυραίων, με την αντικατάσταση της λατρείας της Μάκρης Εύβοιας από την Ηρα Ακραία . Ωστόσο, θεωρείται ότι διατηρήθηκε η λατρεία του Απόλλων του Κορκυραίου. Παράλληλα, τα ευρήματα μαρτυρούν τη λατρεία του Ποσειδώνα. Η Κέρκυρα εξαιτίας της θέσης της ως πέρασμα που συνδέει την Ελλάδα με την Ευρώπη και της ναυτικής δύναμης που διέθετε από την αρχαιότητα χαρακτηρίζεται από έντονες στρατιωτικές διαμάχες.

Το 630 π.Χ η Κέρκυρα αποίκισε την Επίδαμνο⁶⁸ και την Απολλώνια. Το 628 καταλαμβάνεται από τους Κορίνθιους και το 624 αποκτά ξανά την ελευθερία της. Η μεγάλη οικονομική και πολιτική ακμή που υπήρχε στο νησί προσέλκυε τις μεγάλες δυνάμεις όλης της Ελλάδας όπως η Αθήνα, η Σπάρτη και η Κόρινθος, που συχνά προσπαθούσαν να προσελκύσουν τους Κερκυραίους εισχωρώντας στις δικές τους συμμαχίες. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου το νησί έχασε και πάλι την ελευθερία του.⁶⁹ Σε αυτό τον πόλεμο, όπως, μας πληροφορεί ο Ηρόδοτος, η Κέρκυρα έστειλε εξήντα τριήρεις για να βοηθήσουν τους Αθηναίους, οι οποίες όμως ποτέ δεν έφτασαν εξαιτίας της εποχής.⁷⁰ Ο Θεμιστοκλής βρήκε καταφύγιο στο νησί κατά τους μηδικούς πολέμους. Το νησί βρέθηκε κάτω από τη ρωμαϊκή κυριαρχία την περίοδο 229 π.Χ με 295 μ.Χ και συνδέεται με τον οικονομικό μααρασμό και την παρακμή της περιοχής. Οι Φαίακες θεωρούνταν

⁶⁶ΚΛΗΜΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ-ΚΑΡΟΛΟΣ ΧΡ., *Ιστορία νήσου Κέρκυρας*, Αθήνα, Εκδόσεις Τυποθήτω, 2002, σελ. 25.

⁶⁷ΙΔΡΩΜΕΝΟΣ Α.Μ., *ο.π.* , σελ.11-14.

⁶⁸ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ 38. Η Επίδαμνος ήταν το σημερινό Δυρράχιο.

⁶⁹ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ 38-41.

⁷⁰ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ 41.

σύμμαχοι των Ρωμαίων και παραχωρούσαν τα λιμάνια τους και το ναυτικό στρατό τους. Την ίδια περίοδο, τους είχε δοθεί το δικαίωμα να κόβουν αργυρά νομίσματα ως αντάλλαγμα για τη συνεισφορά της στους πολέμους.

Την κερκυραϊκή ιστορία σημάδεψε η καταστροφή του νησιού εξαιτίας της αποδοχής του Μάρκου –Αντώνιου ως νέου Διονύσου. Το 31 π.Χ. έρχεται στη πόλη ο Οκτάβιος με στρατό και στόλο καταστρέφοντας την ολοκληρωτικά. Το 37-41 μ.Χ κηρύχτηκε ο χριστιανισμός στο νησί από τον Ιάσωνα, επίσκοπο Ταρσού και τον Σωσίπατρο, επίσκοπο Ικονίου, οι οποίοι έχουν ανακηρυχθεί Άγιοι από την Εκκλησία εξαιτίας του μαρτυρικού θανάτου τους που δέχτηκαν από τους λάτρεις της αρχαιοελληνικής θρησκείας. Η οικονομική ανάκαμψη επανέρχεται στο νησί γύρω στο 200 μ.Χ κατά την περίοδο βασιλείας των Σεβήρων.⁷¹ Την ίδια εποχή υπολογίζεται ότι κτίστηκε υδραγωγείο όπου το νερό προέρχονταν από την Κατακάλου. Οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν επί Διοκλητιανού, Θεοδόσιου και Μεγάλου Κωνσταντίνου εφαρμόστηκαν και στην περιοχή της Κέρκυρας. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος διαίρεσε το κράτος σε διοικήσεις PREFECTURAS και επαρχίες PROVINCIAS.⁷² Έτσι, λοιπόν, η επαρχία της Κέρκυρας υπάχθηκε στη διοίκηση της Ιλλυρίας με πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη.

Από την περίοδο αυτή και μετά θεωρείται η νεότερη κερκυραϊκή ιστορία, η οποία ξεκινά με τη βυζαντινή περίοδο μέχρι το 1204 μ.Χ.. Το νησί εξαρτιόταν διοικητικά από το Βυζαντινό στρατηγό που είχε έδρα στη Κεφαλονιά και λογοδοτούσε στον αυτοκράτορα. Η περιοχή είχε υποδιαιρεθεί σε τέσσερα τμήματα: α) Αγείρου η Γυρού, β) Όρους, γ) Μέσης ή Μεσσαρίας, δ) Αλευκίμμου ή Λευκίμης. Το φεουδαρχικό σύστημα εγκαθιδρύεται στο νησί. Το 1205 μ.Χ στο νησί περνάει η πρώτη βενετσιάνικη διοίκηση. Το 1207 μ.Χ η βενετσιάνικη σύγκλητος έδωσε τη Κέρκυρα σε δέκα βενετσιάνους ευγενείς ως φέουδο. Τα φέουδα της Κέρκυρας δίνονταν πλέον σε Λατίνους καθολικούς, αλλοιώνοντας με τον τρόπο αυτό την εθνική ομοιογένεια των φεουδαρχών. Το 1214 η Κέρκυρα περνάει στο Ηπειρωτικό Δεσποτάτο υπό Μιχαήλ Α. Η περίοδος που ακολούθησε είναι γνωστή ως λατινοκρατία η οποία περιλαμβάνει την κυριαρχία των Ανδηγαυών και αργότερα των Βενετσιάνων. Στο φρούριο ήταν οχυρωμένη η πόλη, ενώ έξω από αυτό ήταν τα προάστια. Το δυτικό τείχος χωρίζει τη πόλη από

⁷¹ ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ 54-55.

⁷² ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ 50.

το προάστιο και η επικοινωνία γίνεται με τη Σιδερά πόρτα, η οποία χωρίζει τους καστρινούς κατοίκους από αγρότες (πορταριάλα).

Κατά τη περίοδο των Βενετών είχε υπογραφεί στο νησί συνθήκη όπου η Βενετία είχε υποχρέωση να προστατεύει στρατιωτικά το νησί και οι ευγενείς να τη προμηθεύουν όταν αυτή το έχει ανάγκη. Τετρακόσια χρόνια διήρκεσε η προστασία των Βενετών στο νησί.⁷³ Σύμφωνα με τη συμφωνία του 1386, μεταξύ των Βενετών και του Μεγάλου Συμβουλίου των Ευγενών τα καθήκοντα ήταν ξεκαθαρισμένα. Επιπλέον, οι αποικιοκράτες ήταν υποχρεωμένοι να διαθέτουν το στόλο τους για την υπεράσπιση του νησιού. Οι ευγενείς είχαν δικαίωμα να δημιουργούν το θετό δίκαιο και να τους προμηθεύουν σε περιπτώσεις πολέμου. Η Βενετία αντιπροσωπευότανε στο νησί από τον Βάιλο που είχε διοικητική και δικαστική εξουσία. Στο νησί κατά την περίοδο αυτή έλαβαν χώρα πολλές αλλαγές και σηματοδοτείται μια ακμή, ενώ άρχισε να αναπτύσσεται το εμπόριο και η μικρή βιοτεχνία. Το 1386 τα μέλη του Μεγάλου συμβουλίου των Ευγενών της Κέρκυρας αποτελούνταν από 9/10 καθολικούς και 1/10 ορθοδόξους ενώ το 1797 αντιστρέφεται. Η άνθηση του ελληνικού πνεύματος στον ελληνικό χώρο από το 1200 π.Χ επηρέασε το πνεύμα και τη τέχνη των Κερκυραίων.

Όσον αφορά τη παιδεία στο νησί κατά τη συγκεκριμένη περίοδο την ασκούσαν δύο δάσκαλοι ένας Ιταλός που δίδασκε τα λατινικά και ένας Έλληνας για τα ελληνικά, η εκπαίδευση αυτή αφορούσε μόνο τα παιδιά των ευγενών. Το 1656 μέχρι το 1716 συστάθηκε η Ακαδημία (*academia dei assicurati*) και διέθετε τρία τμήματα Θεολογίας – Ιατρικής και Νομικής. Εξαιρετικές ήταν οι προσωπικότητες που διέπρεψαν για το επιστημονικό τους έργο. Στις 12 Νοεμβρίου 1797 φτάνει στην Κέρκυρα ο πρόγονος του Ναπολέοντα, Ευγένιος Μπωαρναί για να αναγγείλει την ένωση της Επτανήσου με την Γαλλία.⁷⁴ Η Κέρκυρα μαζί με τους Παξούς – Αντίπαξους – Πάργα και Βουθρωτό ήταν ένας Νομός. Στις περιοχές αυτές εφαρμοζόταν το Γαλλικό Σύνταγμα της 5^{ης} FRUCTIDOR του χρόνου III του 1795. Οι Γάλλοι προχώρησαν σε αρκετές μεταρρυθμίσεις, αξιοσημείωτο είναι ότι κατέργησαν την απαγόρευση της εισόδου του τουρκικού στόλου στον κερκυραϊκό κόλπο που είχε θεσπιστεί από τους Βενετούς.⁷⁵ Λίγα χρόνια αργότερα έρχονται στο νησί Ρώσοι και με την είσοδο

⁷³ ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ. 97.

⁷⁴ ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ. 154.

⁷⁵ ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ. 38.

τους παρατηρείται ανάπτυξη στο εμπόριο του νησιού. Το Φεβρουάριο του 1799 η Κέρκυρα παραδίδετε με συνθήκη στο ρώσο ναύαρχο Ουζακόφ. Την 6^η Δεκεμβρίου του 1803 αναγγέλλεται στους Κερκυραίους ότι η συντακτική συνέλευση αποδεχόταν το Σύνταγμα του 1803.

Το Σύνταγμα εισηγήθηκε ο Φραγγίσκος Τζουλάπης, ο οποίος συνεργάστηκε μαζί με τον Ιωάννη κόντε Καποδίστρια. Το σύνταγμα του 1803 αποτελεί αντιγραφή των αμερικάνικων συνταγματικών κειμένων της διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των γαλλικών επαναστατικών Συνταγμάτων. Εξίσου σημαντικός ήταν ο νόμος της Εθνικής Παιδείας, με τον οποίο εισήχθη η ίδρυση ενός δημοτικού σχολείου σε κάθε νησί και ένα σχολείο μέσης παιδείας ή Λύκειο στη Κέρκυρα, τη Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο. Το 1806 ιδρύθηκε το πανεπιστήμιο στην Κέρκυρα με δύο σχολές. Κατά τη περίοδο αυτή εισήχθησαν πολύ σημαντικά μέτρα που επηρέασαν το νομικό πολιτισμό ολόκληρης της χώρας.

Στις 5 Μαρτίου 1864, ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ διόρισε έκτακτο απεσταλμένο στο νησί το Θρασύβουλο Ζαΐμη με σκοπό να διαπραγματευτεί την παράδοση του Ιονίου κράτους στην Ελλάδα. Στις 16 Μαΐου υπογράφηκε η πράξη από το Λόρδο αρμοστή Στορκς και τον Πρόεδρο και τα μέλη της κυβέρνησης και στις 21 Μαΐου γίνεται η παράδοση του νησιού και η συνένωση του με την Ελλάδα.⁷⁶ Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Κέρκυρα δέχθηκε βομβαρδισμούς από τους Ιταλούς, τους Γερμανούς και τους Άγγλους, οι οποίοι προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές και πολλά σημαντικά κτίρια καταστράφηκαν. Ανάμεσα σε αυτά ήταν η Δημόσια βιβλιοθήκη που περιλάμβανε σημαντικά χειρόγραφα και χιλιάδες τόμους, το θέατρο που ήταν το ωραιότερο των Βαλκανίων, η Ιόνιος Βουλή, το ξενοδοχείο Μπέλλα Βενέτσια, η αγγλική εκκλησία, δύο καθολικές και δεκατέσσερις ορθόδοξες καθώς και το σπίτι που διέμενε ο μεγάλος εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός.

Το νησί την περίοδο της Μικρασιατικής Καταστροφής λειτούργησε ως προσφυγική επισταθμία. Η έλευση και η εγκατάσταση του αρμενικού πληθυσμού ακολούθησε την αντίστοιχη πορεία των προσφύγων που έφτασαν στην Ελλάδα.

⁷⁶ ΚΛΗΜΗΣ Ο.-Κ., *ό.π.*, σελ. 225.

Το Δεκέμβριο του 1922 το νησί χαρακτηρίστηκε ως ένα από τα κυριότερα κέντρα υποδοχής προσφύγων στην Ελλάδα εξαιτίας του μεγάλου αριθμού προσφύγων που συγκεντρώθηκαν στη περιοχή του.⁷⁷

Ο αριθμός των χριστιανών εξόριστων, οι οποίοι έφθασαν στην Κέρκυρα από την τουρκική ενδοχώρα και τον Πόντο, αρχικά ήταν 22.000. Παρέμειναν περίπου 17.000, ενώ 5.000 έφυγαν για τη Θεσσαλία, ανάμεσά τους και 400 Αρμένιοι. Οι πρόσφυγες προέρχονταν κυρίως από τις περιοχές Ακσέρ , Κόνια και Καισαρεία.

Παρά την απομακρυσμένη θέση του νησιού στο βορειοδυτικότερο άκρο της χώρας μας φάνηκε ότι ήταν ο χώρος που πληρούσε τα κριτήρια υποδοχής και φιλοξενίας των προσφύγων. Το νησί διέθετε ένα ικανοποιητικό λιμάνι στο οποίο μπορούσε να πραγματοποιηθεί η μεταφορά και η επιβίβαση των προσφύγων. Επίσης, όπως κάθε πόλη διέθετε τα αναμενόμενα δημόσια κτίρια, είχε επιπλέον στρατώνες και άλλα κτίρια όπως το Παλαιό Φρούριο, τα οποία επέτρεπαν τη συγκέντρωση του μεγάλου αριθμού ανθρώπων που κατέφυγαν στο νησί. Στο τομέα της υγειονομικής περίθαλψης ο διοικητικός μηχανισμός του νησιού δεν διέθετε όλα τα απαιτούμενα μέσα που ήταν απαραίτητα για την περίπτωση, ωστόσο, χρησιμοποιήθηκαν ως λοιμοκαθαρτήρια δύο μικρές νησίδες κοντά στο λιμάνι της πόλεως του Βίδου και του Γουβίνου (Λαζαρέτο).⁷⁸ Η εγκατάσταση στο νησί έγινε υπό τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού της χώρας το οποίο έπρεπε να προσαρμόσει στις τοπικές συνθήκες του νησιού. Αρχικά η τοπική διοικητική μηχανή προσπάθησε να ελέγξει τις μετακινήσεις και αργότερα να δημιουργήσει τις απαραίτητες συνθήκες για οριστική εγκατάσταση των προσφύγων. Σύμφωνα με το Σπυρίδωνα Μουρατίδη η έλευση των προσφύγων εμφανίστηκε με δύο μορφές τη μεμονωμένη και την ομαδική.⁷⁹

Η κεντρική υπηρεσία του Υπουργείου Περιθάλψεως ήταν υπεύθυνη για την διαχείριση των ομαδικών ελεύσεων προσφύγων στους τόπους προορισμού. Συνήθως, η ενημέρωση των τοπικών αρχών για τον χρόνο της άφιξης των προσφύγων γίνονταν λίγες μέρες ή ταυτόχρονα με την έλευση και την αναχώρησή τους. Το γεγονός αυτό δυσχέραινε το έργο της διοίκησης, καθώς δεν μπορούσε να ανταποκριθεί άμεσα στις απαιτήσεις που δημιουργούσαν οι νέες για κάθε

⁷⁷ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπυρίδων, *Πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, Πόντου και Ανατολικής Θράκης στην Κέρκυρα (1922-1932)*, Αθήνα, Θεμέλιο, σελ. 32-33.

⁷⁸ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 32-33.

⁷⁹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 34.

περίσταση εγκατάσταση. Για κάθε αποστολή ανθρώπων δηλώνονταν ο αριθμός των αποσταλθέντων, ο τόπος προέλευσης, το λιμάνι αναχώρησης τους και τα όνομα των πλοίων που τους μετέφεραν.⁸⁰ Σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρονταν επιπλέον στοιχεία, όπως πληροφορίες για την υγειονομική κατάσταση των προσφύγων ή το φύλο τους. Πολλές φορές, όμως, ο αριθμός των απεσταλμένων και οι συνθήκες καταγραφής ήταν αρκετά δύσκολες που καθιστούσαν αδύνατη τη συγκέντρωση όλων αυτών των στοιχείων. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, οι αρχές μεριμνούσαν για την αποβίβαση, την κατανομή, την καταγραφή, την προσωρινή στέγαση, τον έλεγχο της υγειονομικής κατάστασης και διατροφής των προσφύγων και, τέλος, για τον έλεγχο των μετακινήσεων τους.

Σε πρώτη φάση έγιναν οι παρακάτω ενέργειες τον Οκτώβριο του 1922, με την δημιουργία επιτροπής, προκειμένου να παραλάβει, να κατανέμει και να στεγάσει τους πρόσφυγες. Στα μέσα του ίδιου μήνα, η νομαρχία του νησιού ενημέρωσε το Λιμεναρχείο για την υποδοχή των προσφύγων, έργο το οποίο είχε ανατεθεί στον Δήμαρχο Κέρκυρας.⁸¹ Η Κέρκυρα αντιμετωπιζόταν αρχικά ως προσωρινός τόπος μετακίνησης από τον οποίο θα ακολουθούσε στη συνέχεια η τελική εγκατάσταση των προσφύγων. Στις 6 Νοεμβρίου η αστυνομική αρχή διέταξε τη Νομαρχία να καταγράψει τους ανθρώπους που θα έφταναν στο νησί, κάτι το οποίο μπορούσε να πραγματοποιηθεί μετά την έλευση των προσφύγων. Η αποβίβαση έγινε μέσω λέμβων ύστερα από εντολή του Λιμεναρχείου. Στη συνέχεια η Νομαρχία ήρθε σε επαφή με τους προέδρους των κοινοτήτων ώστε να αποφασιστεί ποιες κοινότητες θα φιλοξενούσαν το προσφυγικό πληθυσμό. Αρχικά, οι πρόσφυγες συγκεντρώθηκαν μέσα στα όρια της πόλης στο Παλαιό Φρούριο, σε αποθήκες και σε άλλους προεπιλεγμένους χώρους. Ωστόσο, τα άτομα που θεωρούνταν επικίνδυνα για τη δημόσια υγεία αποστέλλονταν στις νησίδες Βίδο και στο Λαζαρέτο, όπως προαναφέρθηκε.⁸² Για τις υπόλοιπες κοινότητες, έφταναν στο λιμάνι οι αρμόδιοι πρόεδροι και σταθμάρχες προκειμένου να τους συνοδεύσουν στις περιοχές τους. Η μεταφορά των προσφύγων στις διάφορες περιοχές του νησιού έγινε με κάρα. Ενώ στους Παξούς μεταφέρθηκαν με μικρότερα πλοία μετά την άφιξη τους στο λιμάνι μαζί με όλους τους πρόσφυγες.⁸³

⁸⁰ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 35.

⁸¹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 37.

⁸² ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 38.

⁸³ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 41.

Η μετακίνηση των προσφύγων στην Κέρκυρα τόσο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας όσο και των Αρμενίων ακολούθησε γενικά αυτό τον δρόμο.

Όσον αφορά τη μεμονωμένη έλευση ήταν αρκετή μικρότερη σε αριθμό σε σχέση με τις ομαδικές. Οι δύο μορφές ελεύσεων γίνονταν παράλληλα η μία με την άλλη. Άτομα που είχαν δεσμούς με κάποια οικογένεια που ζούσε στην Κέρκυρα έρχονταν στο νησί προκειμένου να τους συναντήσουν και να τους βοηθήσουν στην εγκατάσταση. Αυτός θεωρείται ότι ήταν ο κύριος λόγος των μεμονωμένων ελεύσεων στο νησί. Η διαδικασία που ακολουθούταν ήταν συγκεκριμένη. Οι πρόσφυγες έκαναν αίτηση στις αρχές του τόπου αναχώρησης και αυτές στέλνονταν για έγκριση στη Νομαρχία του νησιού εκτός και αν είχε προηγηθεί άδεια απευθείας από το Υπουργείο. Λίγους μήνες αργότερα καθώς στην Κέρκυρα φαίνεται ότι ο αριθμός των προσφύγων που είχαν φτάσει στο νησί είχε ξεπεράσει κατά πολύ τον αριθμό που μπορούσαν οι τοπικές αρχές να περιθάλψουν, ζητήθηκε από τη Νομαρχία Κέρκυρας η άρνηση υποδοχής στα αιτήματα των προσφύγων. Ωστόσο, στο νησί ήρθαν πρόσφυγες που σε αρκετές περιπτώσεις δεν είχαν πάρει άδεια από καμία αρχή.⁸⁴

Ειδικότερα, όμως, για τους Αρμένιους ελήφθησαν επιπλέον ενέργειες εξαιτίας της αλλοεθνούς καταγωγής τους. Το Υπουργείο Υγιεινής επιδίωκε να διατηρήσει την εθνική ομοιογένεια σε ορισμένες περιοχές. Προς αυτή την κατεύθυνση, διέταξε στις 30 Οκτωβρίου του 1923 να μην εγκατασταθούν 60 Αρμένιοι στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Κατά τον ίδιο τρόπο, έδρασαν στην Κέρκυρα οι τοπικές αρχές ύστερα από την οδηγία του Υπουργείου. Το Φεβρουάριο του 1924 το Υπουργείο Κέρκυρας ζήτησε από τη Νομαρχία του νησιού να καταγράψει τον αριθμό των Αρμενίων και Κιρκασίων κατανέμοντας τους σε αστούς και γεωργούς. Έτσι τον επόμενο μήνα ξεκίνησε η διαδικασία μετακίνησης των προσφύγων. Η επιτροπή κατέγραψε τους Αρμένιους του νησιού και απαριθμήθηκαν 925 από τους οποίους 400 μεταφέρθηκαν με το ατμόπλοιο «Αριστείδης» στη Σητεία της Κρήτης. Λίγους μήνες αργότερα, ο Φρούραρχος Κέρκυρας έκρινε ως σκόπιμο να απομακρυνθούν όλοι οι Αρμένιοι πρόσφυγες από το νησί. Στο γεγονός αυτό συνέβαλλε η ιταλική προπαγάνδα που επικρατούσε στο νησί. Ο Ιταλός Πιζάνι συγκέντρωνε υπογραφές Αρμενίων και Εβραίων προσφύγων προς το πρίγκιπα Γκίκε για να μη διακόψει το συσσίτιο προς αυτούς,

⁸⁴ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 42-44.

με την υπόσχεση των υπογραφόντων ότι θα εκδήλωναν την υποστήριξη τους προς την Ιταλία. Την ανακοίνωση αυτή την υπέγραψαν το σύνολο των προσφύγων, χωρίς να ξέρουν, βέβαια, το πολιτικό όφελος που επιδίωκαν οι Ιταλοί.⁸⁵ Με βάση τα στοιχεία της Νομαρχίας τον Αύγουστο του 1924 υπολογίστηκαν 400 Αρμένιοι, οι οποίοι μετακινήθηκαν προς τη Καλαμάτα.⁸⁶ Οι Αρμένιοι που έφτασαν στην Κέρκυρα θεωρείται ότι ακολούθησαν τη τμηματική μορφή έλευσης και όχι την ομαδική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.2

Η εγκατάσταση των προσφύγων

Η εγκατάσταση των προσφύγων ήταν ένα από τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετώπισε ολόκληρος ο διοικητικός μηχανισμός της Ελλάδας. Τα μέτρα που πάρθηκαν σε κρατικό επίπεδο και εφαρμόστηκαν σε όλες ανεξαιρέτως τις περιοχές που υποδέχτηκαν πρόσφυγες ήταν αρχικά, όσον αφορά τη στέγαση, η διάκριση σε αγροτική και αστική. Η αγροτική μορφή περιλάμβανε τους πρόσφυγες στους οποίους παραχωρούταν γεωργική γη και τα μέσα για την καλλιέργεια και επιβίωση τους μέχρι το διάστημα της πρώτης σοδειάς. Αντίθετα, στην αστική αποκατάσταση δίνονταν στέγη και η δυνατότητα να εργαστούν σε κάποιο επάγγελμα. Το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων⁸⁷ ήταν αρμόδιο για τους αστικά αποκαταστημένους. Πριν την έγκριση του δανείου του 1927, η ΕΑΠ⁸⁸ οργάνωσε ειδική έρευνα σε όλη την Ελλάδα ώστε να κατατάξει σε κατηγορίες του πρόσφυγες που πρόκειται να στεγαστούν. Από την έρευνα προέκυψε η εξής διαίρεση:

Α) στους επαρκώς στεγασμένους. Αυτή η κατηγορία περιλάμβανε τα άτομα που είχαν εγκατασταθεί σε μόνιμους συνοικισμούς με κατοικίες σε καλή κατάσταση.

⁸⁵ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 52.

⁸⁶ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 53.

⁸⁷ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 67. Το ταμείο περιθάλψεως προσφύγων αποτελούσε έναν ανεξάρτητο κρατικό μηχανισμό, ο οποίος συστάθηκε με το νομοθετικό διάταγμα στις 3/11/ 1923.

⁸⁸ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 68.

Β) στους μετρίως στεγασθέντες. Οι πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί σε οικήματα που ήταν αμφίβολο αν θα μπορούσαν να χρησιμεύουν ως κατοικίες και το επόμενο διάστημα.

Γ) στους κακώς στεγασθέντες. Σε αυτή τη κατηγορία υπάγονταν οι άνθρωποι που είχαν εγκατασταθεί σε οικήματα που βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση.

Δ) και στους πρόσφυγες που ζούσαν με ενοίκιο.

Στην α' κατηγορία καταγράφηκαν 39.451 οικογένειες, στη β' 26.288, στη γ' 35.667 και στη δ' 23.077. Παρατηρείται ότι υπήρχε άμεση ανάγκη για μέριμνα και αποκατάσταση των προσφύγων της β' και γ' κατηγορίας. Η ΕΑΠ ανέλαβε αποκλειστικά το έργο στέγασης των αστών προσφύγων.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι πρόσφυγες αμέσως από την άφιξη τους καταγράφονταν σε λίστες από τη Νομαρχία Κέρκυρας. Βέβαια δεν καταγράφηκαν όλες οι αφίξεις των προσφύγων στο νησί λόγω του τεράστιου αριθμού τους και των μεμονωμένων ελεύσεων που ακολούθησαν. Οι εκδιωγμένοι Έλληνες και Αρμένιοι γίνονταν δεκτοί από το Λιμενικό και, έπειτα, συνοδεύονταν από τους τοπικούς άρχοντες (προέδρους) των κοινοτήτων, όπου θα τοποθετούνταν. Στην Κέρκυρα η αποκατάσταση πήρε κατά κύριο λόγο τη μορφή της αστικής. Αυτό έδωσε τη δυνατότητα σε αρκετούς από τους ανθρώπους που έφτασαν στο νησί να εγκατασταθούν, κυρίως, στην πόλη και να αναζητήσουν εκεί επαγγέλματα για την επιβίωση τους. Με βάση την απογραφή της ΕΑΠ το 1927, στην Κέρκυρα υπήρχαν 8 οικογένειες στην κατηγορία των επαρκώς στεγασμένων, καμία στην κατηγορία των μετρίως, 244 στην κατηγορία των κακώς στεγασμένων και 193 στην κατηγορία με το ενοίκιο.⁸⁹ Ο αριθμός των ατόμων που άνηκαν στην γ' κατηγορία ήταν αρκετά μεγαλύτερος από τις υπόλοιπες και υπολείπονταν αρκετά σε σχέση με τον αριθμό της α' κατηγορίας σε πανελλαδικό επίπεδο γεγονός που δημιουργούσε τεράστιες απαιτήσεις στη τοπική διοίκηση.

Αρχικά, η στέγαση των προσφύγων στο νησί είχε προσωρινό χαρακτήρα ανεξάρτητα από το γεγονός ότι αργότερα σε αρκετές περιπτώσεις εξελίχθηκε σε μόνιμο. Από τη στιγμή που έγινε η Μικρασιατική Καταστροφή, ο διοικητικός μηχανισμός του νησιού έλαβε διάφορα μέτρα προκειμένου να αντιμετωπίσει την

⁸⁹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 69.

ερχόμενη κατάσταση. Έτσι, στις 4 Οκτωβρίου του 1922, ο Νομάρχης Κερκυραίων ζήτησε από το Δήμαρχο Κερκυραίων, το Φρουραρχείο, την Αστυνομική Διεύθυνση Κέρκυρας και τον επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων για να τον ενημερώσουν για τους χώρους και τα κτίρια που θα μπορούσαν να διατεθούν για την εγκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού. Ο Νομάρχης κάλεσε τους προέδρους των κοινοτήτων της Κέρκυρας και των Παξών, ώστε να στείλουν άμεση απάντηση. Υπό αυτές τις εντολές συστάθηκε αμέσως επιτροπή που θα υποδέχονταν και θα κατάνεμε τους πρόσφυγες στους χώρους στέγασης.⁹⁰

Τα κτίρια και οι χώροι που παραχωρήθηκαν από το δημόσιο για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων στην Κέρκυρα ήταν το Παλαιό Φρούριο Κέρκυρας, το νησί του Βίδου, το Νέο Φρούριο Κέρκυρας, σχολικά οικήματα, το Αρχαιοφυλάκειο και διάφορες αποθήκες.

Ένα από τα πιο επιβλητικά και παλαιότερα κάστρα του νησιού αποτέλεσε το ιδανικό κατάλυμα για την αρχική υποδοχή των προσφύγων. Χτισμένο στην ανατολικότερο άκρο της Κέρκυρας, το Παλαιό Φρούριο πληρούσε όλα τα κριτήρια για την προσωρινή εγκατάσταση των εκδιωγμένων. Μέσα στην άλλοτε βυζαντινή ακρόπολη, υπήρχαν στρατώνες και εγκαταστάσεις κατάλληλες που μπορούσαν να υποδεχτούν χιλιάδες κόσμο. Μεγάλος αριθμός προσφύγων βρήκε στέγη, τροφή και ιατρική περίθαλψη εκεί. Το Φεβρουάριο του 1923, ο Ν. Πλαστήρας πρότεινε τη διάθεση του Φρουρίου ως χώρο εγκατάστασης. Ο Νομάρχης Κέρκυρας ήρθε σε συνεννόηση με το Φρούραρχο για την παραχώρηση του. Επιπλέον, ζητήθηκε να χρησιμοποιηθούν οι στρατώνες και άλλα κτήρια που υπήρχαν μέσα στο χώρο του κάστρου. Στο Φρούριο λειτουργούσε ιατρείο και αυτό μαζί με εκείνο στο Μανδούκι αποτελούσαν τα μόνα δύο ιατρεία για τους προσφυγικούς πληθυσμούς της πόλης.⁹¹ Στις 31 Ιουλίου του 1923, το Ε' Σώμα Στρατού από τα Ιωάννινα έδωσε εντολή ότι θα παραχωρηθεί ο στρατώνας εφόσον, όμως, εκκενωθεί από τα εγκατεστημένα παιδιά των Αρμενίων. Τον επόμενο μήνα το Υπουργείο Υγιεινής ενημέρωσε τη Νομαρχία ότι δόθηκε εντολή να χρησιμοποιηθεί ο στρατώνας του Φρουρίου για την εγκατάσταση προσφύγων. Ο πληθυσμός των εγκατεστημένων είχε αυξηθεί σημαντικά. Θεωρείται ότι στο Παλαιό Φρούριο είχε στεγαστεί ο περισσότερος προσφυγικός πληθυσμός σε σχέση με άλλους χώρους που παραχωρήθηκαν στο νησί. Εξαιτίας του μεγάλου

⁹⁰ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 70-71.

⁹¹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 71.

αριθμού μέσα σε αυτό λειτούργησε Σταθμός της Χωροφυλακής ύστερα από εντολή του Νομάρχη. Στο Φρούριο υπολογίζεται ότι είχαν εγκατασταθεί 6-8.000 πρόσφυγες και 350 ορφανά αρμενόπουλα και ελληνόπουλα. Σύμφωνα με αναφορά του διευθυντή της ΝΕΡ, Stephan E. Low, στο Παλαιό Φρούριο της Κέρκυρας υπήρχαν 6.000 περίπου πρόσφυγες από την Ανατολία και αρκετές εκατοντάδες ορφανά υπό την φροντίδα του Δήμαρχου Λονδίνου.⁹² Στις 31 Αυγούστου του 1923 οι Ιταλοί βομβαρδίζουν το Παλαιό και το Νέο Φρούριο της Κέρκυρας με αποτέλεσμα μέσα στο Παλαιό Φρούριο που ήταν τα προσφυγικά καταλύματα να σκοτωθούν 15 άμαχοι και να τραυματιστούν 35 άνθρωποι.⁹³

Ο τεράστιος αριθμός προσφύγων που είχαν συγκεντρωθεί μέσα στο χώρο του Παλαιού Φρούριο δυσχέραινε την αποκατάσταση των προσφύγων. Ο Στρατός αναγκάστηκε να δώσει εντολή εκκένωσης και να εκτοπισθούν 50 οικογένειες, μολονότι αργότερα ανέστειλε και επέτρεψε την διαμονή τους. Ωστόσο τον Απρίλιο του 1924, το Υπουργείο Υγιεινής διάταξε οι 950 πρόσφυγες που βρίσκονταν στο Παλαιό Φρούριο να μετακινηθούν σε άλλα επιταγμένα οικήματα. Παρά τις αντιδράσεις που υπήρχαν ανά περιόδους, πρόσφυγες εγκαθίστανται ξανά στους χώρους του κάστρου. Έτσι, το 1924 με τη διαδικασία ανταλλαγής που συμφωνήθηκε στο Φρούριο εγκαταστάθηκαν οι περισσότεροι πρόσφυγες, όπου θα παρέμεναν εκεί μέχρι τα τέλη του 1930.⁹⁴ Λόγω των συχνών μετακινήσεων του πληθυσμού που διέμενε στο Παλαιό Φρούριο ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί ο αριθμός των προσφύγων που πέρασαν από εκεί. Σε όλη τη διάρκεια της προσωρινής διαμονής τους στο χώρο του, πέρασαν αρκετοί άνθρωποι που αργότερα, είτε διέφευγαν από εκεί σε άλλα μέρη της Ελλάδας ή της Ευρώπης, είτε διέμεναν οριστικά σε άλλα οικήματα της πόλεως.

Είναι αναμφίβολο, όμως, το γεγονός ότι το Παλαιό Φρούριο της Κέρκυρας υποδέχτηκε το μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων που κατέφυγαν στο νησί. Σε αυτό οδήγησε το γεγονός ότι αποτελούσε ένα ιδανικό καταφύγιο λόγω τις τεράστιας του έκτασης, έδινε τη δυνατότητα εγκατάστασης προσφύγων χωρίς να διαταράσσει την κοινωνική δομή του νησιού που σε αρκετές περιπτώσεις ασκούσε έντονες αντιδράσεις για την επίταξη άλλων οικημάτων ή για το φόβο μετάδοσης ασθενειών ή λόγω επαγγελματικού ανταγωνισμού. Το Φρούριο

⁹² ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 72.

⁹³ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 72.

⁹⁴ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 73.

πληρούσε όλα τα κριτήρια περίθαλψης που ήταν απαραίτητα για μια τέτοια περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Σε καμία περίπτωση δεν ήταν ένα ιδανικό που δεν αντιμετώπιζε προβλήματα, αλλά μπορούσε σε ικανοποιητικό βαθμό να καλύψει τις ανάγκες του προσφυγικού πληθυσμού σε σύγκριση πάντα με άλλους χώρους υποδοχής. Η ΕΑΠ ήταν αρμόδια για τη διαχείριση και οργάνωση της στέγασης των προσφύγων στο Παλαιό Φρούριο.

Απέναντι από το λιμάνι της Κέρκυρας βρίσκεται η νησίδα του Βίδου. Το 1916 μεταφέρθηκαν σ' αυτό Σέρβοι στρατιώτες, οι οποίοι είχαν πληγεί από μια επιδημία που οδήγησε στο θάνατο πολλούς από αυτούς. Το νησί έχει μείνει από τότε στη σερβική μνήμη ως το νησί του θανάτου και έχει ιδρυθεί μουσείο προς τιμή των Σέρβων στρατιωτών που απεβίωσαν. Η περιοχή αυτή χρησιμοποιήθηκε λίγα χρόνια αργότερα ως χώρος εγκατάστασης και καραντίνας των άρρωστων προσφύγων. Από τα τέλη Δεκεμβρίου του 1922 ξεκίνησαν να μεταφέρονται στο νησί πρόσφυγες και τον Ιανουάριο του 1923 λειτούργησε ως καραντίνα προσφύγων από το Πόντο για 40 ημέρες, επειδή έπασχαν από διάφορες επιδημίες και θεωρούνταν επικίνδυνες για τη δημόσια υγεία. Στο νησί αναφέρονταν συχνά από τους Φρούραρχους ότι οι πρόσφυγες προξενούσαν διάφορες ζημιές. Σ' ένα γενικότερο πλαίσιο, οι συνθήκες διαβίωσης μπορεί να κριθούν ότι ήταν άθλιες. Ωστόσο, η νησίδα αν και εξασφάλιζε στέγη και περίθαλψη στους πρόσφυγες και αποτελούσε έναν τόπο που ήταν απομονωμένος από τη πόλη και το γηγενή πληθυσμό διατηρώντας την κοινωνική σταθερότητα του νησιού, στερούσε στους στεγασμένους τη δυνατότητα επαγγελματικής δραστηριότητας. Η παραμονή στο Βίδο ήταν προσωρινή, καθώς οι περισσότεροι πρόσφυγες μεταφέρονταν στην πόλη της Κέρκυρας.

Ένα άλλο μέρος που θεωρείται ότι είχε αρκετές υποδομές για τη στέγαση των προσφύγων ήταν το Νέο Φρούριο Κέρκυρας. Ένα, ακόμα, ενετικό οικοδόμημα των Ενετών, όπου χτίστηκε στα τέλη του 16 αιώνα και στο οποίο αργότερα πρόσθεσαν τις οχυρώσεις οι Γάλλοι και οι Άγγλοι κατακτητές.⁹⁵ Ωστόσο, σε αυτό στεγάστηκαν ένας μικρός αριθμός προσφύγων, καθώς υπήρχαν οι στρατώνες της Αστυνομικής Σχολής. Τα Χριστούγεννα του 1922, εγκαταστάθηκαν εκεί οι πρώτοι πρόσφυγες που χρησιμοποίησαν ένα κτήριο δύο

⁹⁵ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ.76.

ορόφων της εκκλησίας της Υπεραγίας Θεοτόκου του Νέου Φρουρίου. Αρκετά χρόνια και μετά το 1926, συνέχιζαν να διαμένουν εκεί προσωρινά πρόσφυγες.

Επίσης, ως χώροι εγκατάστασης προσφύγων χρησιμοποιήθηκαν τα σχολικά οικήματα. Στις 4 Οκτώβριου 1922, ο Νομάρχης Κέρκυρας ζήτησε από τον Επιθεωρητή δημοτικών σχολείων να του προτείνουν σχολεία με κατάλληλους χώρους, ώστε να χρησιμοποιηθούν ως προσωρινά καταλύματα.⁹⁶ Η χρήση των σχολικών κτιρίων για τη συγκέντρωση προσφύγων δημιούργησε έντονες αντιδράσεις και προβλήματα στην εύρυθμη λειτουργία των διδακτηρίων. Ο γηγενής πληθυσμός δεν αντιμετώπιζε με συμπάθεια τους πρόσφυγες και τους θεωρούσε ως ένα επιπλέον εμπόδιο στη μόρφωση των παιδιών του.

Η ανάγκη της εύρεσης κατάλληλων χώρων περίθαλψης για τους πρόσφυγες ανάγκαζε τις τοπικές αρχές να διαθέσουν οποιοδήποτε χώρο, όσο σημαντικός και να ήταν. Υπό αυτή τη πολιτική χρησιμοποιήθηκε το Αρχαιοφυλάκειο Κέρκυρας ως προσωρινό μέρος εγκατάστασης προσφύγων. Ο Δήμος Κερκυραίων και ο Αρχαιοφύλακας εξέφρασαν τις έντονες αντιδράσεις τους, δίχως, όμως, αποτέλεσμα. Ο χώρος λειτουργούσε κανονικά για τις ανάγκες προσωρινής στέγασης των προσφύγων.

Ακόμα διατέθηκαν για τη περίθαλψη των προσφύγων, αποθηκευτικοί χώροι.⁹⁷ Αρκετά κτίρια που χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες παραχωρήθηκαν για στέγαση. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι συνθήκες διαβίωσης ήταν οικτρές. Οι πρόσφυγες διέμεναν όλοι μαζί σε όχι και τόσο μεγάλους χώρους, προκύπτοντας διάφορα προβλήματα υγιεινής.

Σημαντική ήταν η προσφορά διαφόρων χώρων της Εκκλησίας για τη βοήθεια και την εγκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού. Ειδικότερα, στην Κέρκυρα χρησιμοποιήθηκαν διάφορα εκκλησιαστικά οικήματα και πρόσφυγες κατέφυγαν σε μοναστήρια και Ιερούς Ναούς, όπως του Αγίου Γεωργίου στο Παλαιό Φρούριο, της Αντιβουνιώτισσας στο Καμπιέλλο, η Υπεραγία Θεοτόκος στο Νέο Φρούριο και στους Αγίους Θεοδώρους στον Ανεμόμυλο.⁹⁸ Στα τέλη του 1922 είχαν στεγαστεί στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου 600 πρόσφυγες. Επίσης, στο μοναστήρι των Αγίων Θεοδώρων το 1923 είχε εγκατασταθεί

⁹⁶ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 78.

⁹⁷ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 79.

⁹⁸ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 80.

προσωρινά το ορφανοτροφείο Κέρκυρας.⁹⁹ Σύμφωνα με διάφορες αναφορές αρκετοί Αρμένιοι πρόσφυγες συγκεντρώθηκαν στην εκκλησία της Υπαπαντής στο Κομμένο.

Οι παραπάνω δημόσιοι χώροι κάλυψαν σε ικανοποιητικό βαθμό την ανάγκη της προσωρινής στέγασης των προσφύγων, χωρίς, όμως, όπως επιβεβαίωσε η ίδια η πραγματικότητα να είναι αρκετή. Για αυτό το λόγο, έγινε απαραίτητη η επίταξη διάφορων οικημάτων. Τον Οκτώβριο του 1922, ο Νομάρχης Κέρκυρας ζήτησε από τον Υπουργό Περιθάλψεως να επιτρέψει τη επίταξη διάφορων κτιρίων. Η εντολή αφορούσε τα κτίρια διάφορων οικιών, αποθήκες εργοστασίων και καταστημάτων, το Δημοτικό Θέατρο Κέρκυρας, τα ανάκτορα των Μιχαήλ και Γεωργίου και Μον Ρεπό.¹⁰⁰ Ο Νομάρχης Κέρκυρας ζήτησε από το Δήμο Κερκυραίων και τους προέδρους των κοινοτήτων να του υποδείξουν κατάλληλα προς επίταξη οικήματα. Αυτός ήταν αρμόδιος για να διατάξει την τελική εντολή προς χρησιμοποίηση των διάφορων κατοικιών για προσωρινή στέγαση των προσφύγων. Βασική προϋπόθεση για να χαρακτηριστεί ένα κτίριο ως κατάλληλο, ήταν το οίκημα να είναι κενό και να διαθέτει τέτοιο αριθμό δωματίων, ώστε να είναι δυνατή η διαμονή των ανθρώπων.¹⁰¹

Σε κάποιες περιπτώσεις, πραγματοποιούνταν άμεσα επίταξη από την Αστυνομία, χωρίς την απαραίτητη συγκατάθεση και νομιμοποίηση της από το Νομάρχη Κέρκυρας.¹⁰² Η διαδικασία περιλάμβανε μετά την πρόταση από το Δήμο Κερκυραίων προς τον Νομάρχη και την έγκριση του τελευταίου, την αποστολή επιδοτηρίων επίταξης προς τους ιδιοκτήτες. Αρκετές ήταν οι περιπτώσεις, στις οποίες οι ιδιοκτήτες αρνούσαν αυτή την ενέργεια και απέστελλαν πίσω τα επιδοτήρια. Οι αντιδράσεις ήταν έντονες σε αυτό το μέτρο και δημιουργούσε προβλήματα στη σχέση ανάμεσα στο γηγενή και τον προσφυγικό πληθυσμό. Σε αυτό συνέβαλλε και το γεγονός, ότι παρόλο που με το μέτρο της επίταξης προβλεπόταν και μια σχετική αποζημίωση ως προς τους ιδιοκτήτες των οικιών, αυτή καθυστέρουσε και σε πολλές περιπτώσεις δεν καταβαλλόταν και καθόλου. Η τοπική κοινωνία της Κέρκυρας εξαιτίας του μικρού της πληθυσμού σε σχέση με τον αριθμό των προσφύγων Ελλήνων και Αρμενίων που περιθάλφθηκαν στο νησί, δεν ήταν ακόμα έτοιμη για μια τέτοια

⁹⁹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 81.

¹⁰⁰ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 82.

¹⁰¹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 82-83.

¹⁰² ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 83.

συνύπαρξη και αποδοχή. Η κοινωνική δομή κάθε περιοχής σε συνδυασμό με το μορφωτικό επίπεδο και τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζε ήδη ο γηγενής πληθυσμός συνέβαλλαν στο να αντιμετωπίζουν με καχυποψία και δυσχέρεια τον κατατρεγμένο πληθυσμό. Ωστόσο, όπως παρατηρήθηκε, αρκετοί ήταν οι Κερκυραίοι που αμέσως προθυμοποιήθηκαν να βοηθήσουν τους εκδιωγμένους που αργότερα αναμίχθηκαν και απέκτησαν στενές σχέσεις με τους κατοίκους του νησιού.

Ένας άλλος σημαντικός χώρος, όπου διατέθηκε για την προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων στο νησί της Κέρκυρας, ήταν το Δημοτικό Θέατρο που λειτούργησε από το 1902 έως το 1943, όταν βομβαρδίστηκε από τους Γερμανούς κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η εντολή επίταξης δόθηκε από το Νομάρχη στις 18 Οκτωβρίου του 1922.¹⁰³ Μέσα σ' αυτό, φιλοξενήθηκαν πρόσφυγες μέχρι το 1924. Ωστόσο, μετά την ολοκλήρωση της ανταλλαγής που προϋπέθετε η Σύμβαση της Λωζάννης χρησιμοποιήθηκε ξανά για την διαμονή Μικρασιατών προσφύγων. Για το χώρο δημιουργήθηκαν και σε αυτή τη περίπτωση έντονες διαφωνίες ανάμεσα στο Δήμαρχο και το Νομάρχη του νησιού. Τελικά, όμως, φάνηκε ότι το Χειμερινό και το Θερινό Δημοτικό Θέατρο της Κέρκυρας επιτάχθηκε και στο μέρος του στεγάστηκαν πρόσφυγες έως το 1926.¹⁰⁴

Ένας, εξίσου, σημαντικός χώρος που επιτάχθηκε ήταν τα λεγόμενα Παλαιά Ανάκτορα του νησιού, τα οποία είχαν ιδρυθεί από 1824 και τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως κατοικία του Αρμοστή μέχρι το 1864. Τα ανάκτορα αυτά είναι κατά την επίσημη ονομασία τους τα Ανάκτορα Αγίων Μιχαήλ και Γεωργίου, ένα κατασκευάσμα πολύ σημαντικό για τον κερκυραϊκό λαό. Υπεύθυνος για τη διαχείριση τους ήταν ο Δήμος Κερκυραίων που παρά τις εντολές του Νομάρχη, αντίδρασε έντονα ως προς τη χρήση τους για τη διαμονή των προσφύγων. Παρόλα αυτά, όμως, στα ανάκτορα στεγάστηκαν αρκετές προσφυγικές οικογένειες.¹⁰⁵ Εντολή επίταξης δόθηκε και για τη βασιλική έπαυλη του Ανακτόρου Μον Ρεπός, αν και η εντολή αργότερα αναστάληκε, καθώς τη περίοδο εκείνη ζούσε σε αυτό ο βασιλιάς Ανδρέας.¹⁰⁶

Οποιοδήποτε χώρος θεωρούνταν κατάλληλος υπαγόταν στην επίταξη ανεξάρτητα από την ιστορική ή πολιτιστική ή οικονομική του αξία. Προς αυτή τη

¹⁰³ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 85.

¹⁰⁴ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 86.

¹⁰⁵ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 86.

¹⁰⁶ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 87.

κατεύθυνση δεν εξαιρέθηκαν αποθήκες εργοστασίων και καταστημάτων που ήταν ενεργά την περίοδο εκείνη. Ειδικότερα, διατάχθηκε να επιταχθούν τον Οκτώβριο του 1922 μαζί με το Δημοτικό Θέατρο, οι αποθήκες της Ανώνυμης Βιομηχανικής Εταιρείας Πυρηνελαιοποίας «Παλλάς Αθήνας», η αποθήκη Γούντλεϋ στο Μανδούκι και οι αποθήκες των εργοστασίων Ασπιώτη και Μαργαρίτη. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι διαμαρτυρίες που εκφράστηκαν ήταν έντονες, με χαρακτηριστική τη περίπτωση της εταιρείας Πυρηνελαιοποίας που προέβη στην εξώδικη διαμαρτυρία για την επίταξη της αποθήκης της.¹⁰⁷ Παρά ταύτα και τις οικτρές συνθήκες που επικρατούσαν σε αυτούς τους χώρους, πρόσφυγες στεγάστηκαν προσωρινά και σε αυτές τις περιπτώσεις.

Για την υποδοχή και την προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων κατασκευάστηκαν προσωρινά παραπήγματα. Αυτοί οι καταυλισμοί χρησιμοποιήθηκαν για μικρό χρονικό διάστημα και ανεγέρθηκαν στους χώρους του Παλαιού Φρουρίου, στην πόλη της Κέρκυρας και στη περιοχή του Μανδουκιού. Για την κατασκευή των καταυλισμών παραχωρήθηκαν από το Υπουργείο Στρατιωτικών διακόσια κυβικά μέτρα ξυλείας, δόθηκαν χρηματικά ποσά από το Λιμενικό Ταμείο Κέρκυρας και το Ταμείο Περιθάλψεως βοήθησε στην ανέγερση των χώρων υγιεινής και στέγασης.¹⁰⁸

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η μορφή της αστικής αποκατάστασης περιλάμβανε την εγκατάσταση σε μόνιμες κατοικίες και την εξεύρεση εργασίας. Η προσωρινή εγκατάσταση έγινε στους παραπάνω χώρους αρχικά, ωστόσο μετά από το πρώτο διάστημα υποδοχής, γινόταν απαραίτητη η ανάγκη για την παροχή μόνιμης κατοικίας στους πρόσφυγες. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1923, ο σύλλογος των προσφύγων Πρόνοια που συγκροτήθηκε στο νησί διατύπωσε τα παράπονα του και διεκδίκησε αιτήματα ως προς την επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων.¹⁰⁹ Τον Ιούνιο του 1926 πραγματοποιούνται οι πρώτες ενέργειες προς την υλοποίηση της μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Θεόδωρος Πάγκαλος επισκεπτόμενος την Κέρκυρα υποσχέθηκε στους πρόσφυγες την υλοποίηση των αιτημάτων τους. Με βάση τη δέσμευση του υπουργού, ο σύλλογος των προσφύγων ζήτησε από το Δήμο Κερκυραίων να παραχωρηθεί ο χώρος στο λόφο Αβραμίου για την ανέγερση 300 έως 400

¹⁰⁷ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 88.

¹⁰⁸ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 88.

¹⁰⁹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 89.

κατοικιών.¹¹⁰ Το 1927, η ΕΑΠ αποφασίζει την παραχώρηση οικοπέδων στην περιοχή Κοτσέλλα για την ανέγερση προσφυγικών συνοικισμών. Οι αντιδράσεις τόσο από τη τοπική διοίκηση όσο και από τους κατοίκους της περιοχής εμπόδισαν αυτή την ενέργεια.¹¹¹ Στις 9 Ιανουαρίου 1928, ο Δήμαρχος Κερκυραίων πρότεινε στο Υπουργείο Πρόνοιας και Αντιλήψεως τους εξής χώρους για την ανέγερση προσφυγικών συνοικισμών : το γήπεδο που βρίσκεται στη περιοχή της Γαρίτσας, κάποιους χώρους στην περιοχή Γρίτση, στη περιοχή Αβράμη, στο λόφο απέναντι από τη μονή Πλατυτέρας, στην περιοχή Καρτέρια του Μανδουκίου.¹¹² Λίγους μήνες αργότερα, το Υπουργείο Πρόνοιας επέλεξε για τη δημιουργία οικισμών τις εξής περιοχές: το Νέο Φρούριο, το Πτωχοκομείο, τον λόφο Αβράμη, τις Αλυκές Γαρίτσας, τη Γαρίτσα Πέραν Αύλακο, τα Καρτέρια και τη Πλατυτέρα.¹¹³ Για την υλοποίηση του σχεδίου απαλλοτριώθηκαν οικόπεδα στις παραπάνω περιοχές. Η ανέγερση των κατοικιών ξεκίνησε επίσημα στις 26 Μαΐου 1929. Η ΕΑΠ ήταν αρμόδια για την επίβλεψη των έργων σε συνεργασία με το Δήμο Κερκυραίων. Το Δεκέμβριο του 1929 κατασκευάστηκαν οι στέγες των κατοικιών.¹¹⁴ Το μέγεθος των οικοπέδων ¹¹⁵ στα οποία χτίζονταν μια κατοικία ήταν από 145 έως 272 τ.μ.¹¹⁶ Οι τιμές κυμαίνονταν από 24 δραχμές στην περιοχή Γαρίτσας Πέραν Αύλακος και έφτανε μέχρι 70 δραχμές στη περιοχή του Νέου Φρουρίου. Η ανέγερση περιλάμβανε συνολικά 157οικίες.¹¹⁷ Η κατασκευή των κατοικιών ολοκληρώθηκε το 1930, όπου και παραδόθηκαν στους πρόσφυγες.¹¹⁸

Στους Αρμένιους παραχωρήθηκαν 20-40 τ.μ. γης ώστε να ασχοληθούν με τη γεωργία¹¹⁹. Επίσης το Φεβρουάριο του 1923 συστάθηκε η Αρμενική Κοινοτική Επιτροπή η οποία σε συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς ανέλαβε την περίθαλψη των αρμενόπουλων τα οποία στεγάστηκαν κυρίως στα κτίρια του Παλαιού Φρουρίου. Αρκετοί Αρμένιοι διασκορπίστηκαν στις συνοικίες της πόλης, στα

¹¹⁰ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 88.

¹¹¹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ.89.

¹¹² ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ.89-90.

¹¹³ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ.90.

¹¹⁴ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ.91.

¹¹⁵ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ. 92-96.

¹¹⁶ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ.91-92.

¹¹⁷ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ.91.

¹¹⁸ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ο.π.*, σελ.93.

¹¹⁹ <http://www.armenika.gr/>, 25/5/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης)

περίχωρα κυρίως στη περιοχή του Ποταμού και σε άλλα μακριά χωρία όπως οι Συναράδες.¹²⁰ Αρκετοί έχασαν τη ζωή τους από τις κακουχίες και την ταλαιπωρία.

Το σχέδιο της προσωρινής και μόνιμης εγκατάστασης περιλάμβανε τους πρόσφυγες στο σύνολο τους, δηλαδή τους καταδιωγμένους Έλληνες και Αρμένιους που έφτασαν στο νησί μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.3

Το επεισόδιο Τελλίνι και η ανάμειξη των Αρμενίων προσφύγων

Ενώ η Ελλάδα προσπαθούσε με όλα τα μέσα να ανταποκριθεί στις συνθήκες που είχαν προκύψει από τη Μικρασιατική καταστροφή και όντας καταρρακωμένη από την ήττα της, ένα άλλο συμβάν ήρθε να αναταράξει τη χώρα. Ένα γεγονός το οποίο έλαχε να διαταράξει ολόκληρη την Κοινωνία των Εθνών ήταν το λεγόμενο επεισόδιο Τελλίνι. Το περιστατικό αυτό έχει καταγραφεί στην παγκόσμια ιστοριογραφία ως το πρώτο θερμό επεισόδιο του Μεσοπολέμου. Η σημασία του, όμως, δεν περιορίζεται εκεί καθώς μέσα από αυτό προέκυψαν πολυσύνθετες διαστάσεις που αφορούσαν τις σχέσεις της χώρας μας με την Ιταλία, το ρόλο και την αδυναμία της Κοινωνίας των Εθνών και κυρίως, τον κόσμο της Κέρκυρας, όπου ήταν ο άμεσος αποδέκτης των επιπτώσεων αυτών των γεγονότων.

Από το 1866 η Ιταλική κυβέρνηση είχε εμφανίσει τη διάθεση της να επεκτείνει τη κυριαρχία της στα νησιά της Επτανήσου και την Ήπειρο. Στο νησί της Κέρκυρας διοργανώνονται από το ιταλικό προξενείο συλλαλητήρια για την ένωση του νησιού με τη «μητέρα πατρίδα Ιταλία». Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ιταλικός στρατός αποβιβάζεται στο νησί της Κέρκυρας όπου τελεί πλέον υπό τη κυριαρχία του με τη συγκατάθεση των δυνάμεων της Αντάντ.¹²¹ Το 1919¹²² ο στρατός αποχώρησε παρέχοντας την ελευθερία του στους Κερκυραίους πολίτες μέχρι την έναρξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, όταν ιταλικές δυνάμεις θα επανέλθουν στο νησί.

¹²⁰ <http://www.armenika.gr/>, 25/5/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹²¹ <http://www.britishpathe.com/video/corfu-italy-seizes-island/query/Corfu>, 29 /3/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης) .

¹²² ΚΑΠΑΔΟΧΟΣ Δ. ΧΡ. , *ο.π.*, σελ. 154.

Ενόψει των συμφωνιών ειρήνης στις 15 Μαΐου 1920 η Ελλάδα επικύρωσε συμφωνία με την Αλβανία για την ρύθμιση των διαφορών που είχαν στα σύνορα τους από τη Πρεσβευτική Διάσκεψη.¹²³

Η Διάσκεψη αποφάσισε να οριοθετηθούν τα σύνορα ανάμεσα στην Αλβανία και την Ελλάδα με βάση τις αποφάσεις του 1913, στις οποίες βέβαια η ελληνική μεριά είχε προβάλλει τις αντιρρήσεις, καθώς στη περιοχή της Κορυτσάς που καλούνταν να παραδώσουν διέμενε ελληνικός πληθυσμός. Ως σύνορα ορίστηκαν τα όρια μεταξύ των καζάδων Κορυτσάς και Καστοριάς αντί του υδροκρίτη μεταξύ του άνω ρου του Δέβολη και του άνω ρου του Αλιάκμονα, που περιλαμβανόταν στο πρωτόκολλο της Φλωρεντίας του 1913, με αποτέλεσμα 14 χωριά του καζά της Κορυτσάς που ανήκαν στην Ελλάδα, να περιέλθουν στην Αλβανία.¹²⁴

Το Μάιο του 1923 εστάλη στην περιοχή επιτροπή με αρχηγό τον στρατηγό Τελλίνι προκειμένου να χαράξει τα σύνορα και να επιβλέπει τη περιοχή. Η Αλβανία είχε ήδη αναγνωρίσει το ρόλο της Ιταλίας στην χάραξη των συνόρων της με το Πρωτόκολλο τον Νοέμβρη του 1921. Η Επιτροπή Χάραξης αποφάσισε την παράδοση των χωριών με ελληνικό πληθυσμό Κατούνα, Περδικάρι και Γιάνναρι στην αλβανική κυριαρχία. Η ελληνική μεριά βλέποντας τον Τελλίνι να ενεργεί υπέρ της Αλβανίας αντιμετώπιζε με καχυποψία τον στρατηγό δημιουργώντας μια εχθρική κατάσταση. Παράλληλα, στην αλβανική μεριά είχαν δημιουργηθεί ένοπλες αντικαθεστωτικές ομάδες κατά της κυβέρνησης του Αχμέτ Ζώγου. Φήμες που επικρατούσαν εκείνη τη περίοδο θεωρούσαν ότι οι ομάδες αυτές υποβοηθούνταν από την ιταλική κυβέρνηση προκειμένου να δημιουργήσουν εσωτερική πολιτική αναταραχή που θα τους επέτρεπε την ανάμιξη της.

Υπό αυτές τις επικρατούσες συνθήκες, μια επικείμενη αναταραχή ήταν αναμενόμενη. Έτσι, στις 27 Αυγούστου του 1923¹²⁵ έλαβε δράση το γεγονός που επηρέασε ολόκληρη τη διεθνή σκηνή. Στην περιοχή της Κακαβιάς, 50 χλμ από το δρόμο Ιωαννίνων –Αγίων Σαράντα και μόλις 9 χλμ από το ελληνικό φυλάκιο, πραγματοποιήθηκε ενέδρα σε ιταλικό αυτοκίνητο που μετέφερε το στρατηγό

¹²³ <http://www.bloko.gr>, 29 /3/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

η Πρεσβευτική Διάσκεψη συγκροτούνταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις για να ρυθμίσουν θέματα διαφορών κρατών για τα σύνορα με βάση τις συμφωνίες ειρήνης που είχαν υπογραφεί. Στη Διάσκεψη συμμετείχαν η Αγγλία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία και ένας αντιπρόσωπος ως παρατηρητής από της ΗΠΑ. /Η ιταλική κατάληψη της Κέρκυρας και ο βομβαρδισμός αμάχων (1923).

¹²⁴ <http://www.bloko.gr>, 29/3/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹²⁵ ΚΑΠΑΔΟΧΟΣ Δ. ΧΡ., *ο.π.*, σελ. 154.

Τελλίνι και τέσσερα μέλη της συνοδείας του, τρεις αξιωματούχους και έναν Έλληνα μεταφραστή. Η Ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Δ.Μπότσαρη που ακολουθούσαν το αυτοκίνητο ανακάλυψε τα πτώματα.¹²⁶ Η δολοφονία του στρατηγού Τελλίνι αποτέλεσε την αφορμή για την εφαρμογή των σχεδίων της επεκτατικής πολιτικής της Ιταλίας. Το επεισόδιο είχε, όμως, δυσάρεστα αποτελέσματα για τους κατοίκους της Κέρκυρας και κατ' επέκταση της Ελλάδας. Ενώ είχαν ξεκινήσει οι ανακρίσεις από την ελληνική κυβέρνηση για να ανευρεθούν οι υπεύθυνοι των δολοφονιών, ο Μουσολίνι που είχε ανέλθει τότε στην εξουσία της Ιταλίας απέστειλε τελεσίγραφο προς την κυβέρνηση Πλαστήρα και απαιτούσε να αποδοθούν τα εξής¹²⁷:

α) Συγγνώμη του ελληνικού λαού.

β) Μνημόσυνο στον καθολικό ναό της Αθήνας, με την παρουσία όλων των μελών της κυβέρνησης.

γ) Απόδοση τιμών στην ιταλική σημαία, σε ναυτική ιταλική μοίρα που θα πλεύσει στο Φάληρο.

δ) Οι ελληνικές αρχές να διεξάγουν ανακρίσεις με τη βοήθεια του στρατιωτικού ακόλουθου συνταγματάρχη Περόνε Ντι σαν Μαρτίνο, που θα ολοκληρωθούν εντός πέντε ημερών.

ε) Οι ένοχοι να καταδικαστούν σε θάνατο.

στ) Η Ελληνική κυβέρνηση μέσα σε πέντε ημέρες να καταβάλλει το ποσό των 50 εκατομμυρίων λιρετών ως ποινή .

ζ) Οι στρατιωτικές τιμές στους νεκρούς να αποδοθούν στην Πρέβεζα.

Η προθεσμία που δόθηκε για την απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν 24ωρη. Η κυβέρνηση Γονατά με διακοίνωση στις 30 Αυγούστου 1923 αποδέχθηκε να εκφράσει τη λύπη της, να τελέσει μνημόσυνο, να αποδώσει τιμές στην Ιταλική σημαία στην Πρεσβεία και να αποδώσουν οι αρχές της Πρέβεζας τιμές στους νεκρούς¹²⁸. Ακόμα, απευθύνθηκε στην Κοινωνία Των Εθνών να αναλάβει τη διευθέτηση του ζητήματος ανάμεσα σε αυτήν και την Ιταλία, επισημαίνοντας συνεχώς ότι οι υπαίτιοι ήταν Αλβανοί, μέλη αλβανικής επαναστατικής οργάνωσης. Η Διάσκεψη έδωσε εντολή στους Έλληνες να διεξάγουν έρευνες, ώστε να βρεθούν οι υπαίτιοι των δολοφονιών. Υπό αυτή την απόφαση η ελληνική μεριά πρότεινε τη

¹²⁶ <http://aristerastidropoli.blogspot.gr/>, 4/4/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹²⁷ ΚΑΠΑΔΟΧΟΣ Δ. ΧΡ. , *ο.π.*, σελ.154.

¹²⁸ ΚΑΠΑΔΟΧΟΣ Δ. ΧΡ. , *ο.π.*, σελ.155.

σύσταση Ειδικής Επιτροπής που θα αναλάμβανε τις έρευνες και στο αλβανικό έδαφος.¹²⁹

Καθώς στο διεθνή χώρο επικρατούσε αναστάτωση και επιδιώκονταν προσπάθειες προκειμένου να επιλυθεί το ζήτημα, η Ιταλία προχώρησε σε απόβαση ιταλικού στόλου και κατάληψη της Κέρκυρας. Στο νησί αποβιβάστηκαν τρία θωρηκτά, δύο ελαφριά και τρία βαρεία καταδρομικά, έξι αντιτορπιλικά, τορπιλοβόλα και υποβρύχια του Ιταλικού ναυτικού.¹³⁰ Οι Ιταλοί ζήτησαν από το Νομάρχη της Κέρκυρας να παραδώσει αμέσως τα νησί, η άρνηση του οποίου οδήγησε στον βομβαρδισμό του Φρουρίου, μολονότι είχαν ενημερωθεί ότι στο χώρο του ήταν εγκατεστημένος προσφυγικός πληθυσμός. Τα πυρά που εκτόξευσε ο ιταλικός στόλος προς το ανοχύρωτο φρούριο διήρκεσαν 25 λεπτά. Ο πυρπολισμός στοίχισε τη ζωή σε 15 αμάχους και τραυμάτισε 35 άτομα. Ανάμεσα στα θύματα ήταν αρκετοί πρόσφυγες.

Στο Α' Νεκροταφείο της Κέρκυρας υπάρχει ένα μνημείο που αναφέρεται στους θανάτους τριών Αρμενίων προσφύγων.¹³¹ Στον τάφο αναγράφονται τα εξής αρμενικά ονόματα: Καραμπέτ Οτογιάν, Γιαννώφ Ναζαριάν, Χασίκ Χαστριάν. Δίπλα στο καθένα αναφέρεται η ιδιότητα του πρόσφυγα. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν, το περιστατικό αυτό του βομβαρδισμού συγκλόνισε το προσφυγικό κόσμο και μέχρι σήμερα είναι χαραγμένο στη μνήμη και ευρέως γνωστό στους Αρμένιους της Κέρκυρας.¹³²

Μετά το περιστατικό αυτό έφτασαν ιταλικές δυνάμεις που κατέλαβαν το νησί. Το ελληνικό κράτος διαμαρτυρήθηκε έντονα για την ενέργεια της Ιταλίας και ζήτησε από την Κοινωνία των Εθνών να επέμβει σε αυτή τη πράξη. Η υπόθεση παραπέμφθηκε στην Διάσκεψη των Πρεσβευτών, η οποία υποχρέωσε την Ελλάδα, σε χρηματική αποζημίωση, στον χαιρετισμό του στόλου των τριών Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, και Ιταλίας), στην τελετή Μνημόσυνου για τους δολοφονηθέντες και στην ενέργεια ανακρίσεων με την επίβλεψη Διεθνούς Επιτροπής.¹³³ Έτσι, λοιπόν, το Σεπτέμβριο του 1923, η Ιταλία αποδέχθηκε να

¹²⁹ <http://www.istorikathemata.com/>, 4 /4/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹³⁰ <http://www.istorikathemata.com/>, 4 /4/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹³¹ Βλέπε εικόνες στο παράρτημα.

¹³² Νουνιά Γεραμιάν, ημερομηνία συνέντευξης 5/4/2014. Όπως ανέφερε μάρτυρας στο Α' νεκροταφείο της Κέρκυρας σώζεται ένας τάφος στον οποίο περιλαμβάνονται τα ονόματα των προσφύγων που σκοτώθηκαν μετά τον παροπλισμό της Κέρκυρας από τους Ιταλούς το 1923.

¹³³ <http://www.istorikathemata.com/>, 5/ 4/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

εγκαταλείπει και να αποσύρει τις δυνάμεις της από το νησί. Η κατάληψη της Κέρκυρας και οι κυρώσεις, οι οποίες υπέστη από την Διάσκεψη, προσέβαλαν ιδιαίτερα τον ελληνικό λαό και τον πολιτικό και στρατιωτικό κόσμο του κράτους. Το επεισόδιο Τελλίνι έμεινε χαραγμένο στη συνείδηση του λαού ως η αφορμή που επέφερε την ταπείνωση και την υποταγή ενός μικρού κράτους στις εντολές και τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων.

ΜΕΡΟΣ 3^ο

ΟΙ ΑΡΜΕΝΙΟΙ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ: ΘΕΣΜΟΙ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.1

Η εγκατάσταση των Αρμενίων: το παράδειγμα των χωριών Αρμενάδες και Ραχτάδες

Το νησί της Κέρκυρας αποτελείται από αρκετά χωριά το καθένα από τα οποία φέρει μια μακρά ιωνη ιστορία. Στο βόρειο-δυτικό τμήμα της Κέρκυρας βρίσκεται το χωριό Αρμενάδες. Αποτελεί τμήμα της ευρύτερης περιοχής του Όρους Παντοκράτωρα-Ιστώνη. Συγκεκριμένα, βρίσκεται ανάμεσα από τρία άλλα γειτονικά χωριά Καββαδάδες-Ραχτάδες-Τερμενάδες.

Όπως όλη η περιοχή της βόρειας Κέρκυρας, έτσι και η περιοχή των Αρμενάδων καλύπτεται από ελαιόδεντρα, ενώ η ονομασία «Κατωχώρια» για την ευρύτερη αυτή περιοχή της ΒΔ Κέρκυρας αιτιολογείται από την ύπαρξη καλλιεργήσιμων λιβαδιών, τα οποία βρίσκονται σε χαμηλότερο υψόμετρο σε σχέση με τα χωριά που βρίσκονται στο κεντρικό και ΒΑ τμήμα του Όρους Παντοκράτωρα.

Το όνομα του χωριού, μας δηλώνει ξεκάθαρα ότι σε κάποια χρονική περίοδο εγκαταστάθηκαν στην περιοχή πρόσφυγες αρμένικης καταγωγής. Είναι ένα εθνολογικό τοπωνύμιο. Η κατάληξη –άδες που συναντάται σε όλη την Κέρκυρα αποτελεί ένδειξη της μακράς ύπαρξης των συγκεκριμένων χωριών και οικισμών.

Η παρουσία των Αρμενίων στο νησί διακρίνεται σε δύο ιστορικές περιόδους

- Την μακρά ιωνη περίοδο πριν την μεγάλη σφαγή του 1915 και της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922
- Και την περίοδο μετά τα γεγονότα του 1922

Όσον αφορά τη πρώτη περίοδο, η παρουσία των Αρμενίων στο νησί θεωρείται ότι ξεκινά από το 1550. Τη χρονολογία αυτή έφτασαν στη Κέρκυρα ομάδες χριστιανικών πληθυσμών προκειμένου να αποφύγουν τις θηριωδίες από τις σταυροφορίες που λάβαιναν δράση. Αρχικά, οι οικονομικά ευμενέστεροι

Κερκυραίοι τους παραχωρούσαν στέγη και εργασία στους στα κτήματα και τους ελαιώνες τους. Οι πρόσφυγες ξεκίνησαν να οργανώνονται και να δημιουργούν τις δικές τους συνοικίες. Στα μέρη όπου συγκεντρώνονταν έδιναν τα ονόματα των περιοχών από όπου κατάγονταν. Χαρακτηριστικά είναι τα χωριά της Κέρκυρας, όπου διατηρούν έως σήμερα τις εν λόγω ονομασίες. Αυτά είναι οι Αρκαδάδες που ονομάστηκαν έτσι από τους κατοίκους της περιοχής της Αρκαδίας. Οι Λιαπάδες που προέρχεται από Ηπειρώτες πρόσφυγες. Επίσης, οι Δουκάδες και το Σκριπερό, η ονομασία των οποίων θεωρείται ότι ανήκει σε ελληνικούς πληθυσμούς που ζούσαν στην Αλβανία. Καθώς και η περιοχή των Σφακερών που ανάγει την ονομασία της στους Κρήτες κατοίκους που έφτασαν στο νησί.

Το χωριό των Αρμενάδων¹³⁴ ιδρύθηκε όπως μαρτυρεί και το ίδιο το όνομα από Αρμένιους. Θεωρείται ότι οι πρόσφυγες της συγκεκριμένης περιόδου ίδρυσαν το χωριό και αργότερα επεκτάθηκαν στη γύρω περιοχή όπου δημιούργησαν τη συνοικία των Ραχτάδων. Οι Αρμένιοι βόηθησαν ως μισθοφόροι για την αντιμετώπιση των σταυροφόρων που επιτέθηκαν στη περιοχή.¹³⁵ Από αυτό το σημείο και μετά εγκαταστάθηκαν μόνιμα στους Ραχτάδες, ίδρυσαν κατοικίες και οργάνωσαν το δικό τους συνοικισμό.

Οι Ραχταδες¹³⁶ είναι ένας πεδινός οικισμός σε υψόμετρο 70 μ. και βρίσκεται και αυτός, όπως οι Αρμενάδες, στο βόρειο-δυτικό σημείο της Κέρκυρας. Απέναντι από το χωριό στέκεται το όρος του Παντοκράτορα, η ψηλότερη κορυφή της Κέρκυρας. Το χωριό είναι κτισμένο πάνω σε ένα βράχο με απόσταση μια ώρα από τη θάλασσα. Το βραχώδες και απομακρυσμένο τοπίο μαρτυρεί τη σημασία της τοπωνυμίας, που σύμφωνα με τις παραδόσεις αποκαλούνταν «ψηλή φωλιά», αντίστοιχο με τη προέλευση της λέξεως. Με βάση το ημερολόγιο του συγγραφέα Τεοτίκ¹³⁷ στο χωριό ζούσαν 550 κάτοικοι από τους οποίους οι 350 ήταν Αρμένιοι. Ο πληθυσμός αναμείχθηκε αργότερα με το γηγενή συνάπτοντας γάμους.

Όπως μπορεί εύκολα κανείς να διαπιστώσει από τις εικόνες¹³⁸ της τοποθεσίας και του περιβάλλοντος του χωριού, αποδεικνύεται ότι οι Αρμένιοι που έφτασαν στην Κέρκυρα δεν επέλεξαν τυχαία το μέρος των σημερινών Αρμενάδων και Ραχτάδων. Η Αρμενία βρίσκεται περιτριγυρισμένη από οροσειρές, όπως και οι

¹³⁴ Βλέπετε στο παράρτημα, μέρος 1^ο φωτογραφίες.

¹³⁵ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹³⁶ Βλέπετε στο παράρτημα, μέρος 1^ο φωτογραφίες.

¹³⁷ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5 /2014, (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹³⁸ Βλέπετε στο παράρτημα, μέρος 1^ο φωτογραφίες.

Αρμενάδες και οι Ραχτάδες, που είναι κτισμένοι κοντά στο όρος του Παντοκράτορα. Ιδιαίτερα, οι Ραχτάδες είναι απέναντι με ορατότητα προς το βουνό. Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι το σύμβολο του αρμενικού λαού ήταν το όρος Αραράτ το οποίο αποτελεί σήμερα μέρος της Τουρκίας. Επίσης, το βραχώδες τοπίο που συναντά κανείς επισκεπτόμενος τις συγκεκριμένες περιοχές τις Κέρκυρας, παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με την πατρίδα των καταφευγόντων στο νησί. Η απόσταση από τη θάλασσα όντας μια ώρα περίπου συγκλίνει με την αντίστοιχη στις περιοχές της Αρμενίας, όπου το μέρος δεν εφάπτεται σε κανένα σημείο με την θάλασσα. Παρατηρείται, επίσης, ότι το κλίμα των δύο περιοχών παρουσιάζει έντονες ομοιότητες. Το κλίμα της Αρμενίας περιγράφεται ως ηπειρωτικό με ξηρά και ηλιόλουστα καλοκαίρια που διαρκούν από τον Ιούνιο έως τα μέσα Σεπτεμβρίου. Η θερμοκρασία κυμαίνεται μεταξύ 22° και 36° βαθμούς Κελσίου¹³⁹ με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της την υγρασία που επηρεάζει αντίστοιχα τις συνθήκες. Οι κάτοικοι της Κέρκυρας, καθώς και ο κάθε επισκέπτης που έρχεται στη περιοχή, παρατηρεί την ιδιαιτερότητα που προκαλεί η υγρασία που θεωρείται ένα αναμφισβήτητο χαρακτηριστικό του νησιού. Ωστόσο, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι οι Αρμένιοι εγκαταστάθηκαν σε αυτά τα χωριά σαφώς εξαιτίας βιοποριστικών και άλλων παραγόντων. Εξάλλου, τις περιόδους εκείνες οι οικισμοί συνηθίζονταν να κτίζονται σε μέρη περιτριγυρισμένα από βουνά που θα τα διασφάλιζαν από εξωτερικούς κινδύνους που προέρχονταν από τη θάλασσα.

Επιπλέον επικρατεί μια άποψη σχετικά με την τοπωνυμία του οικισμού των Συναράδων, σύμφωνα με την οποία το μέρος πήρε το όνομα του από το επίθετο της βυζαντινής οικογένειας Συναράς ή Συναράς, ένα αρκετά διαδεδομένο μέχρι τις ημέρες μας χριστιανικό βαπτιστικό όνομα στην Αρμενία. Αρκετοί είναι εκείνοι που το αποδίδουν σε αρμένικης καταγωγής κατοίκους, χωρίς όμως να βασίζεται σε κάποια επίσημη επιστημονική έρευνα.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί μέχρι σήμερα το επώνυμο¹⁴⁰ Αρμένης¹⁴¹, που είναι και το πιο συνηθισμένο¹⁴² στη περιοχή των Αρμενάδων και

¹³⁹ <http://el.wikipedia.org/>, 7/ 4/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹⁴⁰ ΓΕΡΑΜΙΑΝ ΝΟΥΝΙΑ, ημερομηνία συνέντευξης 5/4/2014. Η κ. Γεραμιάν μας έδωσε τις πληροφορίες για το επώνυμο Αρμένης και μας παρέπεμψε στα αντίστοιχα άρθρα που έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό Αρμενικά .

¹⁴¹ Προφορικές συνεντεύξεις, 23/12/2013, σε συζήτηση που πραγματοποιήθηκε με τον κ. Παύλο μας ανέφερε εξίσου τη προέλευση του επώνυμου Αρμένης .

Ραχτάδων. Οι Αρμένιες γυναίκες συνήθιζαν να παντρεύονται μετά την ηλικία των 25, και ίσχυε ως συνήθεια σε γυναίκες που θα παντρεύονταν άνδρα διαφορετικής καταγωγής να αποδίδεται το επώνυμο Αρμένης ως δεύτερο όνομα¹⁴³ στα παιδιά τους. Έτσι, τα παιδιά που προέκυπταν από τους μεικτούς γάμους, διατηρούσαν δύο επώνυμα, ενώ οι μητέρες που δεν ακολουθούσαν τη παράδοση υφίστατο ως επιπτώσεις την αποκλήρωση από τους γονείς τους.¹⁴⁴ Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί μια γνωστή προσωπικότητα του νησιού ο Πέτρος Βραΐλας – Αρμένης¹⁴⁵, προτομή¹⁴⁶ του οποίου υπάρχει στο ιστορικό κέντρο της πόλης.¹⁴⁷

Η υιοθέτηση του επωνύμου αποτέλεσε ένα τρόπο να μείνει ανεξίτηλη η μνήμη των Αρμενίων για τη πατρίδα τους. Για αυτή την πρώτη περίοδο πρέπει να σημειώσουμε ότι σήμερα το επίθετο «Αρμένης» και το όνομα του χωριού «Αρμενάδες» είναι τα δύο στοιχεία που θυμίζουν την καταγωγή των ανθρώπων αυτών. Οι Αρμένιοι αυτής της περιόδου και λόγω της εποχής και της μη οργανωμένης έλευσης τους στο νησί, έχασαν την γλώσσα τους, τα ήθη και τα έθιμα τους.

Στα χωριά αυτά δεν καταγράφηκε κανένα περιστατικό αντιπαλότητας ανάμεσα στον αρμενικό και το γηγενή πληθυσμό, αντίθετα όπως διαπιστώθηκε, οι Αρμένιοι αφομοιώθηκαν και έζησαν αρμονικά με τους Κερκυραίους. Η έλευση των ανθρώπων που ήρθαν αυτή την περίοδο δεν είχε οργανωμένη μορφή, γι αυτό αρκετά από τα έθιμα και τις παραδόσεις τους δεν σώζονται σήμερα. Ωστόσο, αυτό που έχει απομείνει να υπενθυμίζει τη καταγωγή των κατοίκων των Αρμενάδων και των Ραχτάδων είναι η τοπωνυμία του πρώτου και το ευρέως διαδεδομένο σε ολόκληρο το νησί επώνυμο Αρμένης.

Σχετικά με τη δεύτερη περίοδο, δηλαδή μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή έχει γίνει εκτενής αναφορά σε παραπάνω κεφάλαιο. Όπως διαπιστώνεται από τα

¹⁴² Βλέπετε στο παράρτημα, μέρος 3^ο, αρχεία, από το επίσημο έγγραφο των εκλογών του συλλόγου Ραχτάδων διαπιστώνεται ότι το επώνυμο Αρμένης αποτελεί το πιο διαδεδομένο στα αντίστοιχα χωριά.

¹⁴³ <http://www.giokarena.gr/>. Περιοδικό Προσκοπική Ζωή, 7/4/2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

Το επώνυμο Αρμένης διατηρήθηκε σαν δεύτερο επώνυμο των γόνων γηγενών Κερκυραίων που παντρεύονταν κόρες αρμενικής καταγωγής (π.χ. Ιωάννης και Πέτρος Βραΐλας – Αρμένης, Ελένη Μοντσεβίγου - Αρμένη).

¹⁴⁴ <http://www.armenika.gr/>, 7/ 4/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹⁴⁵ ΓΕΡΑΜΙΑΝ ΝΟΥΝΙΑ, ημερομηνία συνέντευξης 5/4/2014. Η κ. Γεραμιάν μας ανέφερε τη συνήθεια οι Αρμένιες γυναίκες που παντρεύονταν άνδρες διαφορετικής καταγωγής να δίνουν το όνομα Αρμένης και έδωσε το παράδειγμα του Βραΐλα-Αρμένη ενημερώνοντας μας για το χώρο στον οποίο υπάρχει το άγαλμα του.

¹⁴⁶ Βλέπετε στο παράρτημα , μέρος 1^ο φωτογραφίες.

¹⁴⁷ Βλέπετε στο παράρτημα , μέρος 1^ο φωτογραφίες.

γεγονότα, οι Αρμένιοι που ζούσαν ήδη στο νησί από το διάστημα της πρώτης περιόδου διευκόλυναν τους κατατρεγμένους από τη περίοδο του 1915-1922 συμπατριώτες τους παρέχοντας υλικά μέσα και ψυχολογική στήριξη. Όπως αναφέρεται στο ημερολόγιο του Τεοτίκ¹⁴⁸ ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συνεισφορά των αδερφών Μαρκοσιάν¹⁴⁹ και του Μπογός Τζαρουκιάν από το Κεμάχ που είχαν φτάσει στο νησί 16 χρόνια πριν. Ενώ αξιομνημόνευτος για την ανθρωπιά που επέδειξε είναι και ο Δήμαρχος Ν. Φαρμάκης.

Όπως μου ανέφερε ο πρόεδρος της Εθνικής Επιτροπής Αρμενίων, κ.Αγκόπ Αβακιάν σε επικοινωνία που είχαμε μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας « η γιαγιά μου Τακούη το γένος Παπαζιάν είχε φτάσει το 1922 από τη Σμύρνη στην Κέρκυρα, μαζί με την αδελφή της Φιλόρ και τη μητέρα τους Περούζ. Σήμερα η ξαδέρφη του πατέρα μου Περούζ μένει ακόμα στην Κέρκυρα¹⁵⁰.» Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι στη Κέρκυρα έζησαν Αρμένιοι με τα επώνυμα Παπαζιάν, Μαρκοσιάν, Τζαρουκιάν και Γεραμιάν¹⁵¹.

Κατά τη δεύτερη περίοδο, δηλαδή, το διάστημα μετά την Μικρασιατική Καταστροφή έφτασαν στην Κέρκυρα περίπου 22.000 πρόσφυγες από τον Πόντο και την Μικρά Ασία το Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1922. Ανάμεσα τους και περίπου 3.000 Αρμένιοι, όπου εκδιώχθηκαν κυρίως από τις πόλεις Ακσέρ, Κόνια και Καισάρεια. Από αυτούς τους 22.000 πρόσφυγες, οι 5.000 έφυγαν για την περιοχή της Θεσσαλίας ανάμεσα τους και περίπου 400 Αρμένιοι¹⁵².

¹⁴⁸ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης). Σ' αυτή την απομακρυσμένη γωνιά της Κέρκυρας ζούσαν εδώ και 5 αιώνες Αρμένιοι και ήμασταν οι πρώτοι που επισκεφθήκαμε τον αφομοιωμένο σήμερα, αρμενικό πληθυσμό. Με αμοιβαία συγκίνηση κοιταχτήκαμε στα μάτια. Όλοι, στα πλαίσια των μακρινών πατριωτικών και εθνικών τους καταβολών, κατέκτησαν μια θέση στην καρδιά μας. Μια ομάδα γυναικών, όρθιες αφού μας άκουσαν με μεγάλη συγκίνηση και προσοχή να τραγουδάμε τον εθνικό μας ύμνο, μας φιλοξένησαν στρώνοντας τραπέζι με καρπούς των αμπελιών τους και εδέσματα των νοικοκυριών τους. Τα πατριωτικά αισθήματα ήταν διάχυτα, όλοι οι κάτοικοι με υπερηφάνεια ομολογούσαν την αρμενική τους καταγωγή. Το μόνο λυπηρό ήταν, που με την πάροδο του χρόνου είχαν χάσει τη μητρική τους γλώσσα.

¹⁴⁹ Όπως επιβεβαιώθηκε από τις μαρτυρίες ο κ. Μαρκοσιάν, η οικογένεια του οποίου, διατηρεί μέχρι σήμερα καφεκοπτείο στο νησί, βοήθησε ιδιαίτερα τους Αρμένιους πρόσφυγες.

¹⁵⁰ ΑΓΚΟΠ ΑΒΑΚΙΑΝ, ημερομηνία συνέντευξης 13/3/2014.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.2

Η θρησκευτική οργάνωση των προσφύγων, η εκκλησία

Για τους Αρμένιους ο θεσμός της Εκκλησίας αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ιστορική πορεία του λαού τους.

Κάνοντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή, όπως προσημειώθηκε, ο εκχριστιανισμός των Αρμενίων και η ίδρυση ανάγεται στους Αποστόλους Θαδδαίο ή Λεβαίο και Βαρθολομαίο ή Ναθαναήλ. Ιστορικά όμως η ίδρυση της αρμένικης Εκκλησίας πραγματοποιήθηκε από τον Γρηγόριο Φωτιστή, ο οποίος οργάνωσε σε Εκκλησία τους πρώτους Χριστιανούς της εποχής. Στη μικρή ηλικία των δύο ετών έπειτα από συνωμοσία, ο Γρηγόριος μένει ορφανός, καθώς οι εχθροί του πατέρα του σκότωσαν όλη του την οικογένεια. Στη συνέχεια, βρίσκουμε τον Γρηγόριο στην Καισάρεια της Παλαιστίνης. Κατά αυτή την περίοδο της ζωής του έλαβε ελληνοπρεπή παιδεία και βαπτίστηκε Χριστιανός. Χειροτονήθηκε Επίσκοπος από τον Καισαρείας Λεόντιο από το 257 μΧ, ενώ με την εγκατάσταση του στην πόλη Ασισάτ θεμελιώθηκε η αρμένικη Εκκλησία. Θεωρείται Άγιος και η μνήμη του τιμάται στις 30 Σεπτεμβρίου. Το 431 μ. Χ. πραγματοποιήθηκε η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος κατά την οποία καταδικάστηκαν οι αντιλήψεις του Νεστορίου. Μετά την καταδίκη του Νεστορίου, πλήθος οπαδών του, λόγω των καταδιώξεων κατέφυγε στην Αρμενία και την Περσία, γεγονός που επηρέασε τις δογματικές θεωρίες της περιοχής.

Με την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας καταδικάστηκε η αίρεση των Μονοφυσιτών το 451 μ. Χ. Κατά την άποψη των Αρμενίων, η συγκεκριμένη Σύνοδος πήρε αποφάσεις που ήταν αντίθετες προς τις αποφάσεις της προηγούμενης και αρνήθηκαν να τις υιοθετήσουν. Με δύο συνόδους που πραγματοποίησαν απέρριψαν αυτές τις αποφάσεις και φάνηκε να συγκλίνουν προς τις αντιλήψεις του Μονοφυσιτισμού. Έτσι η αρμένικη εκκλησία ανεγνώρισε τις θέσεις των τριών πρώτων Οικουμενικών Συνόδων. Για αυτό τον λόγο η Εκκλησία της Αρμενίας χαρακτηριζόταν ως «μονοφυσιτική», ή «προχαλκηδόνια» ή «αντιχαλκηδονιακή». Όμως, η Αρμένικη Εκκλησία παρότι θεωρείται από τους υπόλοιπους Ορθοδόξους ως «μη χαλκηδόνια» εκκλησία, η ίδια δεν έχει αποδεχτεί τον μονοφυσιτισμό.

Οι Αρμένιοι που ζούσαν στον ελλαδικό χώρο, ήδη από τον 16^ο αιώνα είχαν ιδρύσει εκκλησίες που υπάγονταν στην Αποστολική Εκκλησία της Αρμενίας. Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, οι Αρμένιοι άρχισαν να ιδρύουν, στις

περιοχές όπου εγκατασταθήκαν, Αρμένικες Εκκλησίες.. Παρακάτω αναφέρονται οι Αρμένικες εκκλησίες της Ελλάδος:

- Αγίου Γρηγορίου του Φωτιστή, 1933, Αθήνα
- Αγίων Πάντων, 1921, Κοκκινιά
- Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, 1922, Νέος Κόσμος
- Παναγίας, 1917, Περιστερί
- Παρρεκλήσιο στη Θεσσαλονίκη, 1884
- Παναγίας και νεκροταφείο, 1903, Θεσσαλονίκη
- Του Σταυρού, 1932, Καβάλα
- Παναγίας, 1927, Ξάνθη
- Αγίου Γρηγορίου του Φωτιστή, 1834, Κομοτηνή
- Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, 1886, Αλεξανδρούπολη
- Αγίου Γεωργίου, 1828, Διδυμότειχο
- Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, 1636, Ηράκλειο

Εκκλησίες καθολικών Ελληνοαρμενίων

- Αγίας Τερέζας, 1925, Κοκκινιά
- Αγίου Γρηγορίου του Φωτιστή, 1927, Νέος Κόσμος

Όπως ο κάθε λαός έχει την ανάγκη τέλεσης των θρησκευτικών του τελετουργιών, το ίδιο ισχύει και για τους Αρμένιους πρόσφυγες στην Κέρκυρα. Λίγο καιρό, ήδη, μετά την έλευση τους στην Κέρκυρα άρχισαν να οργανώνουν τις πρώτες θρησκευτικές και μη τελετές και εκδηλώσεις.

Στις 11 Απριλίου 1924¹⁵³ πραγματοποιήθηκε εκδήλωση μνήμης για τη Γενοκτονία το 1915 στην εκκλησία των Αγίων Ταξιαρχών όπου παρευρέθη πλήθος κόσμου, τοπικοί φορείς και εκπρόσωποι ξένων κρατών. Στην εκδήλωση αυτή δημιουργήθηκε συμβολικός τάφος των θυμάτων της Γενοκτονίας με στεφάνια και μεγάλα κεριά, ενώ συμμετείχε και η φιλαρμονική της Κέρκυρας και η χορωδία των ορφανοτροφείων.

Αρχικά, οι Αρμένιοι πρόσφυγες τελούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα σε ελληνικές εκκλησίες, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις κατά τις κηδείες προσφύγων δεν πραγματοποιείτο θρησκευτική τελετή. Για τους λόγους αυτούς, ο Μητροπολίτης Κέρκυρας, Παξών και Διαποντίων Νήσων Αθηναγόρας, ο μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης, διέθεσε στους Αρμένιους την εκκλησία της

¹⁵³<http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

Υπαπαντής.¹⁵⁴ Τότε κατά την ημέρα της Αναστάσεως τελέστηκε Θεία λειτουργία για πρώτη φορά στην αρμένικη γλώσσα από τον ιερέα Καρεκίν Χατσαντουριάν. Το συγκεκριμένο ιερέα διαδέχθηκε ένας άλλος αξιόλογος ιερέας, ο Γιεγισέ Ντρεζιάν ο οποίος βοήθησε στη λύση διαφόρων προβλημάτων των Αρμενίων προσφύγων.

Στο χωριό Ποταμός Κέρκυρας υπάρχει αρμένικο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου, το οποίο με βάση τη δημοσίευση του περιοδικού Αρμενικά άνηκε σε ιδιώτες με το όνομα Αρμένης. Ωστόσο, κατά την έρευνα μας και όπως πληροφορηθήκαμε από ανθρώπους του εκκλησιαστικού κύκλου η εκκλησία αυτή δεν λειτουργεί ή ίσως επειδή ανήκει σε ιδιώτες δεν είναι γνωστή. Δυστυχώς, δεν μπορούσαμε να βρούμε αρκετά στοιχεία γι αυτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.3

Η επαγγελματική δραστηριότητα

Ένα κύριο χαρακτηριστικό των πληθυσμών που κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας αποτελεί η ενασχόληση τους, με τους τομείς, κυρίως, του εμπορίου και της βιομηχανίας. Προς αυτή τη κατεύθυνση στράφηκε και η επαγγελματική τους δραστηριότητα ως πρόσφυγες πλέον στην Ελλάδα. Το πρώτο διάστημα οι Αρμένιοι πρόσφυγες ήταν διατεθειμένοι να απασχοληθούν σε κάθε είδους βαριές εργασίες, όμως αντιμετώπισαν την αδιαφορία και την άρνηση των ντόπιων για οποιαδήποτε εργασία.

Η αστική μορφή αποκατάστασης περιλάμβανε την παροχή στέγης και εργασίας. Η εγκατάσταση σε προσωρινούς χώρους και αργότερα σε μόνιμες κατοικίες παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισε τελικά μπόρεσε να καλύψει τις ανάγκες σε ικανοποιητικό βαθμό. Δεν ακολούθησε, όμως, την ίδια πορεία η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων που θεωρήθηκε ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα. Είναι συνηθισμένο σε κάθε κοινωνία που δεν παρέχει όλους τους απαραίτητους πόρους στα μέλη της να δημιουργούνται αντιπαραθέσεις που έχουν αντίκτυπο στην αποδοχή των νέων ομάδων που προσπαθούν να ενταχθούν στο σύνολο της. Έτσι, λοιπόν, παρατηρήθηκε σε όλα τα μέρη της Ελλάδας που κατέφυγαν πρόσφυγες να δημιουργηθούν εντάσεις και ένα είδος

¹⁵⁴ NOYNIA ΓΕΡΑΜΙΑΝ, ημερομηνία συνεντεύξεως 4/5/2014.

ανταγωνιστικού χαρακτήρα που εκφράστηκε κυρίως στο τομέα της επαγγελματικής απασχόλησης ανάμεσα στους γηγενείς και τη νέα κοινωνική ομάδα. Η αντιπαράθεση τους εκδηλώθηκε έντονα σε ιδεολογικό πολιτικό και οικονομικοκοινωνικό επίπεδο.¹⁵⁵

Σε πολιτικό επίπεδο εμφανίστηκε ως διαμάχη ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Ο προσφυγικός κόσμος εντάχθηκε με το μέρος των βενιζελικών,¹⁵⁶ γεγονός που εξαρτιόταν άμεσα από το σύνολο των αναγκών που είχαν δημιουργήσει οι εξελίξεις του 1922. Οι εντάσεις που προέκυψαν ήταν αποτέλεσμα της σύγκρουσης συμφερόντων σε οικονομικό επίπεδο των δύο διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, προσφύγων και γηγενών. Οι συγκρούσεις οξύνθηκαν με την αποκατάσταση. Στην αγροτική μορφή ως αποτέλεσμα της προσπάθειας για αναδάσμο της γης, ενώ στην αστική κατά τις επιτάξεις των χώρων στέγασης και στο επίπεδο του εργασιακού ανταγωνισμού. Στην ύπαιθρο δημιουργήθηκαν έντονες αντιπαραθέσεις, διότι πέρα από τα μουσουλμανικά κτήματα, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε απαλλοτριώσεις ιδιοκτησιών των γηγενών με προβλεπόμενη αποζημίωση, η καταβολή της οποίας καθυστέρησε να αποδοθεί. Συγκεκριμένα, παρουσιάστηκε κρίση στον κτηνοτροφικό τομέα καθώς στον αναδάσμο εντάχθηκε μεγάλος αριθμός βοσκοτόπων στις περιοχές της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης.¹⁵⁷ Το ίδιο συνέβη και στην αστική αποκατάσταση. Αντιδράσεις σημειώθηκαν όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω για τη στέγαση σε δημόσιους χώρους, όπως σχολεία και το Δημοτικό θέατρο Κέρκυρας.

Στην πραγματικότητα όμως η εξεύρεση εργασίας για τους πρόσφυγες είναι αυτή που είχε το μεγαλύτερο αντίκτυπο στο κερκυραϊκό κόσμο. Το νησί στηρίζονταν από μια μικρή οικονομία, όπου η εισροή μεγάλου αριθμού προσφύγων Ελλήνων και Αρμενίων, σε σχέση με το πληθυσμό της ήταν αδύνατο να ανταπεξέλθει και να αποφύγει ένα τεράστιο χάσμα στα συμφέροντα των δύο ομάδων. Ο προσφυγικός κόσμος σε αρκετές περιπτώσεις αντιμετώπιστηκε με αδιαφορία από το γηγενή πληθυσμό, που έφτασε μέχρι τα όρια της άρνησης προς εργασία.

Το πρώτο διάστημα, οι πρόσφυγες αποδέχονταν οποιαδήποτε εργασία τους δόθηκε από τη τοπική κοινωνία, κυρίως απασχολήθηκαν στα μεγάλα εργοστάσια

¹⁵⁵ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 162.

¹⁵⁶ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 162.

¹⁵⁷ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 163.

που λειτουργούσαν στο νησί. Οι Αρμένιοι αποκαταστάθηκαν σε ήδη υπάρχουσες βιομηχανίες και βιοτεχνίες της περιοχής με αποτέλεσμα να προκύψουν νέες εργασιακές συνθήκες.¹⁵⁸ Ήδη, από το 1925 ο πρόεδρος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου πρότεινε να μην εφαρμοστεί το οκτάωρο στις βιομηχανίες και βιοτεχνίες, καθώς ήταν αδύνατος ο εκσυγχρονισμός των παραγωγικών μέσων μετά από τη Μικρασιατική Καταστροφή, κάτι που θα είχε αντίκτυπο στη μείωση της παραγωγής. Οι συνθήκες ήταν τόσο άσχημες ώστε το 1926 το Επιμελητήριο δεν δίστασε να ζητήσει από την Αστυνομική Διεύθυνση Κέρκυρας να μειώσει τους ελέγχους στους εργασιακούς χώρους, δείχνοντας κατανόηση σε ελαστικότερες μορφές εργασίας κάτι το οποίο έφτανε στα όρια της παραβίασης του νόμου.¹⁵⁹ Οι πρόσφυγες, εντούτοις, ξεκίνησαν να οργώνονται και να δημιουργούν τις δικές τους επιχειρήσεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι λειτουργούσαν δύο καφεκοπτεία στη πόλη της Κέρκυρας του Μαρκοσιάν και του Τζαρουγιάν. Υπό αυτές τις περιστάσεις είχε δημιουργηθεί ένα οικονομικό περιβάλλον που έθθετε τον εργαζόμενο σε μια δυσμενή κατάσταση που καταπατούνταν τα βασικά του εργασιακά του δικαιώματα (ελαστικό ωράριο, μειωμένα μεροκάματα, εργασία ανηλίκων) και, επιπλέον, είχε προκύψει ένας έντονος ανταγωνισμός ανάμεσα στο προσφυγικό και κερκυραϊκό πληθυσμό.

Στην πλατεία του 10^{ου} Πεζικού Συντάγματος στο παλαιό λιμάνι¹⁶⁰ οι πρόσφυγες δημιούργησαν τις δικές τους επιχειρήσεις, γειμίζοντας με παραπήγματα ολόκληρη τη περιοχή στο μέρος της προκουμαίας, δίπλα από την οποία βρίσκονταν ήδη η αγορά «Μαρκάς». Οι ντόπιοι επιχειρηματίες δεν δίστασαν να προχωρήσουν στη συνεδρίαση που πραγματοποιήθηκε στις 9 Ιουλίου του 1926 προκειμένου να ζητήσουν άρση των παραπηγμάτων που είχαν δημιουργηθεί στη περιοχή του παλαιού λιμανιού. Οι συζητήσεις και οι διαμάχες για την ανεύρεση λύσης και μετακίνησης των μικροπωλητών διήρκησε αρκετά χρόνια μέχρι το 1930, όπου τελικά αποφασίστηκε η άρση των παραπηγμάτων από το παλαιό λιμάνι.¹⁶¹

Παρά τις αντιπαραθέσεις και το δυσμενές κλίμα που είχε επηρεάσει τις σχέσεις με τους γηγενείς, πρόσφυγες προσλαμβάνονταν στην ανώνυμο εταιρεία γραφικών τεχνών Ασπιώτη – Έλκα που δραστηριοποιούταν τη συγκεκριμένη περίοδο στο νησί. Αρκετοί ήταν εκείνοι που ίδρυσαν αργότερα τα δικά τους καταστήματα και

¹⁵⁸ Βλέπετε στο παράρτημα , μέρος 1^ο φωτογραφίες, από τα εργοστάσια τη εποχής .

¹⁵⁹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*,σελ. 178.

¹⁶⁰ Βλέπετε στο παράρτημα , μέρος 1^ο φωτογραφίες , το παλαιό λιμάνι Κέρκυρας.

¹⁶¹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 179-183..

άρχισαν σιγά-σιγά να καταλαμβάνουν θέσεις ως μέλη του Εμπορικού, Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου.¹⁶²

Οι Αρμένιοι πρόσφυγες αν και ακολούθησαν τη πορεία των Ελλήνων προσφύγων που έφτασαν στο νησί από τη Μικρά Ασία, δέχτηκαν ιδιαίτερη βοήθεια από τους συμπατριώτες τους που ήταν ήδη εγκατεστημένοι. Οι αδερφοί Μαρκοσιαν και Μπογός Τζαρουκιάν από το Κεμάχ παρείχαν ιδιαίτερη φροντίδα στους καταδιωγμένους.¹⁶³

Οι πρόσφυγες που έφτασαν απασχολήθηκαν σε εργοστάσια. Ειδικότερα, δημιουργήθηκε ένα εργοστάσιο ταπητουργίας λίγο έξω από τη πόλη της Κέρκυρας, στο προάστιο του Μανδουκίου. Όπως αναφέρεται στο ημερολόγιο του Τεοτί η εν λόγω βιομηχανία ιδρύθηκε από τον Τζ. Γκρέιβς πρόξενο της αγγλικής πρεσβείας στην Κέρκυρα και τον Μάρκο Κεσισιάν φαρμακοποιό από το αμερικάνικο πανεπιστήμιο της Βηρυττού που δραστηριοποιούνταν στο νησί. Διευθυντής του εργοστασίου αποτέλεσε ο Μ.Φρέντυ και στο μέρος αυτό απασχολήθηκαν 300 Αρμένιες με αμοιβή που αντιστοιχούσε σε 7-8 δρχ ανά ημέρα. Τα προϊόντα που παρήγαγε η επιχείρηση ήταν ανατολίτικα χαλιά με μοναδικά σχέδια από την αρμένικη μικρογραφία που είχε επιμεληθεί ο ζωγράφος Αρμενάκ Τερ Αγκοπιάν και τα οποία εξάγονταν στην Αμερική και το Καναδά.¹⁶⁴

Επίσης, όπως διαπιστώθηκε αρκετοί ήταν οι πρόσφυγες που δραστηριοποιήθηκαν ως επιπλοποιοί μικροπωλητές ενώ κάποιοι εργάστηκαν ως αγρότες σε ελαιοκτήματα ντόπιων παραγωγών. Ο Αρμένιος Γκριγκόρ Γεραμιάν εργάστηκε σαν επιπλοποιός στην Πόρτα Ρεμόντα.

Όπως μας ανέφεραν οι ντόπιοι κάτοικοι του νησιού κ. Παργινός Κωνσταντίνος¹⁶⁵ και κ. Κουτσούρης Σπυρίδων¹⁶⁶ κατά τη περίοδο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν συναντήσει στα αποκαλούμενα «μπουλούκια», δηλαδή σε ομάδες ανθρώπων που εργαζόνταν στη συλλογή του ελαιοκάρπου, δύο άνδρες αρμενικής καταγωγής. Τα μπουλούκια αποτελούσαν στην Κέρκυρα από το 1930, μια συνηθισμένη μορφή εργασίας, κατά την οποία οι εύποροι οικονομικά Κερκυραίοι που κατείχαν μεγάλες εκτάσεις με ελαιόδεντρα, απασχολούσαν σε αυτές ανθρώπους από άλλες περιοχές του νησιού, παρέχοντας τους στέγη και

¹⁶² ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ 183.

¹⁶³ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹⁶⁴ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹⁶⁵ ΠΑΡΓΙΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 85 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 15/3/2014.

¹⁶⁶ ΚΟΥΤΣΟΥΡΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, 80 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 17/3/2014.

χρήματα. Οι εργασίες διαρκούσαν από τον Οκτώβριο έως τον Ιούνιο, διάστημα το οποίο απαιτούνταν για τη συγκομιδή του καρπού. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των μαρτύρων οι δύο αυτοί άνδρες τους εξιστορούσαν τα βράδια μετά την εργασία τους στα κτήματα ότι είχαν φτάσει στο νησί μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Οι κακουχίες και οι ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες που είχαν βιώσει από τα γεγονότα του 1922 τους είχαν καταρρακώσει ψυχολογικά. Όπως ανέφερε ο κ. Παργινός σε συζητήσεις τους απέφευγαν συνεχώς να μιλούν για τα περιστατικά που είχαν γίνει στη πατρίδα τους και είχαν περιοριστεί μόνο στην αναφορά της καταγωγής τους.

Οι Αρμένιοι πρόσφυγες εργάστηκαν σε βαριές και δύσκολες εργασίες και πολλοί από αυτούς πέθαναν από τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης και τις κακουχίες, όπως συνέβη σε μεγάλο μέρος των προσφύγων που έφτασαν στην Ελλάδα.

4^ο ΜΕΡΟΣ :

ΟΙ ΑΡΜΕΝΙΟΙ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ, ΘΕΣΜΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.1

Η συλλογική τους δράση, η πολιτιστική ανάπτυξη

Με τον ερχομό τους και την εγκατάσταση τους στην Ελλάδα, οι πρόσφυγες διαπίστωσαν αμέσως την ανάγκη να οργανωθούν συλλογικά και να αναπτύξουν μια κοινή δράση προκειμένου αρχικά να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες στα νέα μέρη που είχαν καταφύγει και στη συνέχεια να διατηρήσουν τα πολιτιστικά τους στοιχεία και τις παραδόσεις τους που χρονολογούνταν χιλιάδες έτη πριν.

Σε πρώτη φάση οι ομαδικές δράσεις πήραν την μορφή επιτροπών, καθώς απαιτούσαν πολύ λιγότερο χρόνο δημιουργίας σε σχέση με τους συλλόγους. Αυτές ιδρύθηκαν απευθείας με την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα. Στην Κέρκυρα οι αντιπροσωπείες αποτελούνταν από 2-4 πρόσφυγες και συγκροτούνταν με κύριο έργο τους την οργάνωση των προσφύγων στα μέρη εγκατάστασης ή τη μετακίνηση τους σε άλλες περιοχές. Οι πρόεδροι και τα μέλη ορίζονταν από τους πρόσφυγες που θα εκπροσωπούσαν. Η κύρια δράση αυτών των ομάδων εκφράστηκε με ενέργειες που ζητούσαν τη μετάβαση των μελών τους σε άλλο μέρος εγκατάστασης.

Στο νησί οι οργανώσεις απευθύνονταν στον Νομάρχη με κοινή αίτηση ή αρκετές φορές απευθείας στο Υπουργείο Πρόνοιας.¹⁶⁷ Το κίνητρο μετακίνησης από την Κέρκυρα σε κάποιο άλλο τόπο ήταν κυρίως η δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης. Εξαιτίας αυτού παρατηρήθηκε τον Οκτώβριο του 1923, ποντιακός πληθυσμός υπό των αντιπροσώπων του να ζητά την αναχώρηση του, με προορισμό τη περιοχή της Πρέβεζας με σκοπό την επαγγελματική του αποκατάσταση. Το ίδιο συνέβη και με μια αρμενική επιτροπή προσφύγων της Κέρκυρας, η οποία αιτούταν να μετακινηθούν οι Αρμένιοι γεωργοί προς τη Μακεδονία, όπου θα τους παρεχόταν η δυνατότητα εργασίας.¹⁶⁸ Οι επιτροπές είχαν ως κύριο έργο τους την μετακίνηση

¹⁶⁷ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 202.

¹⁶⁸ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 202.

Ωστόσο, πέρα από τη μετακίνηση για αναζήτηση εργασίας, παρουσιάστηκαν αρκετές περιπτώσεις κατά τις οποίες οι επιτροπές λάμβαναν δράση προκειμένου να τους χορηγηθούν πιστοποιητικά ή να περιθλαφθούν κάποιες ειδικές ομάδες προσφύγων ή για να συνεργαστούν με άλλες οργανώσεις εκτός του νησιού. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις που αναφέρει ο Μουρατίδης : η περίπτωση της

των προσφύγων από τη Κέρκυρα. Αυτές που συγκροτήθηκαν στην Κέρκυρα ήταν από άτομα των περιοχών των Δαρδανελίων, της Σελεύκειας, της Μαδύτου, του Πόντου, του Ικονίου και της Σίλλης, των Περμάτων και της Αρμενίας.¹⁶⁹ Οι επιτροπές αποτέλεσαν έναν θεσμό με περιορισμένη χρονική διάρκεια και αντικείμενο. Από τη στιγμή που διεκπεραιώνονταν η μετάβαση στα διάφορα μέρη είχε επιτευχθεί και ο ρόλος των αντιπροσωπειών χωρίς να συντρέχει κάποιος άλλος λόγος ύπαρξης.

Σε αντίθεση με τις επιτροπές ή αντιπροσωπείες, ο θεσμός του συλλόγου παρουσίαζε έναν πιο ουσιώδη χαρακτήρα που θα επιβίωνε αργότερα με το πέρασμα των χρόνων. Στην Κέρκυρα δημιουργήθηκαν τρεις προσφυγικοί σύλλογοι και ένας ως παράρτημα του συλλόγου που είχε έδρα στην Αθήνα:

α) ο σύλλογος προσφύγων Μικράς Ασίας και Θράκης « Η ΠΡΟΝΟΙΑ»

β) ο σύλλογος παμπροσφυγικής ένωσης Κέρκυρας «Η ΟΜΟΝΟΙΑ»

γ) ο αθλητικός ποδοσφαιρικός σύλλογος «ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ»

δ) το παράρτημα Κέρκυρας της «ΓΕΝΙΚΗΣ ΑΡΜΕΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΑΓΑΘΟΕΡΓΙΑΣ»¹⁷⁰

Οι Αρμένιοι πρόσφυγες μπορούσαν να γίνουν μέλη μαζί με τους Έλληνες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας στο σύλλογο η Πρόνοια και στο παράρτημα της Γενικής Αρμενικής Ένωσης Αγαθοεργίας, που λειτουργούσε στο νησί για τους κατεξοχήν πρόσφυγες με αρμενική καταγωγή.¹⁷¹

Η Πρόνοια αποτελούσε έναν από τους πρώτους πανελλαδικά συλλόγους που ιδρύθηκαν. Θεωρείται ο σημαντικότερος που έλαβε δράση στο νησί εξαιτίας του μεγάλου αριθμού μελών που είχε και των έργων που ανέλαβε. Σύμφωνα με το καταστατικό η ημερομηνία ίδρυσης του ορίζεται η 16^η Ιανουαρίου του 1923.¹⁷² Σκοπός του συλλόγου ήταν η εξασφάλιση περίθαλψης και στέγασης, η επαγγελματική αποκατάσταση, η ηθική βοήθεια στην δημιουργία μικροβιομηχανιών και στην άσκηση κάθε εργασίας.¹⁷³

επιτροπής Δαρδανελίων που έκδωσε το πρώτο πιστοποιητικό για εγγραφή στο Δήμο Κερκυραίων, της επιτροπής Μαδυτίων προσφύγων Κέρκυρας την οποία αποδέχτηκε ο σύλλογος Μαδυτίων Ελλησποντού της Νέας Υόρκης για την προσφορά βοήθειας. Τρίτη, η περίπτωση της επιτροπής Ικονίου και Σίλλης για συνεργασία με την Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή Αλυτρώτων στην Αθήνα.

¹⁶⁹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 123.

¹⁷⁰ Βλέπετε στο παράρτημα, μέρος 3^ο, αρχεία από την Ένωση Αγαθοεργίας.

¹⁷¹ Όπως αναφέρθηκε κατά τις προφορικές συνεντεύξεις, ο σύλλογος Πρόνοιας και Αγαθοεργίας προσέφερε ιδιαίτερη βοήθεια και ψυχολογική στήριξη στους Αρμένιους πρόσφυγες.

¹⁷² ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 204.

¹⁷³ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 204.

Είναι σαφές ότι ο σκοπός της δημιουργίας του συλλόγου της Πρόνοιας συμβάδιζε με τις ανάγκες της εγκατάστασης και του βιοπορισμού των προσφύγων στο νέο μέρος που θα διέμεναν. Αργότερα προστέθηκε στο σύλλογο η ανάδειξη και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και συνείδησης των προσφύγων.

Αρχικά, στο άρθρο 4 του χειρόγραφου καταστατικού ήταν απολύτως ξεκάθαρο ότι μέλη του επιτρέπονταν να γίνουν όλοι οι διαμένοντες και ομογενείς πρόσφυγες που βρίσκονταν στην Κέρκυρα. Αργότερα, όμως, και με βάση το οριστικό καταστατικό δόθηκε η δυνατότητα σε άπαντες τους πρόσφυγες να συμμετέχουν στο σύλλογο και, έτσι, εντάχθηκαν σε αυτόν οι προερχόμενοι από τον Πόντο και την Αρμενία¹⁷⁴. Επίσης, όπως παρατηρεί ο Μουρατίδης στο καταστατικό δινόταν η δυνατότητα να απονεμηθεί ο τίτλος των επίτιμων μελών σε κάτοικους της Κέρκυρας.¹⁷⁵ Αυτό αποτέλεσε ένα σημαντικό στοιχείο που διατηρούσε ζωντανές τις σχέσεις του προσφυγικού πληθυσμού με άτομα της κερκυραϊκής κοινωνίας. Επιπλέον, στο επόμενο άρθρο του καταστατικού προβλεπόταν για τη συμμετοχή στο σύλλογο η καταβολή του ποσού 10 δραχμών για την εγγραφή και η μηνιαία καταβολή των 5 δραχμών, χωρίς όμως να αποτελεί αναγκαστικό όρο που η μη καταβολή του να επιφέρει κάποιες κυρώσεις. Η προϋπόθεση του συγκεκριμένου άρθρου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως προαιρετικός με κυρίως βοηθητικό σκοπό, αφού η συμμετοχή των προσφύγων ήταν ο απώτερος σκοπός του συλλόγου.

Η σημαντική δράση του συλλόγου αποδείχτηκε από τις επεμβάσεις της στις αρμόδιες διοικητικές αρχές της Κέρκυρας καθώς και από τη βοήθεια που παρείχε στην εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων. Τον Απρίλιο του 1923

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του καταστατικού ορίζονταν ότι σκοπός του συλλόγου ήταν « η αντίληψις των εν γένει αναγκών των προσφύγων , η πρόνοια περί της κατά το δυνατόν χρησιμώτερως περιθάλψεως και στεγάσεως αυτών , η εξεύρεσις εργασίας εις πρόσφυγας αμφοτέρων των φύλων . Η ηθική υποστήριξις των δυνάμεων εκ των προσφύγων προς ίδρυσιν μικροβιομηχανιών (π.χ ταπητουργίας , πλεκτικής , κεντημάτων) και ελεύθεραν εξάσκησιν παντός επαγγέλματος , κατά τα προσόνταν και την πείραν ενός εκάστου , ίνα , ούτως απαλλαγή το Κράτος της περιθάλψεως όσο το δυνατόν περισσότερων προσφύγων».

¹⁷⁴ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., ό.π., σελ. 207.

Στην τελευταία πρόταση του άρθρου 4 του καταστατικού του συλλόγου Πρόνοιας τονίζεται η δυνατότητα που έχουν να γίνουν μέλη άπαντες πρόσφυγες και οι Αρμένιοι. Η δυνατότητα εγγραφής στο σύλλογο και αλλογενών προσφύγων είναι κάτι που δεν προέβλεπε το χειρόγραφο σχέδιο του καταστατικού αφού σύμφωνα με το άρθρο 4, δικαίωμα εγγραφής είχαν «πάντες οι, μετά το 1922, καταφυγόντες εις Ελλάδα ομογενείς και διαμένοντες εν Κέρκυρα», αποκλείοντας έτσι τους αλλογενείς, ουσιαστικά δηλαδή τους Αρμένιους πρόσφυγες.

¹⁷⁵ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., ό.π., σελ. 207.

Στο άρθρο 4 δινόταν η δυνατότητα σε μέλη της κερκυραϊκής κοινωνίας να ανακηρυχθούν επίτιμα μέλη από το Διοικητικό συμβούλιο, τα οποία να μην ήταν πρόσφυγες και που κατείχαν εξέχουσα κοινωνική θέση « εκ συμπαθείας προς τους πρόσφυγας και εργαζόμενοι υπέρ αυτών» .

καταγράφεται αναφορά του συλλόγου κατά τον Νομάρχη της Κέρκυρας, που εστάλη στο Υπουργείο Υγιεινής, με παράπονα για τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων, διεκδικώντας καλύτερη μέριμνα από τους αρμόδιους.¹⁷⁶ Ακόμα, ο σύλλογος δραστηριοποιήθηκε προκειμένου να χορηγηθούν επιδόματα στους πρόσφυγες.¹⁷⁷ Ενέργησε σε συνεργασία με άλλες οργανώσεις, όπως του Αμερικάνικου Ερυθρού Σταυρού, να διανεμηθούν τρόφιμα και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη στο προσφυγικό πληθυσμό.¹⁷⁸

Η βοήθεια που παρείχε ο σύλλογος προσφύγων Μικράς Ασίας και Θράκης « Η ΠΡΟΝΟΙΑ» στους Αρμένιους πρόσφυγες ήταν ιδιαίτερη σημαντική και δεν προέβη σε καμία διάκριση ανάμεσα σε αυτούς και τους Έλληνες πρόσφυγες που έφτασαν στο νησί. Τα μέλη του συλλόγου είχαν διαπιστώσει τη δυσμενή θέση των ανθρώπων αυτών που ήταν ανάλογη και κοινή με τους Έλληνες εκδιωγμένους και από τις αρχές τις άφιξης, τους αντιμετώπισαν με ιδιαίτερη ευαισθησία.¹⁷⁹ Ο σύλλογος προσέφερε στους Αρμένιους στο τομέα της άμεσης περίθαλψης όλες τις παροχές και τα μέσα που απέδιδε στους ομογενείς πρόσφυγες, οι οποίοι εγγράφονταν σε αυτόν αμέσως με την άφιξη τους στη Κέρκυρα.¹⁸⁰

Ωστόσο, στον τομέα της στέγασης ο σύλλογος αδυνατούσε να παρέχει μόνιμη κατοικία στους Αρμένιους πρόσφυγες σε αντίθεση με τους Έλληνες. Ιδρύθηκε, λοιπόν, το 1936¹⁸¹ στο νησί παράρτημα¹⁸² της Γενικής Αρμενικής Ένωσης Αγαθοεργίας¹⁸³, προκειμένου να διεκδικήσει για τους Αρμένιους πρόσφυγες όσα δεν μπορούσε ο σύλλογος των Μικρασιατών. Το παράρτημα

¹⁷⁶ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 210.

Ο σύλλογος έχει ενεργητική συμμετοχή στη διανομή των επιδομάτων στους πρόσφυγες. Τηρεί μητρώο περιθαλψιούχων, στο οποίο καταχωρούνται τα επιδόματα που χορηγούνται στους πρόσφυγες, μέλη ή μη του συλλόγου, σύμφωνα με τις ονομαστικές καταστάσεις που του δίνονται από τη Νομαρχία. Ο ρόλος του όμως δεν εξαντλείται στην τήρηση κάποιων τυπικών διαδικασιών. Έτσι, όταν τον Αύγουστο του 1923, κατά το σύλλογο, καταφτάνουν στην Κέρκυρα καθημερινά πρόσφυγες από τη Συρία και το λιμάνι της Μερσίνης, διαβλέποντας το πρόβλημα που δημιουργείται σχετικά με τις άμεσες ανάγκες τους, ζητά από το Νομαρχία να καταρτίσει για αυτούς μητρώα, ώστε να τους χορηγηθεί το σχετικό επίδομα. Τα επιδόματα, συνήθως δε δίνονται σε καθορισμένο χρόνο και ο σύλλογος, γενόμενος δέκτης διαμαρτυριών προσφύγων, απευθύνεται στη Νομαρχία ασκώντας πιέσεις για την καταβολή τους.

¹⁷⁸ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 210-226.

¹⁷⁹ Σύμφωνα με τις αναφορές των μαρτύρων, που συνεχώς τόνιζαν την σημασία των ενώσεων Πρόνοιας και Αγαθοεργίας.

¹⁸⁰ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 227.

¹⁸¹ ΑΡΧΕΙΑ ΝΟΜΑΡΧΙΑΣ, Γενικά Αρχεία Κράτους –Κέρκυρα, *Εγγραφα σχετικά με διάφορα σωματεία –Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας*, Φάκελος 299, όπως εμφανίζεται από τη σφραγίδα του συλλόγου στα έγγραφα.

¹⁸² Κατά τη διάρκεια προφορικής συνέντευξης σημειώθηκε ότι: «ο σύλλογος ήταν δημιούργημα της ανάγκης των αρμενίων προσφύγων για να διατηρεί το δεσμό τους ανάμεσα στους συμπατριώτες»

¹⁸³ Βλέπετε στο παράρτημα μέρος 3^ο από το αρχειακό υλικό που συλλέχθηκε στα ΓΑΚ Κέρκυρας.

συγκροτούταν από τον πρόεδρο, το γραμματέα, τον ταμία και δύο σύμβουλους¹⁸⁴. Μέλη του αποτελούσαν όλοι οι Αρμένιοι που βρίσκονταν μέχρι τότε στο νησί. Το 1939 με 1940 καταγράφεται ο αριθμός των μελών που αντιστοιχεί σε τριάντα τέσσερα μέλη.

Ο σύλλογος παρείχε βοήθεια στις ευπαθέστερες ομάδες που είχαν άμεση ανάγκη δηλαδή κυρίως στους ηλικιωμένους, στους ασθενείς και στα ορφανά. Το παράρτημα που λειτουργούσε στην Κέρκυρα συνεργαζόταν με το κεντρικό που είχε έδρα στην Αθήνα, αλλά και με την Ένωση των Παρισίων η οποία παρείχε μέσω της ένωσης της Αθήνας μηνιαία συνδρομή. Στα πλαίσια του παραρτήματος δημιουργήθηκε λέσχη από το 1939 η οποία ίδρυσε σχολείο και βιβλιοθήκη. Το σχολείο λειτούργησε από την πρώτη Ιουνίου του 1939, στο οποίο υπάγονταν έντεκα μαθητές. Για την πραγματοποίηση των μαθημάτων ορίστηκε μια αρμένισσα δασκάλα και ενοικιάστηκε οίκημα για να χρησιμοποιηθεί ως αίθουσα διδασκαλίας. Τα έξοδα τα ανέλαβε το παράρτημα της ένωσης Αγαθοεργίας.¹⁸⁵ Στο αρχαικό υλικό που συλλέχθηκε στις 8 Ιουνίου 1948¹⁸⁶ το παράρτημα του συλλόγου που λειτουργούσε στο νησί απέστειλε προς τη Νομαρχία Κέρκυρας έγγραφο που περιλάμβανε όλα τους απολογισμούς και τους προϋπολογισμούς των ετών 1946-47¹⁸⁷. Επομένως δρούσε και στήριζε τους Αρμένιους πρόσφυγες που βρίσκονταν στο νησί της Κέρκυρας έως το 1948.

Επίσης, από το Φεβρουάριο του 1923 ιδρύθηκε η Αρμενική Κοινοτική Επιτροπή¹⁸⁸ από τους Δρ. Νερσές Σανταλτζιάν, Αντρανίκ Κεοσελτζιάν και Αρντασές Ατταριάν. Η επιτροπή είχε στόχο να βοηθήσει τους πρόσφυγες στην εγκατάστασή τους και να οργανώσει τη διανομή των αγαθών που αποστέλλονταν από το κέντρο. Στη συνέχεια, η επιτροπή πήρε τη μορφή κοινοτικού συμβουλίου με πρόεδρο τον Γκαρνίκ Μομτζιάν, ταμία τον Μπογός Τζαρουκιάν και γραμματέα τον Κεβόρκ Γκαρβαρέντς.

Σημαντικό στοιχείο της συλλογικής δράσης των προσφύγων αποτέλεσε η λειτουργία του διδακτηρίου¹⁸⁹ Αραράτ¹⁹⁰ ιδρυτής του οποίου ήταν ο Γκιουρέν

¹⁸⁴ ΑΡΧΕΙΑ ΝΟΜΑΡΧΙΑΣ, ο.π., όπως διαπιστώνεται από τα έγγραφα τα οποία υπογράφουν ο πρόεδρος και ο ταμίας.

¹⁸⁵ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.* σελ.228.

¹⁸⁶ Αρχεία Νομαρχίας, ο.π..

¹⁸⁷ Βλέπετε στο παράρτημα, μέρος 3^ο, αρχεία από την Ένωση Αγαθοεργίας.

¹⁸⁸ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

¹⁸⁹ ΝΟΥΝΙΑ ΓΕΡΑΜΙΑΝ, ημερομηνία συνέντευξης 5/4/2014.

¹⁹⁰ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

Ζοχραμπιάν. Την εκπαίδευση των Αρμενόπουλων ανέλαβαν Αρμένιοι δάσκαλοι του ορφανοτροφείου Near East Relief.¹⁹¹

Στο πολιτιστικό τομέα έγιναν διάφορες προσπάθειες για την ψυχαγωγία και τη διασκέδαση των Αρμενίων προσφύγων από συμπατριώτες τους που οργάνωσαν μια θεατρική παράσταση κατά την οποία αναδείχτηκε το αρμενικό θέατρο στη κερκυραϊκή κοινωνία της εποχής. Με τη βοήθεια του λόγιου Κ. Γκαρβαρέντζ και του ποιητή και ηθοποιού Νσαν Μπεστικτασιάν, ανέβηκε η παράσταση «Τσάρσλ Αρτίν Αγά» στο θέατρο «Πουκιλιόν». Όμως, τα έξοδα για να τη λειτουργία και συντήρηση ήταν παρά πολλά με αποτέλεσμα να μην μπορεί να επιβιώσει ένα αρμενικό θέατρο στη περιοχή.¹⁹² Εκτός, όμως, από τις θεατρικές παραστάσεις τα αρμενόπουλα συμμετείχαν στην ποδοσφαιρική ομάδα «Αρτζίβ» και σε προσκοπικούς συλλόγους. Η αγγλική οργάνωση Lord Major's foundation ίδρυσε την αρμενική προσκοπική ομάδα¹⁹³.

Για το διδακτήριο Αραράτ υπήρξαν αναφορές από τους μάρτυρες σχετικά με τη σημασία που είχε στην εκπαίδευση των αρμενόπουλων, δίχως όμως να γίνονται εκτενέστερες αναφορές για τη λειτουργία του.

¹⁹¹ <http://www.armenika.gr/>, 25/ 5/ 2014 (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης).

Όπως έχει δημοσιευτεί στο περιοδικό αρμενικά από τις αναφορές του ημερολογίου του συγγραφέα Τεοτικ για το διδακτήριο Αραράτ :

Η φροντίδα για τη μόρφωση και κυρίως την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας, ήταν η επιθυμία των εξόριστων ακόμα και στις αντίξοες συνθήκες της προσφυγιάς. Ο πάτερ Γκιουρέζ Ζοχραμπιάν, ένας δραστήριος μορφωμένος εξόριστος καπουτσίνοσ από την Τραπεζούντα, ο οποίος υπηρέτησε τους λιγοστούς αρμενίους καθολικούς της Κέρκυρας, ίδρυσε με δικά του μέσα και πόρους κατά το Μάιο, μέσα στην πόλη, το διδακτήριο Αραράτ. Αρμένιοι δάσκαλοι του ορφανοτροφείου Near East Relief, που δεν υπηρετούσαν πλέον, με μεγάλο ζήλο αφοσιώθηκαν στην επιμόρφωση των αρμενοπαίδων παισιώνοντας το διδακτήριο Αραράτ. Οι πόροι κάλυψαν μετά βίας μια περίοδο 3 μηνών. Τα αποθέματα του Αραράτ είχαν ήδη εξαντληθεί με τους μισθούς των δασκάλων, τον εξοπλισμό του σχολείου και τη μίσθωση του κτηρίου. Οι μαθητές συμμετείχαν στη σχολική γιορτή που ήταν και το κύκνειο άσμα του σχολείου.

¹⁹² <http://www.armenika.gr/> (25/ 5/ 2014) ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης

Όπως έχει δημοσιευτεί στο περιοδικό αρμενικά από τις αναφορές του ημερολογίου του συγγραφέα Τεοτικ για το Αρμενικό θέατρο:

Ήταν απαραίτητο για τους πολυπαθείς Αρμενίους να ξεφύγουν από την καθημερινότητα. Ευτυχώς γι' αυτό στην παροικία της Κερκύρας υπήρχαν οι κατάλληλοι άνθρωποι. Οι πρωτοβουλίες του λόγιου Κ. Γκαρβαρέντζ και του ποιητή και ηθοποιού Νσαν Μπεστικτασιάν, έδωσαν τη λύση και σε αυτό τον τομέα. Το Μάιο ανέβασαν την παράσταση «Τσάρσλ Αρτίν Αγά» στο θέατρο «Πουκιλιόν». Συντελεστές της ήταν θεατρόφιλες δεσποινίδες και νέοι, με την καθοδήγηση των δύο έμπειρων δασκάλων. Ο εξόριστος κακοζωισμένος Αρμένιος μπόρεσε να ζήσει αυτή τη μέρα και να χαρεί, όμως η Κέρκυρα δεν μπόρεσε να συντηρήσει ένα θέατρο. Από τα πενιχρά έσοδα του εισιτηρίου, έπρεπε να πληρωθούν οι φόροι στο κράτος. Οι δε δωρεές από την παροικία ήταν μηδαμινές ως προς τα έξοδα.

¹⁹³ Προσκοπική ομάδα αρμενίων ιδρύθηκε από την αγγλική οργάνωση Lord Major's foundation που μετέφερε στην Κέρκυρα 750 ορφανά –Φωτογραφίες, της 6ης Ιανουαρίου 1925, μας παραχώρησε από το προσωπικό της αρχείο η κ. Ερμινέ Τζαρουγκιάν – Καρσιάν, την οποία ευχαριστούμε θερμά. Εντύπωση προκαλούν τα άσπρα τους καπέλα, που μοιάζουν με καπέλα των Αμερικανών ναυτών. Διακρίνεται με βέλος ο Γκριγκόρ Γεραμιάν (πατέρας της Αζνίβ Γεραμιάν), που έμεινε στην Κέρκυρα και εργάστηκε σαν επιλοποιός στην Πόρτα Ρεμούντα Από τα «Σημειώματα για τον Κερκυραϊκό Προσκοπισμό» του Νίκου Κουρκουμέλη πληροφορούμαστε (μαρτυρία της κ. Σολακιάν – Μακρή) ότι το 1923-1924 η ομάδα είχε 40 προσκόπους, αρχηγό τον Μπογός και υπαρχηγό τον Αρμενάκ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.2

Ζητήματα ταυτότητας και μνήμης στην πρώτη και δεύτερη γενιά

Παρά τις κακουχίες που υπέστη ο αρμενικός λαός αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι κατόρθωσε να διατηρήσει αναλλοίωτη την ιστορία του και την πολιτιστική του κληρονομιά. Σε όλα τα μέρη που βρέθηκαν Αρμένιοι οι παραδόσεις και τα έθιμα τους επιβιώνουν μέχρι σήμερα.

Όπως πρόεκυψε από δυο προσωπικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν σε Αρμένιους^{194 195} που είναι εγκατεστημένοι εκτός Ελλάδος, στα πλαίσια της εργασίας μας ανέφεραν, ότι οι πλειονότητα των Αρμενίων που είναι διασκορπισμένοι σε όλο τον κόσμο διατηρούν τα έθιμα τους και συμμετέχουν ενεργά στις γιορτές και στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας που οργανώνονται σε διάφορες πρωτεύουσες. Ακόμα, γνωρίζουν τα τραγούδια που έχουν περάσει από γενιά σε γενιά και ωθούν τα παιδιά τους να μαθαίνουν την αρμενική γλώσσα. Επίσης, διατηρούν τις θρησκευτικές τους παραδόσεις, θεωρώντας την εκκλησία ως βασικό στοιχείο που συντέλεσε στη διατήρηση και επιβίωση του λαού τους. Σε αρκετές περιοχές που έχουν εγκατασταθεί Αρμένιοι λειτουργούν αρμενικές εκκλησίες, κρατώντας ζωντανό και άλλο ένα στοιχείο του λαού της, τη θρησκεία .

Πρόκειται περί των ονομάτων των βαθμοφόρων της ομάδας. Τα επώνυμα διαφεύγουν. Η αρμενική προσκοπική ομάδα θα πρέπει να είχε μικρή διάρκεια ζωής και δεν προκύπτει από το αρχείο της Π.Ε. ότι εντάχθηκε στο Σ.Ε.Π. Οι άγγλοι υπεύθυνοι του ορφανοτροφείου θα πρέπει να ήταν πρόσκοποι και να έκαναν πρόσκοπους και τους μικρούς αρμένιους της Κέρκυρας, συνεχίζοντας (;) το ξεκίνημα της Α΄ Ναυτοπροσκόπων Κέρκυρας. Όπως προκύπτει από τα μητρώα της Π.Ε. στα επόμενα χρόνια εγγράφονται στις ομάδες της Κέρκυρας παιδιά Αρμενίων. Στο πρώτο βομβαρδισμό της Κέρκυρας, την 1η Νοεμβρίου 1940, ο προσκοπισμός θρηνεί το πρώτο του θύμα. Τον Αρσάκ Καρσιάν, που τραυματίζεται και μετά λίγες μέρες πεθαίνει. Ενταφιάζεται στο μικρό νεκροταφείο του Αη Γιάννη στο Γαστούρι. Στις 18-5-1941 ο Αγός Σπύρος Μπάνος, μαζί με λίγους πρόσκοπους, του εν παρανομία ευρισκομένου προσκοπισμού, καταθέτει λίγα αγριολούλουδα στον τάφο του Αρσάκ και υπόσχεται «επιφυλασόμενοι την μεγάλη ώρα που ο Θεός θα σημάνει και που ο κόσμος ολόκληρος την περιμένει, να σου φέρουμε Αρσάκ το θερμό προσκοπικό μας χαιρετισμό με όλους τους πρόσκοπους». Η σωρός του Αρσάκ έχει μεταφερθεί στο Α΄ Νεκροταφείο. Μετά την απελευθέρωση οι αδελφοί Σαμ και Βανίκ Καρσιάν, εξαδέλφια του Αρσάκ, διακρίνονται ως αρχηγοί της 3ης ομάδας. Το μικρό αυτό πόνημα για την προ-σκοπική ομάδα των αρμενίων στην Κέρ-κυρα το οφείλουμε στην γλυκύτατη κ. Ερμινέ Τζαρουγκιάν – Καρσιάν, μητέρας και θείας των μελών της Ένωσής μας Παύλου Τζαρουγκιάν και Αρσάκ Κολσουζιάν, που μας πρόσφερε με χαρά και συγκίνηση κάθε τι που είχε στη διάθεσή της. Το αφιερώνουμε στη μνήμη του Αρσάκ Καρσιάν, αξέχαστου αδελφού της κ. Ερμινέ..

¹⁹⁴ HAMBARCUMYAN SUSANNA ARAM, 46 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 20/3/2014.

¹⁹⁵ GRIGORYAN MARTIN, 49 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 21/3/2014.

Αρκετοί είναι οι Αρμένιοι που συμμετέχουν στις εκδηλώσεις μνήμης των θυμάτων που πραγματοποιούνται στις 24 Απριλίου¹⁹⁶, (ήμερα μνήμης των Αρμενίων). Όπως εκφράστηκε στις μαρτυρίες, όλοι οι Αρμένιοι ακόμα και τα μικρά παιδιά πάνε και αφήνουν ένα τριαντάφυλλο, προς τιμή των θυμάτων, όλοι είχαν κάποιο συγγενή που πρέπει να θρηνηθούν.

Επίσης, πολλοί από αυτούς επισκέπτονται την Αρμενία και ιδιαίτερα τη πρωτεύουσα της, διατηρώντας τους δεσμούς με τη πατρίδα τους. Όπως μας εκμυστηρεύτηκαν, θα επιθυμούσαν κάποια στιγμή αν αυτό ήταν δυνατό να επέστρεφαν στη πατρίδα τους και στα μέρη των προγόνων τους. Οι άνθρωποι αυτοί δεν διακατέχονται από αισθήματα μίσους απέναντι στο τούρκικο λαό, το μόνο που επιθυμούν είναι να αποδοθεί δικαιοσύνη ώστε να μπορέσει να επικρατήσει η αλήθεια απέναντι στην ιστορία και στα αθώα θύματα των βιαιοπραγιών και των κτηνωδιών. Όπως μας ανέφεραν οι ίδιοι, από όσους αρμένιους γνωρίζουν, ενώ τα πρώτα χρόνια οι συγγενείς τους απέφευγαν να συζητούν για τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Αρμενίας, σήμερα οι ίδιοι αναζητούν τις ρίζες τους και μεταφέρουν στις επόμενες γενιές τις δραματικές ιστορίες που γνωρίζουν.

Όπως παρατηρήθηκε, τα συναισθήματα που διακατέχουν τους Αρμένιους είναι κοινά σε όλες τις περιοχές που ανέπτυξαν και οργάνωσαν τη ζωή τους. Οι Κερκυραίοι πλέον με αρμενική καταγωγή διατηρούν και αυτοί τις παραδόσεις τους και συμμετέχουν στις εκδηλώσεις μνήμης των θυμάτων που πραγματοποιείται στις 24 Απριλίου. Οι περισσότεροι είναι μέλη σε διάφορες αρμενικές οργανώσεις. Επίσης επισκέπτονται την πρωτεύουσα της Αρμενίας το Υερεβάν. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι είναι γνώστες της ιστορίας τους και ενημερώνονται και συμμετέχουν, οι ίδιοι σε διάφορες έρευνες για τη μνήμη των Αρμενίων προσφύγων που έφτασαν στο νησί.

Σήμερα στην Κέρκυρα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, υπάρχει ένα μνημείο – τάφος στο Α' Νεκροταφείο της Γαρίτσας για τα θύματα των βομβαρδισμών που έγιναν εξαιτίας του επεισοδίου της δολοφονίας του Τελλίνι. Κατά την επίσκεψη μου στο σημείο, εντύπωση μου προκάλεσε το γεγονός ότι στο τάφο υπήρχε ένα

¹⁹⁶GRIGORYAN MARTIN , 49 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 21/3/2014. *On April 24, the whole country honors the memory of killed Armenians. All day on TV there is a live broadcast. All the Armenians visited Tsitsernakaberd, where to put flowers at the monument.»*

αναμμένο κερί, που μαρτυρεί ότι ακόμα και σήμερα κάποιοι άνθρωποι επισκέπτονται το μέρος και διατηρούν στη μνήμη τους αυτούς που έχασαν τη ζωή τους τη περίοδο εκείνη. Επίσης, εκεί βρίσκεται ο τάφος Αρσάκ Καρσίαν που δολοφονήθηκε κατά τους βομβαρδισμούς του νησιού τη 1^η Νοεμβρίου του 1940. Ο Αρσάκ ήταν μέλος των προσκόπων Κέρκυρας και προς τιμήν του κατατέθηκαν λουλούδια από τους προσκόπους στις 18-5-1941, οι οποίοι έδωσαν υπόσχεση «επιφυλασσύμενοι την μεγάλη ώρα που ο Θεός θα σημάνει και που ο κόσμος ολόκληρος την περιμένει, να σου φέρουμε Αρσάκ το θερμό προσκοπικό μας χαιρετισμό με όλους τους προσκόπους». Τον Ιανουάριο του 2008 δημοσιεύτηκε από το περιοδικό προσκοπική ζωή, στην Κέρκυρα άρθρο για τη προσκοπική ιστορία προς τιμήν του Αρσάκ Καρσίαν. Οι συγκεκριμένες ενέργειες αποδεικνύουν τη διατήρηση μνήμης κάθε θύματος από τους συμπατριώτες τους και την τοπική κοινωνία του νησιού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.3

Η ενσωμάτωση και η αλληλεπίδραση με την τοπική κοινωνία

Η ενσωμάτωση ενός πληθυσμού μέσα σε έναν άλλο είναι μια διαδικασία που εξαρτάται, επηρεάζεται και εκδηλώνεται με διάφορους παράγοντες. Κύριοι παράγοντες είναι τα χαρακτηριστικά από τη μία του πληθυσμού που προσπαθεί να ενσωματωθεί και από την άλλη εκείνα του πληθυσμού στον οποίο εγκαθίσταται.

Στην περίπτωση της Μικρασιατικής καταστροφής κατέφυγαν στον ελληνικό χώρο τεράστιος αριθμός προσφύγων που ήταν απόλυτα δυσανάλογος με το μέγεθος του πληθυσμού του, γεγονός που δυσχέραινε τις συνθήκες της ενσωμάτωσης. Επίσης, ένας άλλος παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά τη διαδικασία της ενσωμάτωσης είναι τα πολιτισμικά στοιχεία ενός πληθυσμού. Σε αυτά εντάσσονται η θρησκεία και η γλώσσα.¹⁹⁷ Η διαφορετικότητα της γλώσσας καθυστέρησε τους αλλόφωνους να ενταχθούν στην τοπική κοινωνία. Όπως, όμως, παρατηρείται το εμπόδιο αυτό αν και καθυστερεί ξεπερνιέται με τη πάροδο των χρόνων.

Καθοριστικό ρόλο στην ενσωμάτωση των προσφύγων σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας έπαιξαν οι εξωτερικοί παράγοντες της ανακατανομής της γης για την

¹⁹⁷ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 136.

αγροτική αποκατάσταση, η στέγη και η εργασία στην αστική. Η κεντρική διοίκηση του κράτους αποσκοπεί στην υιοθέτηση πολιτικών που θα αποτρέψουν την εκδήλωση αναταραχών ανάμεσα στις πληθυσμιακές ομάδες.¹⁹⁸ Η Επιτροπή Αποκατάστασης προσφύγων επισήμανε πρώτη ότι το πρόβλημα του προσφυγικού ζητήματος συνίσταται στην δυσκολία ένταξης των προσφυγικών πληθυσμών στην τοπική κοινωνία. Η ενσωμάτωση θα γίνονταν με την εργασία και την κατοικία.¹⁹⁹

Οι Αρμένιοι πρόσφυγες συνάντησαν σαφώς περισσότερες δυσκολίες κατά την ένταξη τους και σε αυτό συνέβαλλε η διαφορετική εθνικότητα σε σχέση με τους Έλληνες πρόσφυγες που αναζητούσαν καταφύγιο σε άλλες περιοχές του κράτους. Οι Αρμένιοι που είχαν έρθει στο νησί πριν από τη περίοδο της Μικρασιατικής καταστροφής κατόρθωσαν να ενταχθούν και να αφομοιωθούν πλήρως με το γηγενή πληθυσμό. Ωστόσο, αυτοί οι άνθρωποι έχασαν την εθνική τους συνείδηση, ξέχασαν τη γλώσσα τους και το μόνο που απέμεινε να θυμίζει τη καταγωγή τους ήταν το επώνυμο Αρμένης και η τοπωνυμία του χωριού Αρμενάδες. Στην περιοχή έχει μείνει η παροιμία κούτρι κούτρι²⁰⁰, όπου θεωρείται ότι έχει αρμενικές καταβολές. Όμως, δε συνέβη το ίδιο με τους πρόσφυγες Αρμένιους που έφτασαν στο νησί μετά το 1922, αυτοί παρόλο που αφομοιώθηκαν έχουν διατηρήσει την εθνική τους συνείδηση και καταγωγή.

Η αλληλεπίδραση τους με τη τοπική κοινωνία εκφράστηκε στους τομείς της οικονομίας και του εμπορίου. Οι πρόσφυγες εισήγαγαν νέα προϊόντα, χαρακτηριστικό είναι ότι τα βερίκοκα αποκαλούνταν στο νησί ως «αρμενικά». Επίσης, στην ενσωμάτωση τους συνέβαλλε η σύναψη γάμων με το γηγενή πληθυσμό. Οι Αρμένιοι πρόσφυγες δημιούργησαν επιχειρήσεις, οι οποίες διακρίθηκαν και φημίστηκαν στο νησί. Ο ντόπιος πληθυσμός τους αποδέχτηκε παρά τις δυσκολίες και το κλίμα ανταγωνισμού που είχε δημιουργηθεί τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους. Σήμερα αποτελούν μέλη της ίδιας κοινωνίας, συμβιώνουν και συνεργάζονται μαζί. Οι Αρμένιοι πρόσφυγες κατόρθωσαν να αφομοιωθούν και να ακολουθήσουν μια σημαντική πορεία κοινωνικής ανέλιξης. Οι απόγονοι των Αρμενίων προσφύγων σπουδάζουν σε διακεκριμένα ευρωπαϊκά και ελληνικά πανεπιστήμια συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στον επιστημονικό και ερευνητικό τομέα.

¹⁹⁸ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 137.

¹⁹⁹ ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπ., *ό.π.*, σελ. 138.

²⁰⁰ Πληροφορία από κάτοικους του νησιού.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το αρμενικό ζήτημα, όπως παρουσιάστηκε κατά την ανάπτυξη της εργασίας, αποτέλεσε ένα πολυσύνθετο πρόβλημα που είχε ως αποτέλεσμα τον ξεριζωμό ενός ολόκληρου λαού. Τα θύματα υπολογίζονται σε περίπου 1.500.000 ψυχές ενώ οι άνθρωποι που επιβίωσαν ακολούθησαν το δρόμο της προσφυγιάς, αγωνιζόμενοι για να σταθούν στη ζωή και να αντιμετωπίσουν τις κακουχίες που τους επιφύλασσε η μοίρα. Όπως σε όλες τις περιπτώσεις που ο άνθρωπος αναγκάζεται να εγκαταλείψει τη γη του και τη πατρίδα του, έτσι και οι Αρμένιοι πρόσφυγες κουβαλούσαν ο καθένας τη δική του δραματική ιστορία.

Τα γεγονότα που συνέβησαν στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας είναι αναμφίβολο πλέον ότι έλαβαν εγκληματικές διαστάσεις και προσέγγισαν τα όρια της κτηνωδίας. Αποτέλεσε τη πρώτη γενοκτονία στην ιστορία της ανθρωπότητας, όρος που θεωρούνταν αμφιλεγόμενος μέχρι πριν από αρκετά χρόνια. Ο αρμενικός, όμως, λαός μετά από αγώνες κατόρθωσε να αναδείξει και να αναγνωριστεί ο όρος επίσημα από τους Διεθνείς Οργανισμούς.

Ο διωγμός των Αρμενίων από τη πατρίδα τους, οδήγησε στη μετεγκατάσταση του σε άλλα κράτη. Η Ελλάδα ήταν ανάμεσα στις χώρες υποδοχής προσφύγων και παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κατόρθωσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες του προσφυγικού κόσμου. Όπως παρουσιάστηκε στην εργασία μια από τις σημαντικότερες επισταθμίες στον ελλαδικό χώρο αναδείχθηκε το νησί της Κέρκυρας. Σε αυτήν έφτασαν Έλληνες και Αρμένιοι πρόσφυγες. Οι συνθήκες ήταν αρκετά δυσμενείς, ωστόσο, η τοπική διοίκηση σε συνεργασία με τη κεντρική και με βασική τη συμβολή των διάφορων φιλανθρωπικών οργανώσεων και των Αρμενίων που ήταν ήδη εγκατεστημένοι κατάφερε να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες. Ο αρμενικός πληθυσμός που βρέθηκε στη Κέρκυρα αφομοιώθηκε με τους γηγενείς κατοίκους, διατηρώντας, παράλληλα, μέχρι σήμερα τους δεσμούς του με την Αρμενία.

Οι Αρμένιοι που έφτασαν στην Κέρκυρα ακολούθησαν τον τρόπο οργάνωσης και αποκατάστασης των Ελλήνων προσφύγων. Βέβαια σε αρκετές περιπτώσεις παραγκωνίζονταν και δεν υποβλήθηκαν στο ίδιο σχέδιο εξαιτίας της διαφορετικής τους εθνότητας. Ο κερκυραϊκός λαός έδειχνε ανοχή στους ομοεθνείς πρόσφυγες, σε αντίθεση με τους Αρμένιους που τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης τους παρατηρήθηκε μια εχθρική αντιμετώπιση. Βέβαια σε αυτές τις συμπεριφορές

συμβάλλουν οι κοινωνικές δομές που επικρατούν σε κάθε περιοχή . Σημαντικός παράγοντας για την αποκατάσταση των Αρμενίων στάθηκε η Ένωση Αγαθοεργίας με το ειδικό παράρτημα που λειτούργησε στο νησί.

Τα θεσμικά στοιχεία που διατηρήθηκαν στην Κέρκυρα ήταν αντίστοιχα με εκείνα που παρουσιάστηκαν στις υπόλοιπες αρμενικές κοινότητες. Ο κύριος ρόλος των θεσμών της θρησκείας και της εκπαίδευσης στον αρμενικό λαό, εκφράστηκαν με τη λειτουργία της Εκκλησίας και των διδακτηρίων. Από τις αρχές της εγκατάστασης τους έγιναν οι πρώτες ενέργειες για τη τέλεση των μυστηρίων που προϋπέθετε η Αρμενική Εκκλησία. Στο νησί οι θρησκευτικές τελετές πραγματοποιούνταν σε ναούς που παραχώρησε η Ελληνική Εκκλησία και αργότερα στην ίδρυση της ιδιωτικής Εκκλησίας του Αγίου Νικόδημου στη περιοχή του Ποταμού. Για την εκπαίδευση των Αρμενόπουλων και τη διατήρηση της γλώσσας τους, παραχωρήθηκαν διάφοροι δημόσιοι χώροι που δίδασκαν Αρμένιοι δάσκαλοι. Επίσης ιδρύθηκε το εκπαιδευτήριο Αραράτ. Στον πολιτιστικό τομέα αρκετές ήταν οι εκδηλώσεις ψυχαγωγίας που πραγματοποιήθηκαν από τους συλλόγους. Σε αντίθεση με άλλες περιοχές της Ελλάδας, στην Κέρκυρα οι Αρμένιοι πρόσφυγες είχαν το πλεονέκτημα να διευκολυνθούν ιδιαίτερα από τους συμπατριώτες τους που προϋπήρχαν στο νησί.

Σήμερα η πορεία των Αρμενίων που εγκαταστάθηκαν στο νησί παρουσιάζει μια κοινωνική ανέλιξη που εκφράζεται στους τομείς του εμπορίου και της εκπαίδευσης. Τα παιδιά των Κερκυραίων με αρμενική καταγωγή, φοιτούν κατά κύριο λόγο σε ευρωπαϊκά αλλά και σε ελληνικά πανεπιστήμια. Η δύναμη που επέδειξαν οι προγονοί τους στις βιαιοπραγίες και στα τραγικά γεγονότα του 1915-22, εμφανίζεται στις σημερινές γενιές ως η δύναμη της διατήρησης της ιστορίας και των εθίμων του λαού τους. Οι Αρμένιοι πρόσφυγες επέτυχαν την επιβίωση και το δικαίωμα τους στη ζωή, οι απόγονοι τους επέτυχαν τη διατήρηση της μνήμης τους και την διάκριση τους σε σημαντικές προσωπικότητες στους τομείς του πολιτισμού και των επιστημών του σύγχρονου κόσμου.

Τα γεγονότα του 1915-22 αποτελούν ένα μάθημα για τα σύγχρονα κράτη ώστε να μεριμνούν και να αποφεύγονται τέτοιου είδους τακτικές πολέμου που βλάπτουν και προσβάλλουν την ανθρώπινη ύπαρξη. Για τους Αρμένιους, η ιστορία του λαού τους είναι υποχρέωση τους απέναντι στα θύματα και τη μνήμη τους. Για τους υπόλοιπους ανθρώπους θα πρέπει να αναδειχθεί ως το χρέος της αποκατάστασης της αλήθειας απέναντι στην ιστορία και ως ο σεβασμός στην αναλλοίωτη και υπερέχουσα αξία της ανθρώπινης ζωής .

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιστορικά Αρχεία

1. Αρχεία Νομαρχίας , Γενικά Αρχεία Κράτους –Κέρκυρα , *Έγγραφα σχετικά με διάφορα σωματεία –Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας* , Φάκελος 299

Προφορικές μαρτυρίες

1. ΑΓΚΟΠ Κ. ΑΒΑΚΙΑΝ, ημερομηνία συνέντευξης 13/3/2014. (μάρτυρας 2^{ης} γενιάς)

2. ΚΟΥΤΣΟΥΡΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, 80 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 17/3/2014.

3. ΝΟΥΝΙΑ ΓΕΡΑΜΙΑΝ, ημερομηνία συνέντευξης 5/4/2014. (μάρτυρας 2^{ης} γενιάς)

4. ΠΑΡΓΙΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, 85 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 15/3/2014

5. ο μάρτυρας επιθυμούσε να διατηρήσει την ανωνυμία του (μάρτυρας 2^{ης} γενιάς),

6. GRIGORYAN MARTIN, 49 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 21/3/2014. (μάρτυρας 2^{ης} γενιάς)

7. HAMBARCUMYAN SUSANNA ARAM, 46 ετών, ημερομηνία συνέντευξης 20/3/2014. (μάρτυρας 2^{ης} γενιάς)

Βιβλιογραφία

1. ΑΓΟΣ Αντώνης, *Οδοιπορικό στην Παλιά Κέρκυρα*, Κέρκυρα, Εκδόσεις Σταμούλη, 2004.

2. BOTSFORD AND ROBINSON, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 1995.

3. ΔΑΦΝΗΣ Γρηγόριος, *Η Ελλάδα μεταξύ δυο πολέμων*, Τόμος 1-2, Αθήνα, 1955.
4. ΙΔΡΩΜΕΝΟΣ Ανδρέας Μ., *Συνοπτική Ιστορία της Κέρκυρας*, Κέρκυρα, Εκδόσεις Απόστροφος, 1999.
5. ΚΑΠΠΑΔΟΧΟΣ Δημήτριος Χρ. , *Αφιέρωμα στην Ιστορία της Κέρκυρας* , Αθήνα , Ο.ΚΕ.Σ.Α , 2001.
6. ΚΛΗΜΗΣ Οδυσσέας-Κάρολος, *Ιστορία νήσου Κέρκυρας*, Αθήνα , Εκδόσεις Τυποθήτω, 2002.
7. ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ Ν.Κ., *Η εκπαίδευση στην Κέρκυρα κατά τη διάρκεια της Βρετανικής προστασίας (1816-1864)* , Αθήνα , Εκδόσεις Ατσαπέπας Στέλιος , 2002.
8. MILLER Donald E.-MILLER- TOURYAN Lorna, *Οι επιζώντες : Μια προφορική ιστορία της γενοκτονίας των Αρμενίων*, University of California Press Berkeley-Los Angeles-London, 1993.
9. ΜΟΥΡΑΤΙΔΗΣ Σπυρίδων, *Πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, Πόντου και Ανατολικής Θράκης στην Κέρκυρα (1922-1932)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2005.
10. ΝΤΑΝΤΡΙΑΝ Βαχάκν, *Η Γενοκτονία των Αρμενίων. Μια κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα, Σύλλογος Αρμενίων, 1982.
11. ΝΤΑΝΤΡΙΑΝ Βαχάκν, *Η ιστορία της Αρμενικής Γενοκτονίας*, Εκδόσεις Σύγχρονη Σκέψη-Στοχαστής, 2002 .
12. *Σμύρνη, Μικρασία, η Ακμή, η Εκστρατεία, η Καταστροφή*, Αθήνα, Εκδόσεις Χ.Κ. Τεγόπουλος, 2013.
13. ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ιωάννης Κ., « Οι Αρμένιοι της Ελλάδας», *Ιστωρ*, 1995, ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΕΥΧΟΥΣ 8 , σελ. 88-112.

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

1. *Οι Αρμένιοι στην Κέρκυρα*, <http://www.armenika.gr/>
2. *Αρμενία* , <http://ru.wikipedia.org/>
3. *Αφιέρωμα επέτειος , 80 χρόνια από τη γενοκτονία* , <http://wwk.kathimerini.gr/kath/7days/1995/02/05021995.pdf>

4. *Η Ελληνο-αρμενική κοινότητα της Αθήνας . Εκδοχές και αντιλήψεις της αρμενικότητας μέσα από την καθημερινή συμβίωση με την ελληνική κοινωνία,*
<http://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/5015>
5. *Περιοδικό προσκόπων ,*
<http://www.giokarena.gr/>
6. *Near East Relief and the Armenian Genocide,*
<http://www.armenian-genocide.org/ner.html>
7. *φωτογραφίες και ιστορικό υλικό για την Κέρκυρα*
http://oldkerkyraphoto.blogspot.gr/2007_07_10_archive.html

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Μέρος 1^ο : Φωτογραφίες

Εικόνα 1: Το καφεκοπτεϊόν του Κ.Μ. Τσαρουγιάν σε κεντρικό σημείο της πόλεως της Κέρκυρας .

Πηγή : Τσόνος Βλάσσης , Η Κέρκυρα να γίνει πραγματικά μνημείο της UNESCO

Το σχολείο μπροστά από την εκκλησία της Υπαπαντής.
Στο κέντρο ο Ντερ Γεγισέ και δις Ταριά Μπερμπεριάν.

Εικόνα 2 : Πηγή: *περιοδικό Αρμενικά* (<http://www.armenika.gr/>)

Εικόνα 3 : Φρούραρχοι στο Παλαιό Φρούριο της Κέρκυρας, 1923-24, περίοδο κατά την οποία
χρησιμοποιήθηκε ως χώρος υποδοχής των προσφύγων.

Πηγή : *Αρχείο Μεταλληνού Θεόδωρου*

Εικόνα 4 : Το λιμάνι της Κέρκυρας, 1922-23

Εικόνα 5 : Η περιοχή του Μανδουκίου, φαίνεται το εργοστάσιο Ζαφειροπούλου – Σοφιανόπουλου .

Πηγή : *Αρχείο αδερφών Κόκκαλη*

Εικόνα 6 : Μαντούκι, αρχές 20ου αιώνα: Εργοστάσιο αερίοφωτος.

Πηγή : *Αρχείο αδερφών Κόκκαλη*

Εικόνα 7 : Μουράγια: Αρχές 20ου αιώνα.

Πηγή : *Αρχείο αδερφών Κόκκαλη*

Εικόνα 8 : Μνημείο – τάφος που βρίσκεται στο Α' Νεκροταφείο Γαρίτσας, στη μνήμη των θυμάτων που σκοτώθηκαν από τους βομβαρδισμούς στο Παλιό Φρούριο της Κέρκυρας ύστερα από το επεισόδιο Τελλίни (1923)

Εικόνα 9 : Μνημείο – τάφος που βρίσκεται στο Α' Νεκροταφείο Γαρίτσας

Εικόνα 9 : Στον τάφο υπάρχει αναμνηστική πλάκα που αναγράφονται τα ονόματα των θυμάτων, η ηλικία και η καταγωγή τους .

Εικόνα 11:

Εικόνα 12:

Εικόνα 13 :

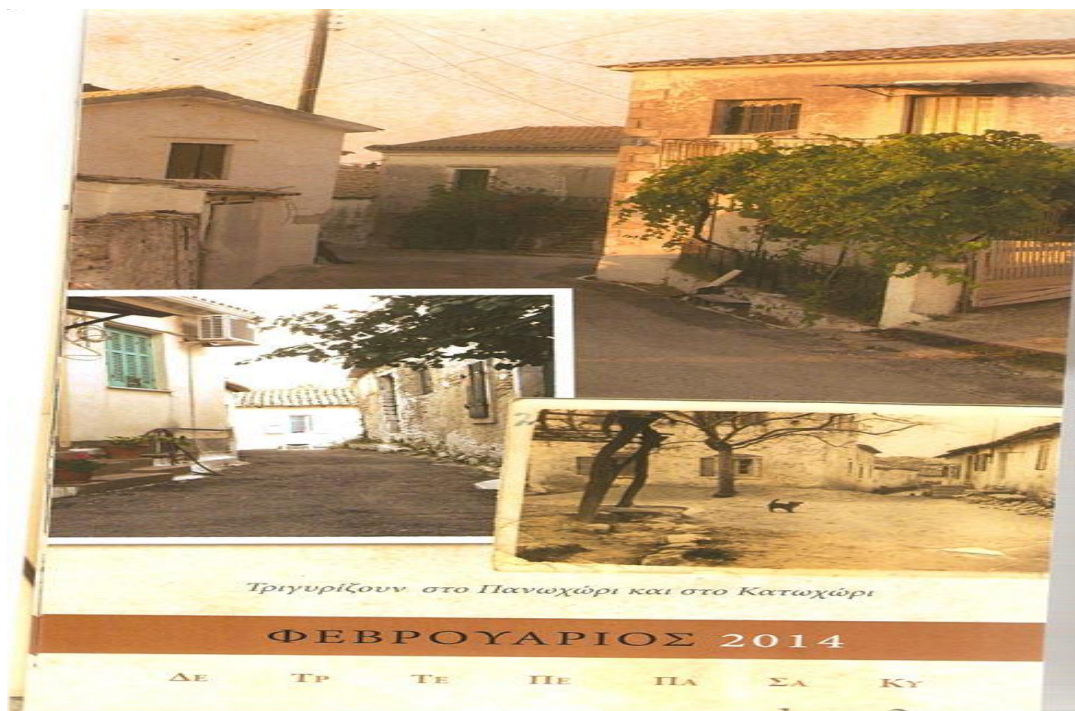
Εικόνα 11 , 12 και 13 : Το άγαλμα του Πέτρου Βραΐλα Αρμένη, πολιτικού και φιλόσοφου της Κέρκυρας που βρίσκεται στο κεντρικό σημείο της Παλαιάς πόλης του νησιού πίσω από το Μουσείο Ασιατικής Τέχνης και απέναντι από της Αναγνωστική Εταιρεία. Ο Πέτρος Βραΐλας Αρμένης αποτελεί ένα παράδειγμα Κερκυραίου όπου το δεύτερο επώνυμο του μαρτυρεί την αρμένικη καταγωγή του. Συνηθίζονταν στα παιδιά από μεικτούς γάμους να δίνεται ως δεύτερο επώνυμο, ώστε να μην χάνεται η εθνική τους ταυτότητα.

Εικόνα 14: Το χωριό Αρμενάδες

Εικόνα 15: Το χωριό Αρμενάδες

Εικόνα 16 : Το χωριό Αρμενάδες

Πηγή: ημερολόγιο 2014 πολιτιστικού συλλόγου Αρμενάδων

Εικόνα 17 : Το χωρίο Ραχτάδες

Εικόνα 18: Το χωρίο Ραχτάδες

Εικόνα 19: Το χωρίο Ραχτάδες

Εικόνα 20: Το χωρίο Ραχτάδες

Εικόνα 21 : Το χωρίο Ραχτάδες

Εικόνα 22: Το χωρίο Ραχτάδες

Μέρος 2^ο : ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΣ

ΜΕΡΟΣ 1^ο

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

Ερώτηση 1.

Πως ονομάζεστε;

Ερώτηση 2

Πότε γεννηθήκατε;

Ερώτηση 3

Τι επάγγελμα ασκείτε;

Ερώτηση 4

Σε ποιο μέρος μεγαλώσατε και που ζείτε τώρα;

ΜΕΡΟΣ 2^ο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1894-1915 ΚΑΙ Η ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ

Ερώτηση 5

Υπάρχει κάποιο μέλος στην οικογένεια σας το οποίο ήταν θύμα των σφαγών και των εκτοπίσεων που υπέστη ο αρμενικός λαός κατά τη περίοδο 1894-1915; Ποιος ήταν; (όνομα, ηλικία, περιοχή, επάγγελμα, μορφωτικό επίπεδο) Πότε έγινε; Τι γνωρίζετε ; Ποιος σας τα διηγήθηκε ;

Ερώτηση 6

Γνωρίζετε κάποιο συγκεκριμένο γεγονός που έγινε στην περιοχή σας ;

Ερώτηση 7

Πως ήταν οι συνθήκες και η ζωή τα πρώτα χρόνια στις νέες περιοχές εγκατάστασης ; Τι επαγγέλματα ακολούθησαν ;

ΟΙ ΑΡΜΕΝΙΟΙ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ

Ερώτηση 1

Γνωρίζετε σε ποια μέρη της Κέρκυρας εγκατασταθήκαν οι Αρμένιοι ;

Ερώτηση 2

Το νησί της Κέρκυρας ήταν από τα μέρη υποδοχής προσφύγων. Γνωρίζετε με ποιο τρόπο έφτασαν ;

Ερώτηση 3

Πως έγινε η εγκατάσταση ; υπήρχαν κάποιες οργανώσεις που υποδέχτηκαν τους πρόσφυγες ;

Ερώτηση 4

Σε τι συνθήκες ζούσαν τα πρώτα χρόνια και πως τους αντιμετώπισε η τοπική κοινωνία ;

Ερώτηση 5

Γίνονταν γάμοι ανάμεσα σε Αρμένιους και Κερκυραίους

Ερώτηση 6

Τι επαγγέλματα ακολούθησαν ;

Ερώτηση 7

Τι μνήμες έχετε από τα γεγονότα που σας εξιστόρησαν οι συγγενείς σας ;

ΜΕΡΟΣ 3^ο

ΑΡΜΕΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ – ΜΝΗΜΕΣ – ΣΤΑΣΕΙΣ

Ερώτηση 1

Γνωρίζετε την αρμενική γλώσσα;

Ερώτηση 2

Σήμερα τα παιδιά Αρμενίων που γεννούνται μαθαίνουν την αρμενική γλώσσα;

Ερώτηση 3

Υπάρχουν κάποια τραγούδια ή έθιμα από τη πατρίδα σας που διατηρούνται μέχρι τώρα ;

Ερώτηση 4

Υπάρχουν κάποιες οργανώσεις ή σύλλογοι που συμβάλλουν στη διατήρηση τις παράδοσης και της μνήμης του λαού σας; Οι νέοι συμμετέχουν;

Ερώτηση 5

Υπάρχει κάποια θρησκευτική οργάνωση ; (εκκλησίες)

Ερώτηση 6

Συμμετέχετε σε εκδηλώσεις που γίνονται στις 24 Απριλίου ημέρα μνήμης των Αρμενίων;

Ερώτηση 7

Ποια είναι τα συναισθήματα σας απέναντι στους Τούρκους ; Αισθάνεστε θυμό για τα εγκλήματα που διεπράχθησαν ;

Ερώτηση 8

Θεωρείται ότι θα πρέπει να υπάρξουν αποζημιώσεις ή επιστροφή της γης από μέρους της Τουρκίας προς τον αρμενικό λαό;

Ερώτηση 9

Σήμερα αρκετά χρόνια μετά τα γεγονότα του 1915 θεωρείται σημαντικό να αναγνωριστεί η Γενοκτονία των Αρμενίων από τη Τουρκία και γιατί ;

1)

Questionary*

PART 1st

PERSONAL QUESTIONS

Question 1

What is your name?

Question 2

When were you born?

Question 3

What is your occupation?

Question 4

Where were you born and where do you live now?

PART 2nd

THE EVENTS OF 1894-1915 AND THE GENOCIDE

Question 5

Have you got a family member which was a victim of slaughters and displacements of the Armenians (1884-1915).who was he/her?(name ,age, place of birth, occupation and education) , time- period of the event? What do you know about it? Who told you about it?

Question 6

What was the relationship between the Armenians and the Turks before the events of 1894-1915. How was their life there?

Question 7

Have you any testimonials (witnesses) of friends about a special incident that happened in the area they lived?

Question 8

In which areas did the Armenians settle and how did they get there?

Question 9

How was life in new areas the first years? What occupation did they follow?

Question 10

Do you believe that genocide held against the Armenian people?

PART 3°

NATIONAL IDENTITY –MEMORIES

Question 11

Do you speak the Armenian language?

Question 12

Have you ever visited Armenia ?*

Question 13

Do Armenian's children learn the language of their ancestors?

Question 14

Are there any songs or customs from your homeland that are still “alive” now ?

Question 15

Are there any organizations or societies that contribute the conservation of the memory of the Armenian people? Do the younger people participate?

Question 16

Have you got any religious organizations? (Church)

Question 17

Do you participate in events of April the 24th, in memory of the Armenians?

Question 18

How do you feel about the Turks? Are you angry with them about the crimes they committed?

Question 19

Do you believe there should be compensations or return of the land from their side to the Armenian people?

Question 20

Today! After so many years do you consider the necessity of the identification of the Armenian genocide from the Turk's side and why?

Question 21

If the situation permitted you, would you think about going back at your ancestor's land?

Απαντήσεις των κ. Hambarcumyan Susanna Aram και κ. Grigoryan Martin στο ερωτηματολόγιο :

Questionary*

PART 1st

PERSONAL QUESTIONS

Question 1

What is your name?

Hambarcumyan Susanna Aram

Question 2

When were you born?

I was born 19/02/1968 .

Question 3

What is your occupation?

I'm an accountant by training, but do not work

Question 4

Where were you born and where do you live now?

I was born Yerevan, but when I got married moved to Russia, and now I am temporarily in Yerevan

PART 2nd

THE EVENTS OF 1894-1915 AND THE GENOCIDE

Question 5

Have you got a family member which was a victim of slaughters and displacements of the Armenians (1884-1915).who was he/her?(name ,age, place of birth, occupation and education) , time- period of the event? What do you know about it? Who told you about it?

Victim of genocide became my family. My grandfather and grandmother lived in Kars, which is now in Turkey. My grandfather, my grandmother Ambartsumian Arshak Varsenik lost during the massacre of three children, they had children. Their two children were killed and their daughter had been kidnapped. My grandparents fled s Kars and found refuge in Georgia in Tbilisi. Survived only three children - my aunt Nvard, Suren uncle and my dad Aram. In Georgia, it was difficult to live, but my grandfather overcame difficulties behold, learned the language. My dad is his brother and sister went to the Georgian school, owned vsovershenstve Georgian language, but knew the Armenian language. that I tell now learned my grandmother s mouth, and my dad. I Naya that many Armenian girls women raped and murdered, tortured men aim was not just to kill my people, and torture until his last breath to death overtook them after the terrible pangs.

Question 6

What was the relationship between the Armenians and the Turks before the events of 1894-1915. How was their life there?

I know that they lived together

Question 7

Have you any testimonials (witnesses) of friends about a special incident that happened in the area they lived?

my grandmother told me about the atrocities that have worked Muslims against Armenians.

Question 8

In which areas did the Armenians settle and how did they get there?

Armenians came to America, Germany, Greece, France, Georgia and many other Countries that neither fled to save lives

Question 9

How was life in new areas the first years? What occupation did they follow?

my grandfather and my grandmother took Georgia to ensure that housing

Question 10

Do you believe that genocide held against the Armenian people?

Of course, the genocide was! Mass destruction of my nation saw the whole world, is enough evidence to take the Armenian Genocide.

PART 3°

NATIONAL IDENTITY –MEMORIES

Question 11

Do you speak the Armenian language?

Yes, of course I speak Armenian. I was born in Yerevan

Question 12

Have you ever visited Armenia ?*

yes

Question 13

Do Armenian's children learn the language of their ancestors?

yes, of course. my kids ladeyut Armenian, although they Russian education, but my husband and I tried them to know the Armenian language, history and traditions of our love.

Question 14

Are there any songs or customs from your homeland that are still “alive” now ?

yes

Question 15

Are there any organizations or societies that contribute the conservation of the memory of the Armenian people? Do the younger people participate?

Yes, April 24 is still our whole nation honors the memory of the dead, laying flowers at the monument tsitsernakaberd, participate in all the Armenians.

Question 16

Have you got any religious organizations? (Church)

Yes, the church.

Question 17

Do you participate in events of April the 24th, in memory of the Armenians?

Yes

Question 18

How do you feel about the Turks? Are you angry with them about the crimes they committed?

We want justice. We want to believe that the evil which we did the ancestors of the Turks will be recognized by the world. because there was no war, and was a cruel, heartless, the destruction of innocent people.

Question 19

Do you believe there should be compensations or return of the land from their side to the Armenian people?

yes, we want to get our land. Our lands nobody lives ... reactance Turks continue to destroy our monuments, our churches, Muslims used as sartir.

Question 20

Today! After so many years do you consider the necessity of the identification of the Armenian genocide from the Turk's side and why?

Yes, the world must recognize the genocide. If the Armenian Genocide would admit that the world would ect would understand that this kind of evil will be punished and then there would be genocide Slavs Jews from Hitler

Question 21

If the situation permitted you, would you think about going back at your ancestor's land?

yes, of course returned to live on their land and would like to work on our land for our land. all my ancestors back to Armenia leaving America, Georgia, just to be on their land. Armenians love for their land and their nation and to God is very strong

Question 22

what do you know about Armenians which matured were in Corfu?

I don't know a lot of about them

2)

Questionary*

PART 1st

PERSONAL QUESTIONS

Question 1

What is your name?

Grigoryan Martin

Question 2

When were you born?

I was born 04/04/1965 .

Question 3

What is your occupation?

I'm an artist, but I'm always doing business

Question 4

Where were you born and where do you live now?

I was born Yerevan, but when I got married moved to Russia, and now I am temporarily in Yerevan

PART 2nd

THE EVENTS OF 1894-1915 AND THE GENOCIDE

Question 5

Have you got a family member which was a victim of slaughters and displacements of the Armenians (1884-1915).

yes

who was he/her?(name ,age, place of birth, occupation and education)

My maternal grandmother, Mkrtchyan Evghine was eight years old when it started the Armenian Genocide. She graduated with honors from high school in America. My grandmother was an accountant.

time- period of the event?

it all started in 1915

What do you know about it?

my grandmother's family lived in the city of Van, near Lake Van. Walked nineteen hundred fifteenth year. One morning across the countryside, rumors circulated that the Turks collected all Armenian men and suspicions that were not with good intentions. My great-grandfather was hiding on the roof, in the attic. Turks opened noisy house door and went into the house demanded that my grandmother said, where her husband, my great-grandmother said that he went to the mountains to hunt and he was not home, but the Turks did not believe her. The Turks did not believe her, and chief among them ordered his gang of kids quit stove which we Armenians bake pita bread Armenian. Turks then sprinkled with

children of all lumps and doused with gasoline. And were going to burn children alive, but asked her for the last time to say where her husband, but my grandmother was silent, and this time her husband came down from the attic, because he knew that the Turks would be killed if he did not all go down. My grandmother asked my grandparents to the Turks did not touch and she offered them gold, which they kept in the cushions. Turks willingly took gold but grandparents were not released. More of my great-grandfather never seen and no one knows what the Turks did to him. All the women children Turks led to the river Wan. Was about half a million people, which the Turks captured the city of Van, among them was the family of my grandmother Evgine and behold she saw. My grandmother told me that many were drowned in the river Wang and other throwing the rocks. And my great-grandmother began to dirty mud face of his eldest daughter whose name was Susanna, she was 13, the Turks saw it and took the girls. My grandmother told me that the Turks brought them to the river Araks, many on the road were tortured and killed, when it came to the river suddenly all the Turks began to shout : "Andranik «geldi» (Turkish came), and in that moment, all the Turks left captured and Armenians, who fled where they could, and my grandmother looked back and saw as on the horse runs like a shot with the sword in the hands of General Andranik. My great-grandmother took a moment and said to all her children to take over each other's hands and go to the river, they crossed the river, but of eight children survived three, the rest of the river has carried away.

Who told you about it?

I told my mother and my grandmother Evgine

Question 6

What was the relationship between the Armenians and the Turks before the events of 1894-1915. How was their life there?

By the peoples themselves, the Turks and Armenians lived in peace, but the Turkish authorities are treated with zeal for the Armenian people. The Armenians were very talented and industrious in all those areas in which they worked, and the Armenians have always maintained their cultures and religion passing on from generation to generation.

Question 7

Have you any testimonials (witnesses) of friends about a special incident that happened in the area they lived?

My grandmother told me that, where they lived was a case of one girl of eighteen cut his long braid and gave her fiance, she told him: "bury this braid then when you kill Taylat Pasha, who organized it all". Girl after jumped off a cliff. Years passed and in Germany at the sight of all her fiance killed Talat Pasha, he was brought to trial in Germany and acquitted. The Turks took beautiful girls Armenians and children.

Question 8

In which areas did the Armenians settle and how did they get there?

My great-grandmother was left alone with three children, they crossed the river Araks and arrived on the territory of Armenia, where my great-grandmother was married. There was famine and disease. Came Americans and took away all of the orphans, and my great-grandmother gave Americans my grandmother Eugene, they picked her up and drove in

America. In America, she received higher education, and when she turned 18 she returned home, because he loved his Motherland and missed the family. Son of my great-grandmother's name was Gaspar, he lived in Yerevan, was an engineer and shot. He fought on the side of the Soviet Union in 1945 in the Ukraine, he was shot, now he would call a sniper. During the war he was hit with a bullet enemy and he fell over the cliff and lost consciousness. He came because he was licking a trained dog, which were prepared and a sanitary wear handbags. Gaspar opened sanitary bag and dressed his wound, the dog has led people and saved him. His leg wanted to amputate. But he refused. It for life remained crippled. He was awarded the title of hero of the Soviet Union. He returned to Armenia and saw that his family is starving. In Armenia, he was offered a position of a Chairman of a district which he had chosen, but he refused, only asked to make him the owner of any warehouse, so he could feed his family.

Question 9

How was life in new areas the first years? What occupation did they follow?

It was hard at those times the Soviet Union had just begun to emerge. Our General Andranik returned all the earth, was at war with the Turks, but the Bolsheviks made a truce between Turks and us, that all our reclaimed back we returned again to the Turks. Andranik was on the run, because the Bolsheviks wanted to kill him. And he fought in Bulgaria in Bulgaria against the Turks, he wanted to be in all wars where were the Turks. The Turks were very afraid

Question 10

Do you believe that genocide held against the Armenian people?

of course! it is undeniable! It is a fact such as clear as day

PART 3°

NATIONAL IDENTITY –MEMORIES

Question 11

Do you speak the Armenian language?

Yes, of course I speak Armenian. I was born in Yerevan

Question 12

Have you ever visited Armenia ?*

Yes, I often visit Armenia. Permanently live in Russia, but don't miss the opportunity to visit his native land. Now I am temporarily in Yerevan

Question 13

Do Armenian's children learn the language of their ancestors?

Of course

Question 14

Are there any songs or customs from your homeland that are still "alive" now ?

Yes , many know these historical songs, about Andranik about other heroes

Question 15

Are there any organizations or societies that contribute the conservation of the memory of the Armenian people? Do the younger people participate?

very much in any country where Armenians have

Question 16

Have you got any religious organizations? (Church)

Yes, the church.

Question 17

Do you participate in events of April the 24th, in memory of the Armenians?

Yes, of course. on April 24, the whole country honors the memory of killed Armenians. All day on TV there is a live broadcast. All the Armenians visited Tsitsernakaberd, where to put flowers at the monument.

Question 18

How do you feel about the Turks? Are you angry with them about the crimes they committed?

I still thought that there are no bad Nations, there are bad people. But Turkey is proved by the recent events in Casabe that nothing has changed. The Turks still satisfied with genocide for the genocide against the Armenian people. All because the first genocide is not recognized and continue to commit atrocities, because they see that they are punished by the world.

Question 19

Do you believe there should be compensations or return of the land from their side to the Armenian people?

Yes, I personally believe it, because God will not forsake all. Evil will be punished. God is fair.

Question 20

Today! After so many years do you consider the necessity of the identification of the Armenian genocide from the Turk's side and why?

Yes. Because the Turks are guilty Until the Turks recognize the genocide they will not show that they repent and regret their crimes. Germany recognized the genocide Slavs and Jews and even financially and helped Russia to rebuild the country.

Question 21

If the situation permitted you, would you think about going back at your ancestor's land?

This is our land! It's a fact! Of course, all Armenians return to live on the land if the Turks will return back

Question 22

what do you know about Armenians which matured were in Corfu?

In the world there is no country in which there are no Armenians, genocide scattered Armenians around the world. The Armenians are in Greece, in Georgia, in America, in Russia, in Australia , the list is endless.

Μέρος 3^ο : ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΠΟ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΡΑΧΤΑΔΩΝ
ΕΚΛΟΓΕΣ 2014

52

ΥΠΟΨΗΦΙΟΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

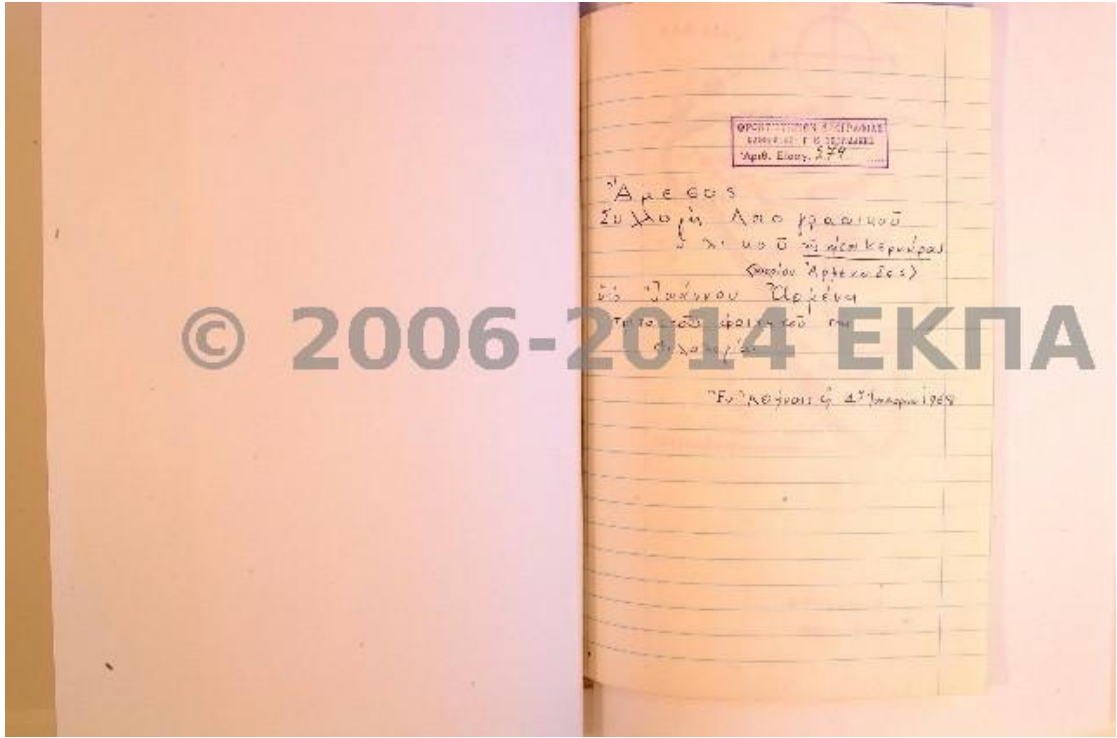
ΑΡΜΕΝΗ ΑΓΓΕΛΙΚΗ του Βασιλείου 13
ΑΡΜΕΝΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ του Δημητρίου 34
ΑΡΜΕΝΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ του Κων/νου 17
ΑΡΜΕΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ του Σπυρίδωνος 15
ΑΡΜΕΝΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ του Χριστόδουλου 29
ΑΡΜΕΝΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ του Σπυρίδωνος 38
ΚΟΝΤΑΛΙΠΟΥ ΜΑΓΔΑΛΙΝΗ του Σπυρίδωνος 23
ΛΟΥΒΡΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ του Παναγιώτη 22
ΤΡΙΒΥΖΑΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ του Διονυσίου 27

ΥΠΟΨΗΦΙΟΙ ΕΞΕΛΕΓΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

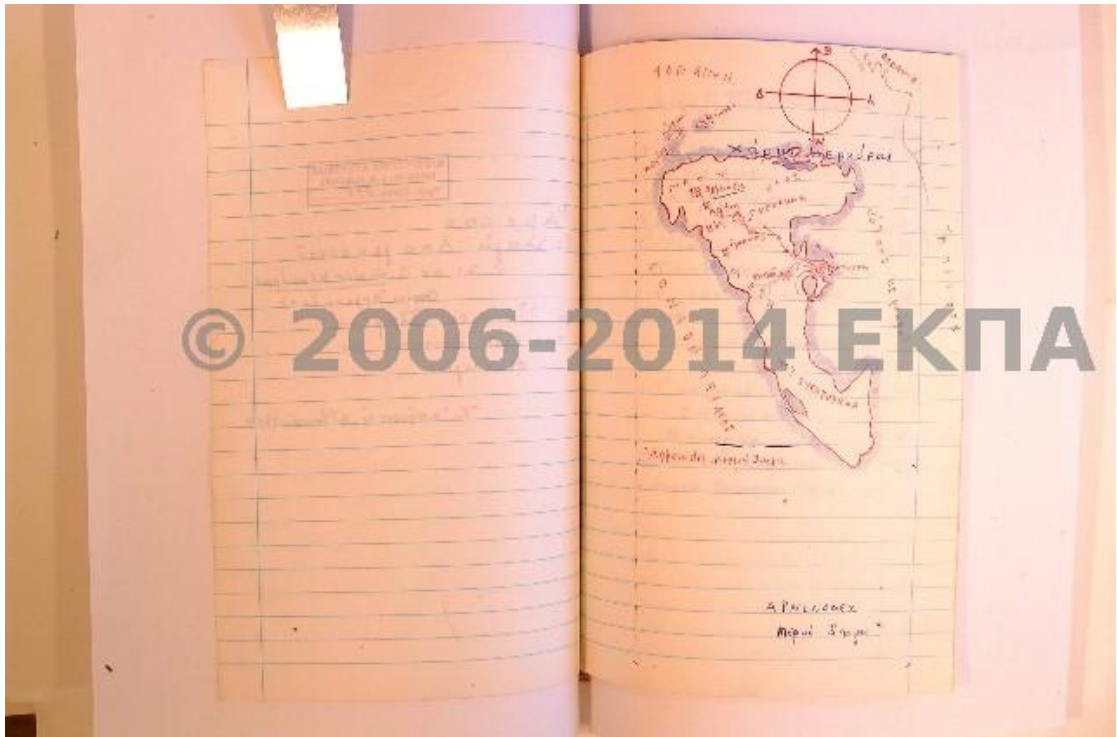
ΑΡΜΕΝΗΣ ΕΥΓΕΝΙΟΣ του Νικολάου 12
ΑΥΛΩΝΙΤΗΣ ΣΠΥΡΟΣ του Ηλία 7
ΛΟΪΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ του Ιωάννη 32
ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ του Ευστάθιου 32
ΠΟΥΛΗΜΑΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ του Θεοφάνους 31
ΤΡΙΒΥΖΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ του Σπυρίδωνος 10

Έγγραφο από το πολιτιστικό σύλλογο, στο οποίο είναι εμφανή το πιο διαδεδομένο έως σήμερα επώνυμο Αρμένης στα χωριά των Αρμενάδων και Ραχτάδων .

© 2006-2014 ΕΚΠΑ

© 2006-2014 ΕΚΠΑ

Αρχεία Νομαρχίας , Γενικά Αρχεία Κράτους –Κέρκυρα , Έγγραφα σχετικά με διάφορα σωματεία –Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας , Φάκελος 299

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΝΟΜΑΡΧΙΑ Κερκυρας
 ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
 ΤΜΗΜΑ
 Αριθ. πρωτ. 5444

Έν. Κερκυρας 20 7 194 8
 Περιλήψις :
 Θεός

Πηλοήψις περιεχομένου :
 3879
 22-2-5

τών Γενικών Αρμενικών
 Ένωσιν Αγαθοεργίας
 Περικλήσι Κερκυρας

κλώσιν τής υπερίσθη ~~εφαρ.~~ από
 8 τόντων ε.ε. αλασαοτή, ~~αποφασισ~~
 Συνημμένα
 βανδρόζορμιν τή εσοβη ιδεί τα
 δημοκορημικά καί διαρροον
 γούρμιν τούς εισίον αεθού σιν
 εφ' αφορμολικά τής διακρυβόμεν
 Κοινοποίησης:
 1) τού απομαρμακά διαηολίωσιν
 είνωρ άξωσιν καί άποδείξωσιν ηε-
 σικριτή διακρυβόμεν. ε μαρματρησιν
 2) τού εισίον αεθού σιν
 6) τού κλωσιν τής υπερίσθη
 7) τού εισίον αεθού σιν
 8) τού εισίον αεθού σιν

20
 20

τα εγγράφια εις τὴν Γενικήν
Ἀρχὴν Ἐπιτομῆς Ἀδελφῶν

Ἰ. Νικολάου

~~Σ~~

Σ

Γενική Αρχιεπισκοπή Ένωσε Αφροσπυρίων

Παρασκήπια Κερκύρας

ἐν Κερκύρα τῇ 8^ῃ Ἰουλίου 1948

NOMARCHIA KERKYRAS
AFIS PROT 5444
EΛΛΗΝΙΚΗ ΤΗ 9/7/48

B
9-7

Πρὸς

τὴν Νομαρχίαν Κερκύρας

Ἰθάκη

Παραβάνομεν τὴν ὑμεῖς νὰ ἐνοθεύετε
ὑπερ ἀσφαλέως ἀσφαλείας τῶν ἐτῶν 1946 καὶ
1947 καὶ ἀσφαλείας τῶν ἐτῶν 1947 καὶ 1948
ἐν Παρασκήπια Κερκύρας ἐν Γενικῇ Αρχιεπισκοπῇ
Ἐνώσε Αφροσπυρίων καὶ νὰ παρακαλέσετε διὰ τὰ
κατ' ἕνα.

Εἰσδηλοῦται.

Ὁ Πρόεδρος.

ἰ.α.

Γεώργιος Κερκύρας

Ὁ Γραμματεὺς.

B
6

